

मराठी श्लोकानुवाद- श्री श्याम कुलकर्णी

॥ श्रीमद्भगवद्गीता ॥

श्रीमद्भगवद्गीता

मराठी

श्याम कुलकर्णी

ईसाहित्यप्रतिष्ठान

सादरकरतआहे

-श्रीमद्भगवद्गीता-

मराठी श्लोकमय अनुवाद-श्री. श्यामकुलकर्णी

- श्रीमद्भगवद्गीता -

मराठी समश्लोकी अनुवाद : श्री. श्याम कुलकर्णी

पता : द्वाराश्री. जयवंतकुलकर्णी, "गन्धार"फ्लॅटक्र. ५/४

आयडियलकॉलनी, कोथरुडपुणे४११०२९

संपर्क – व्हॉट्सएपक्र. ९७६५४५६५८९

Email : sgk६६४२@gmail. com

या पुस्तकातील लेखनाचे सर्व हक्क अनुवादकाकडे सुरक्षित असून पुस्तकाचे किंवा त्यातील अंशाचे पुनर्मुद्रण वा नाट्य, चित्रपट किंवा इतर रूपांतर करण्यासाठी अनुवादकाची लेखी परवानगी घेणे आवश्यक आहे. तसे न केल्यास कायदेशीर कारवाई (दंड व तुरंगवास) होऊ शकते.

This declaration is as per the Copyright Act 1957. Copyright protection in India is available for any literary, dramatic, musical, sound recording and artistic work. The Copyright Act १९५७ provides for registration of such works. Although an author's copyright in a work is recognised even without registration. Infringement of copyright entitles the owner to remedies of injunction, damages and accounts.

श्रीमद्भगवद्गीता

मराठी

श्याम कुलकर्णी

प्रकाशकः : ईसाहित्यप्रतिष्ठान

www.esahity.com

esahity@gmail.com

Whatsapp- 9987737237

प्रकाशन : १९ ऑगस्ट २०२२ (गोपाळकाला शके १९४४)

©esahity Pratishthan®2022

- विनामूल्य वितरणासाठी उपलब्ध.
- आपले वाचून झाल्यावर आपण हे फँॱखड करू शकता.
- हे ई पुस्तक वेबसाईटवर ठेवण्यापुर्वी किंवा वाचनाव्यतिरिक्त कोणताही वापर करण्यापुर्वी ई-साहित्य प्रतिष्ठानची लेखी परवानगी घेणे आवश्यक आहे.

श्रीमद्भगवद्गीता

मराठी

श्याम कुलकर्णी

श्री श्याम कुलकर्णी (काव्यानुवादक)

यंत्र अभियांत्रिकी मास्टर्स पदवी M. E. १९७५

अभियांत्रिकी महाविद्यालयातून प्राध्यापक म्हणून निवृत्त.

लेखनाचीलहानपणापासूनआवड. किलोस्कर, मनोहर,
वसंत, प्रपंच, लोकसत्ता अशा अनेक नियतकालिकांमधून
स्फुटलेखन प्रकाशित

प्रास्ताविक

श्रीमद्भगवद्गीता अगदी शालेय वयापासून आम्हा मुलांना शिकवली जाई, अर्थात ते कळण्यासारखे आमचे वय तेव्हां नव्हते आणि आताही त्यातील तत्त्वज्ञान समजले आहे असे म्हणण्याचा अधिकार मला प्राप्त झाला आहे असे नाही. पण त्यावेळी लागलेल्या गोडीमुळे बरेच अध्याय पाठ करण्यापर्यंत मजल गेली, ज्ञानेश्वरी पण अमेरिकेत असताना तेथील मोकळा वेळ कारणी लावण्यासाठी वाचण्यात आली. त्यावेळी वाचल्यानंतर काही लक्षात राहिले का याचा

शोध घेतल्यावर पाटी कोरी आहे असे दिसले म्हणून लिहून काढावी असा विचार केला. लिहून काढताना पू.मामासाहेब दांडेकर,पूजनीय साखरे महाराज यांच्या ग्रन्थांचा आधार घेतला व गद्य रूपात लिहून काढण्या ऐवजी ओवीबद्ध स्वरूपात लिहावे असा विचार केला व माउलीच्या कृपेने तो पार पाडू शकलो. ज्ञानेश्वरीच्या रूपान्तराबरोबर त्यातील श्रीमद्भगवद्गीतेचे श्लोकही मराठीत श्लोकबद्ध करणे आवश्यक वाटले व तेही कार्य पार पाडू शकलो. सध्या “श्रीमद्भगवद्गीता” श्लोकबद्ध स्वरूपात वाचकांना सादर करीत आहे. त्यात मधून मधून माझी गद्य टिपणे जोडली आहेत ती लो. टिळकांच्या “गीतारहस्य” ग्रन्थाच्या वाचनातून सुचली आहेत.

श्रीमद्भगवद्गीता

मराठी

श्याम कुलकर्णी

शेवटी ईसाहित्यकडून हा अनुवाद प्रसिद्ध केल्याबद्दल श्री. सुनीळ सामंत यांचे आभार मानून हे प्रास्ताविक संपवतो.

श्याम कुलकर्णी

श्रीमद्भगवद्गीता

श्रीमद्भगवद्गीता

मराठी

श्याम कुलकर्णी

अध्याय पहिला : अर्जुन विषाद योग

धृतराष्ट्र उवाच।

धर्मक्षेत्रे कुरुक्षेत्रे समवेता युयुत्सवः। मामकाः पांडवाश्वैव किमकुर्वत संजय ॥१॥

धर्मक्षेत्र कुरुक्षेत्री मम पुत्र नि पांडवायुद्धास सज्ज होऊन करती काय संजया ॥१॥

संजय उवाच।

दृष्ट्वा तु पांडवानीकम् व्यूढं दुर्योधनस्तदा। आचार्यमुपसंगम्य राजा वचनमब्रवीत् ॥२॥

पांडवे रचिली सेना दिसे दुर्योधना तदा। आचार्यप्रित जाऊन राजा वचन बोलला ॥२॥

पश्चैतां पांडुपुत्राणामाचार्य महर्तीं चमूम्‌व्यूढाम्‌ द्रुपदपुत्रेण तव शिष्येण धीमता ॥३॥

आचार्य पांडवांची ही सेना आहे किती महाबुद्धिमान्‌ तुमचा शिष्य दृष्टद्युम्न रचे पाहा ॥३॥

अत्रशूरा महेष्वासा भीमार्जुनसमा युधियुयुधानो विराटश्च द्रुपदश्च महारथः ॥ ४॥

भीमार्जुनापरी शूर युद्धात असती इथेविराट आणि द्रुपद युयुधान महारथी ॥४॥

धृष्टकेतुश्चेकितानः काशिराजश्च वीर्यवानापुरुजित्‌ कुंतिभोजश्च शैव्यश्च नरपुंगवः ॥ ५॥

चेकितान महावीर पुरुजित्‌ काशिराजही।धृष्टकेतु तसे शूर शैव्य अन्‌ कुंतिभोजही ॥ ५॥

युधामन्युश्च विक्रांतं उत्तमौजाश्च वीर्यवान्। सौभद्रो द्रौपदेयाश्च सर्वं एव महारथः ॥ ६॥

अतिशूरं युधामन्यू उत्तमौजा महाबली। सौभद्र, द्रौपदीपुत्र असे सर्वं महारथी ॥६॥

अस्माकं तु विशिष्टा ये तान् निबोध द्विजोत्तमा नायका मम सैन्यस्य संज्ञार्थं तान् ब्रवीमि ते ॥ ७॥

भवान् भीष्मश्च कर्णश्च कृपश्च समिंतिंजयः। अश्वत्थामा विकर्णश्च सौमदत्तिस्थैव च ॥ ८॥

मुख्यं जे अमुचे योद्धे जाणा त्यांना द्विजोत्तमा सैन्यातील आघाडीचे सांगतो माहितीस्तव ॥७॥

तुम्ही, भीष्म तसे कर्ण कृप अन् समिंतिंजया अश्वत्थामा विकर्णादी सौमदत्तिहि ते तसे ॥८॥

अन्येच बहवः शूराः मदर्थे त्यक्तजीविताः। नाना शस्त्र प्रहर्णाः सर्वे युद्धविशारदाः॥९॥

अन्यही असती सज्ज माझ्यास्तव मरावया। नाना कुशल शस्त्रात सारे युद्धविशारद ॥९॥

अपर्याप्तं तदस्माकं बलं भीष्माभिरक्षितं। पर्याप्तं त्विदमेतेषां बलं भीमाभिरक्षितं ॥१०॥

अपार बळ सैन्याचे अपुल्या भीष्मरक्षित। भीमरक्षित सैन्याचे मर्यादित परी बल ॥१०॥

अयनेषु च सर्वेषु यथाभागमवस्थिताः। भीष्ममेवाभिरक्षन्तु भवन्तः सर्व एव हि ॥ ११॥

सर्वानी आपल्या स्थानी नियुक्तित व्यवस्थित। राहुनी सर्वबाजूनी करावे भीष्मरक्षण ॥११॥

तस्य सजनयन् हर्षं कुरुवृद्धः पितामहः। सिंहनादं विनद्योच्चैः शंखं दध्मौ प्रतापवान् ॥ १२॥

त्यामुळे हर्षं होऊन कुरुवृद्धं पितामहाप्रतापी, सिंहनादास करुनी शंख फुंकती ॥१२॥

ततः शंखाश्च भैर्यश्च पणवानकगोमुखः। सहसैवाभ्यहन्यन्त स शब्दस्तुमुलोऽभवत् ॥१३॥

नगारे शंख अन् ढोल कर्णे आणि मृदंगही। वाजती सर्व एकत्र ध्वनि त्यांचा भयंकर ॥१३॥

ततः श्वेतैर्हयैर्युक्ते महति स्यन्दने स्थितौ। माधवः पांडवश्चैव दिव्यौ शंखौ प्रदध्मतुः ॥ १४॥

पांढरे अश्वं जुंपून महान रथि बैसुनी। कृष्ण अर्जुन दोघांनी दिव्यं शंखांस फुंकिले ॥१४॥

पाञ्चजन्यं हृषीकेशो देवदत्तं धनंजयः। पौण्ड्रम् दध्मौ महाशंखं भीमकर्मा वृकोदरः॥१५॥

पाञ्चजन्यास श्रीकृष्ण देवदत्ता धनंजय। भीमकर्मा महाशंखा पौँड्रा फुंकी वृकोदर॥१५॥

अनंतविजयं राजा कुंतीपुत्रो युधिष्ठिरः। नकुलः सहदेवश्च सुघोषणिपुष्पकौ ॥ १६॥

अनंतविजया राजा कुंतीपुत्र युधिष्ठिर। नकूल सहदेवानी सुघोष मणिपुष्पका॥१६॥

काश्यश्च परमेश्वासः शिखंडी च महारथः। धृष्टद्युम्नो विराटश्च सातकिश्वापराजितः॥१७॥

काशीराज शिखंडी ते अतिशूर महारथी। सात्यकी अपराजीत धृष्टद्युम्न विराटही॥१७॥

द्रुपदो द्रौपदेयाश्च सर्वशः पृथिवीपते। सौभद्रश्च महाबाहुः शंखान् दध्मुः पृथक् पृथक्॥१८॥

दृपदासह पृथ्वीश द्रौपदीपुत्र सर्वही। अभिमन्यु महावीर आपले शंख फुंकती॥१८॥
स घोषो धार्त्रराष्ट्राणां हृदयानि व्यदारयत् नभश्च पृथिवींश्चैव तुमुलो व्यनुनादयन् ॥ १९॥

विदीर्ण हृदये होती घोषाने कौरवांचि त्याज्यामुळे नभ पृथ्वीही जाई फार दणाणुनी॥१९॥

हृषीकेशं तदा वाक्यमिदमाह महीपते।

म्हणे कृष्णास हे वाक्य पार्थ, ऐका नृपा आता।

अर्जुन उवाच -

सेनयोरुभयोर्मध्ये रथं स्थापय मेऽच्युत ॥२१॥

अर्जुन उवाच -

दोन सैन्यामधे माझ्या रथा स्थापवि अच्युता॥२१॥

यावदेतान् निरिक्षेऽहं योद्धुकामानवस्थितान्। कैर्मया सह योद्धव्यस्मिन् रणसमुद्यमे ॥ २२॥

योत्स्यमानानवेक्षेऽहं य एतेऽत्र समागताः। धार्तराष्ट्रस्य दुर्बुद्धेर्युद्धे प्रियचिकिर्षवः ॥ २३॥

युद्धास जमले कोण मग पाहिन मी इथेलढणे मज कोणाशी युद्धात समजेल ते॥२२॥

कोण युद्धात साह्याला दुष्टबुद्धि सुयोधना। असती येथ आलेले पहाया इच्छितो तयां॥२३॥

संजय उवाच

एवमुक्तो हृषीकेशो गुडाकेशेन भारत। सेनयोरुभयोर्मध्ये स्थापयित्वा रथोत्तमम् ॥ २४॥

रथ उत्तम सैन्यात हृषीकेश करी उभा। म्हणे काय तया पार्थ सांगे संजय भारता॥२४॥

भीष्मद्रोणप्रमुखतः सर्वेषां च महीक्षिताम्। उवाच पार्थं पश्यैतान् समवेतान् कुरुनिति ॥ २५॥

तत्रापश्यत् स्थितान् पार्थः पितृनथं पितामहान्। आचार्यान् मातुलान् ऋतृन् पुत्रान् पौत्रान् सखींस्थिता॥ २६॥

श्वशुरान् सुहृदश्वैव सेनयोरुभयोरपि। तान् समीक्षं स कौंतेयः सर्वान् बन्धूनवस्थिताम् ॥ २७॥

भीष्मद्रोण जिथे मुख्य सर्वांच्या पुढती म्हणे। पार्था देख इथे सर्व जमले कुरुवीर जे॥ २५॥

पार्थ पाही तिथे आले काका आणि पितामहामामा, आचार्य, बंधू अन् पुत्रपौत्र नि मित्रही॥ २६॥

सासरे सर्व हे स्नेही सेनेच्यामधि ठाकलो। सर्व बांधवही पार्था पाहुनी त्यास वाटले॥ २७॥

श्रीमद्भगवद्गीता

मराठी

श्याम कुलकर्णी

कृपया परयाविष्टो विषीदन्निदमब्रवीता।

करुणा भरुनी पार्थ म्हणे होउन व्याकुळ।

अर्जुन उवाच

दृष्ट्वेमं स्वजनं कृष्ण युयुत्सुं समुपस्थितम्॥२८॥

पाहुनी स्वजना कृष्णा युद्धास्तव उभे इथे॥२८॥

सीदन्ती मम गात्राणि मुखं च परिशुष्यति। वेपथुश्च शरीरे मे रोमहर्षश्च जायते ॥ २९॥

गांडीवम् स्नांसते हस्तात् त्वक् चैव परिदह्यतोऽन च शक्नोम्यवस्थातुं भ्रमतीव च मे मनः ॥ ३०॥

गात्रे जाति गळूनीया मुख शुष्क पडे तसोऽकापे काया उठे काटा अंगावरि तसा मम ॥ २९॥

गांडीव न ठेरे हाती त्वचेचा दाह होतसोऽउभाहि न शके राहू चित्त माझे पहा भ्रमे ॥ ३०॥

निमित्तानि च पश्यामि विपरीतानि केशवान च श्रेयोऽनुपश्यामि हत्वा स्वजनमाहवे ॥ ३१ ॥

लक्षणे दिसती फार केशवा विपरीत रोमारुनी स्वजना श्रेय दिसे न कुठलेहि रो ॥ ३१॥

न काडक्षे विजयं कृष्ण न च राज्यं सुखानि चाकिं नो राज्येन गोविंद किं भोगैर्जीवितेन वा ॥३२॥

येषामर्थे काडक्षितं नो राज्यं भोगाः सुखानि चात इमेऽवस्थिता युद्धे प्राणांस्त्यक्त्वा धनानि च ॥३३॥

विजयाची नसे इच्छा कृष्णा राज्यसुखाचिही।गोविंदा राज्यभोगाचा जिण्याचा काय फायदा ॥३२॥

राज्य भोग सुखे सर्व जयांसाठी मला हवी।ते उभे असता युद्धा धनप्राणां त्यजूनिया ॥३३॥

आचार्याः पितरः पुत्रास्तथैव च पितामहः।मातुलाः श्वशुराः पौत्राः श्यालाः संबंधिनस्तथा ॥ ३४॥

आचार्य चुलते पुत्र त्याप्रमाणे पितामह। सासरे श्यालक मामा नातू संबंधिही तसे ॥३४॥

एतान्न हन्तुमिछामि घ्नतोऽपि मघुसूदन। अपि त्रैलोक्यराज्यस्य हेतोः किं न महीकृते॥ ३५॥

त्रैलोक्यराज्य हेतूने पृथ्वीचे काय सांगसी। याना न मारणे इच्छा कृष्णा मेलो इथे तरी॥ ३५॥

निहत्य धार्तराष्ट्रान्नः का प्रीतिः स्याज्जनार्दन। पापमेवाऽश्रयेदस्मान्हत्वैतानाततायिनः ॥ ३६ ॥

मारुनी कौरवां। कृष्णा काय होइल रे भलो। लागे पापच मारून आततायी जरी तया॥ ३६॥

तस्मान्नार्हा वयं हन्तुम् धार्तराष्ट्रान्स्वबांधवान्। स्वजनं हि कथं हत्वा सुखिनः स्याम माधव ॥ ३७॥

त्यामुळे मारणे योग्य नसे कौरव बांधवां। मारुनी स्वजना सौख्य कसे लाभेल माधवा॥ ३७॥

यद्यप्यते न पश्यन्ति लोभोपहतचेतसः। कुलक्षयकृतं दोषं मित्रद्रोहे च पातकम् ॥ ३८ ॥

कथं न ज्ञेयमस्माभिः पापादस्मान्निवर्तितुम्। कुलक्षयकृतम् दोषं प्रपश्यद्विर्जनार्दन ॥ ३९ ॥

भ्रष्ट लोभे असे चित्त त्यामुळे न च त्यां दिसे। कुलक्षयि असे दोष मित्रद्रोहात पातक। ३८॥

तरी जाणुनिया दोषा कुलक्षयि जनार्दनाका न व्हावे परावृत्त पापापासुन आम्हीही। ३९।

कुलक्षये प्रणश्यन्ति कुलधर्माः सनातनाः। धर्मे नष्टे कुलं कृत्सनमधर्मोऽभिभवत्युत ॥ ४० ॥

कुलक्षय करी नष्ट कुळधर्मा सनातन। धर्मनाशामुळे व्यापे कुला सर्व अधर्म तो। ४०॥

अधर्माभिभवात् कृष्ण प्रदुष्यन्ति कुलस्त्रियः। स्त्रीषु दुष्टासु वार्ष्ण्यं जायते वर्णसंकरः ॥ ४१ ॥

अधर्मे कुल व्यापीता बिघडून कुलस्त्रिया। त्यातुनी मग वार्ष्ण्या माजतो कुलसंकरा ॥ ४१ ॥

संकरो नरकायैव कुलध्नानां कुलस्य चापतंति पितरो ह्येषां लुप्तपिंडोदकक्रियाः ॥ ४२ ॥

कुळा कुलबुडव्यांच्या नरकी नेइ संकराहो पतन पितरांचे नष्ट पिंडोदकक्रिया ॥ ४२ ॥

दोषैरेतैः कुलध्नानां वर्णसंकरकारकैः। उत्साद्यांते जातिधर्माः कुलधर्माश्च शाश्वताः ॥ ४३ ॥

उत्सन्नकुलधर्मणां मनुष्याणां जनार्दनानरके नियतं वासो भवतीत्यनुशुश्रुम ॥ ४४ ॥

अहो बत महत् पापं कर्तुं व्यवसिता वयमायद् राज्यसुखलोभेन हन्तुं स्वजनमुद्यताः ॥ ४५ ॥

दोषानी या कुलध्नांच्या वर्णसंकरकारकानाशती जातीधर्म कुलधर्महि शाश्वत॥४३॥

कुलधर्म बुडे ज्यांचा मनुष्यां त्या जनार्दनानरकीच मिळे स्थान ऐकले जात हे असे॥४४॥

महत्पापास दुर्दैवे अहो उद्युक्त जाहलोकी राज्यसुख लोभाने मारण्या स्वजनासही॥४५॥

यदि मामप्रतीकारमशस्त्रं शस्त्रपाणयः।धार्तराष्ट्रा रणे हन्युस्तन्मे क्षेमतरं भवेत् ॥ ४६ ॥

शस्त्र टाकुन हातीचे प्रतिकारविना मम। कौरवे मज मारीले तरी योग्यच होइल॥४६॥

संजय उवाच

एवमुक्त्वार्जुनः संख्ये रथोपस्य उपाविशत्।विसृज्य सशरं चापं शोकसंविग्नमानसः ॥ ४७ ॥

रणी बोलुन हे पार्थ रथाखालति येतसो।टाकुनीया धनुर्बाणा मनी दुःख करीतसे॥४७॥

श्रीमद्भगवद्गीता

मराठी

श्याम कुलकर्णी

इति श्रीमद्भगवद्गीतासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायाम् योगशास्त्रे श्रीकृष्णार्जुनसंवादे
अर्जुनविषादयोगो नाम प्रथमोध्यायः।

श्रीमद्भगवद्गीता

मराठी

श्याम कुलकर्णी

अध्याय दुसरा: सांख्य योग

संजय उवाच

तं तथा कृपया विष्टमश्रूपण्कुलेक्षणम्। विषीदन्तमिदं वाक्यमुवाच मधुसूदनः ॥ १॥

अश्रुनी भरल्या नेत्री करुणाव्याप्त व्याकुळात्या तशा दुःख झालेल्या अर्जुना कृष्ण बोलले ॥१॥

श्रीभगवानुवाच

कुतस्त्वा कश्मलमिदं विषमे समुपस्थितम्। अनार्यजुष्टमस्वर्यमकीर्तीकरमर्जुन ॥२॥

का सुचे भलत्यावेळी अकीर्तिकर हीन हास्वर्गा वंचित करणारा त्याज्य हा मोह अर्जुन ॥२॥

क्लैब्यं मा स्म गमः पार्थ नैतत्वच्युपपद्यते। क्षुद्रं हृदयदौर्बल्यं त्यक्तोत्तिष्ठ परंतप॥३॥

नपुंसकत्व ना पार्थ धरी न तुज शोभते। टाकुनी क्षुद्र दौर्बल्य हृदयातिल ऊठ तू॥३॥

परंतप हे संबोधन वापरण्यामागे काही विशिष्ट अर्थ नसून काव्यदृष्टीने सोयिस्कर एवढेच समजावयाचे असे टिळकांचे मत. सर्वच ठिकाणी संबोधन वापरावयास हेच कारण

अर्जुन उवाच

कथं भीष्ममहं संख्ये द्रोणं च मधुसूदनाऽइषुभिः प्रतियोत्स्यामि पूजार्हवरिसूदन॥४॥

भीष्मद्रोणांसवे कैसे बाणांनी करु युद्ध मी। मला ते असती पूज्य रिपुघ्ना मधुसूदना॥४॥

गुरूनहत्वा हि महानुभवान्। श्रेयो भोक्तुं भैक्षमपीह लोके।

हत्वार्थ कामांस्तु गुरूनिहैव भुंजीय भोगान् रुधिर प्रदिग्धान् ॥ ५ ॥

महान् गुरुंना वधण्यापरी रे। भिक्षा जनी मागिन तेहि योग्य।

जरी अर्थकामी गुरु त्या वधूनी भोगावे भोग रक्तलांछित कसे मी॥५॥

’गुरुंस’ या अनेक वचनी शब्दाने ’वडील माणसे’ एवढाच अर्थ घ्यायचा.

अर्थस्य पुरुषो दासो दासस्त्वर्थो न कस्यचित्ताइति सत्यं महाराज बद्धोऽस्म्यर्थेन कौरवैः॥

असे कारण कौरवांच्या बाजूने लढण्यामागे भीष्मानी दिल्यामुळे त्यांना अर्थकामान् असे म्हटले आहे.

न चैतद् विद्धः करतन् नो गरीयो। यद् वा जयेम यदि वा नो जयेयुः।

यानेव हत्वा न जिजीविषामा। स्तेऽवस्थिताः प्रमुखे धार्तराष्ट्राः ॥ ६ ॥

कळे न काही जय वा पराजय। होईल श्रेयस्कर काय आम्हा॥

मारून ज्याना न जगू पहातो। खडे पुढे ते धृतराष्ट्रपुत्रा॥६॥

कार्पण्यदोषोपहतस्वभावः। पृच्छामि त्वां धर्मसंमूढचेताः।

यत् श्रेयः स्यान् निश्चितं ब्रूहि तन् मे। शिष्यस्तेऽहं शाधि मां त्वां प्रपन्नम् ॥ ७॥

होऊन स्वाभाविक वृत्ति नष्टासंमूढ धर्माप्रति मी विचारी। असेल श्रेयस्कर काय सांग। शरणार्थी मी हा तव शिष्य आहे॥७॥

न हि प्रपश्यामि ममापनुद्याद् यच्छोकमुच्छोषणमिन्द्रियाणाम्।
अवाप्य भूमावसपत्नमृद्धं राज्यं सुराणामपि चाधिपत्यम् ॥ ८ ॥

समृद्ध निष्कंटक राज्य तैसोमिळे सुरांचे जरि आधिपत्य।
वाटे न की इंद्रिय शोषणारा हा शोक होईल कधीहि नष्ट॥८॥

संजय उवाच

एवमुक्त्वा हृषीकेशं गुडाकेशः परंतपः। न योत्स्य इति गोविंदमुक्त्वा तूष्णीं बभूव ह ॥१॥

हृषीकेशा असे बोले पार्थ तो हे परंतपा। करणार न मी युद्ध सांगुनी गप्प राहिला ॥१॥

तमुवाच हृषीकेशः प्रहसन्निव भारतासेनयोरुभयोर्मध्ये विषीदंतमिदं वचः ॥ १० ॥

भारता दोन सैन्यात खिन्न होउनी जो उभा हासुनी वदले वाक्य कृष्ण पार्थास त्या असे ॥१०॥

श्रीभगवानुवाचः

लढाईसारख्या घोर कर्मनि आत्म्याचे कल्याण होणार नाही अशी अर्जुनाची शंका होती..आत्मज्ञान संपादन करणारे शुकासारखे पुरुष संसार सोडून आनंदाने भिक्षा मागत हिंडतात (सांख्यज्ञानी) तर जनकासारखे दुसरे ज्ञानोत्तरही स्वधर्मप्रिमाणे लोककल्याणार्थं जगाच्या शेकडो उलाढालीत आपला वेळ घालवत असतात (कर्मयोग) व हा कर्मयोगच श्रेष्ठ हा गीतेचा सिद्धान्त.सांख्ययोगानुसारही आत्मा जर अविनाशि व नित्य आहे तर मग "अमक्याला कसे मारू" ही तुझी बडबड असे उपहासपूर्वक भगवंतांचे सांगणे.

अशोच्यानन्वशोचस्त्वं प्रज्ञावादांश्च भाषसेऽगतासूनगतासून्श्च नानुशोचन्ति पंडिताः ॥ ११ ॥

का शोचसि अशोच्यार्थं पंडितापरि बोलसी॥ गेल्या न गेल्याविषयी करिती शोक न पंडित॥ ११॥
न त्वेवाहं जातुं नासं न त्वं नेमे जनाधिपाः॥ न चैव न भविष्यामः सर्वे वयमतः परम्॥ १२॥

तू नि मी सर्व हे राजे पूर्वी नव्हतो असे नव्हेन सणार भविष्यात असेही नच होइल॥ १२॥
देहिनोऽस्मिन् यथा देहे कौमारं यौवनं जरातथा देहांतरप्राप्तिर्धर्मस्तत्र न मुह्यति ॥ १३ ॥

बाल्य तारुण्य वार्धक्य देहधारिस ना चुकेनवा देह मिळे त्याने धीर मोहात ना पडे॥ १३॥

'मी' या अहंकाररूपाने व्यक्त होणारा आत्मा नित्य व अमर आहे. देह हा तर बोलून चालून अनित्य व नाशवंत -- अद्य वाब्दशतान्ते वा मृत्युर्वै प्राणिनां ध्रुवः--- त्यामुळे दोहोंसाठी शोक करणे हा वेडेपणा पण देहाचा नाश होताना जे क्लेश होतात त्यासाठी का शोक करू नये हे पुढे सांगतात.

मात्रास्पर्शस्तु कौन्तेय शीतोष्ण सुखदुःखदा:।आगमापायिनोऽनित्यास्तांस्तितिक्षस्व भारत ॥१४॥

विषयेंद्रिय संयोग शीतोष्ण सुखदुःखदा होती जाति, न ते नित्य सोशी तू भारता तया ॥१४॥

यं हि न व्यथयेन्त्ये ते पुरुषं पुरुषर्षभासमदुःखसुखं धीरं सोऽमृतत्वाय कल्पते ॥१५॥

सुखदुःखा सम माने जो व्यथा त्यास न भासते। अमृतत्व तया प्राप्ती होई पुरुषा अर्जुना ॥१५॥

इंद्रियांनी मोजले जाणारे जे शब्दरूपादि बाह्य पदार्थ ते मात्रा व त्यांचा इंद्रियांस स्पर्श वा संयोग हा मात्रास्पर्श .मनुस्मृतीत मात्रासंग तर बृहदारण्यकोशात ज्ञानी माणसाचा मेल्यानंतर (मात्राऽसंसर्गः) मात्रा असंसर्ग म्हणजे मरणोत्तर त्याला संज्ञा रहात नाही असे म्हटले आहे.शीतोष्ण सुख दुःख यात राग द्वेष सत असत अश्या सर्व द्वंद्वांचा समावेश होतो.

नासतो विद्यते भावो नाभावो विद्यते सतः|उभयोरपि दृष्टोऽन्तस्त्वनयोस्तत्वदर्शिभिः ॥ १६ ॥

नसे त्या नच अस्तित्व असणाऱ्या अभाव नादोघांचाहि असे केला तत्त्ववेत्यानि निर्णय।१६॥

सत म्हणजे जे आहे त्याचे अस्तित्व (भाव) आणि असत म्हणजे जे नाही त्याचा अभाव दोन्ही नित्य म्ह. कायम टिकणारे आहे.

अविनाशि तु तद्विद्धि येन सर्वमिदं ततम्। विनाशमव्ययस्यास्य न कश्चित् कर्तुमर्हति॥१७॥

जाण ते अविनाशी तू ज्याने हे जग व्यापलो। विनाश करण्या त्याचा नसे शक्य कुणासही॥१७॥

अन्तवंतः इमे देहा नित्यस्योक्ताः शरीरिणः। अनाशिनोऽप्रमेयस्य तस्माद् युध्यस्व भारत ॥ १८ ॥

अविनाशी जरी आत्मा अगम्य नि नित्य तो। विनाशी परि तो देह म्हणून लढ भारता॥१८॥

आत्मा या नित्य कोटीत पडतो त्यामुळे त्याच नाश होऊ शकत नाही तर शरीर अनित्यच असते म्हणून तू लढ
य एनं वेति हन्तारं यश्चैनं मन्यते हतम्। उभौ तौ न विजानीतो नायं हन्ति न हन्यते ॥ १९ ॥

कल्पिती मारतो ऐसे वा मरे तोहि मानती। दोघांही न कळे की तो न मरे नच मारतो॥१९॥

न जायते म्रियते वा कदाचिन्। नायं भूत्वा भविता न भूयः।

अजो नित्यः शाश्वतोऽयं पुराणो। न हन्यते हन्यमाने शरीरे ॥ २० ॥

जन्मे न किंवा मरतोहि ना तो। होता पुन्हा होइ न हे नसे ते।

हा शाश्वतआणि पुराणनित्या। देही असे मर्त्य तरी अवध्य॥२०॥

(हन्ता चेन्मन्यते हन्तुं हतश्चेन्मन्यते हतमउभौ तौ न विजानीतो नायँ हन्ति न हन्यते ॥१९॥

कठोपनिषदात अध्याय २ मध्ये हेच श्लोक आले आहेत २.१८ १९।

वासांसि जीर्णानि यथा विहाय। नवानि गृण्हाति नरोपराणि।
तथा शरीराणि विहाय जीर्णान्यान्यानि संयाति नवानि देही ॥ २२॥

वस्त्रांस टाकून जुन्यापुराण्या। नवीन घेती नर आणखीही।

तसेच टाकून शरीर जीर्णानव्या शरीरात प्रवेशि आत्मा॥२२॥

नैनं छिंदन्ति शस्त्राणि नैनं दहति पावकः। न चैनं क्लेदयन्त्यापो न शोषयति मारुतः ॥२३॥

भेदती यास ना शस्त्रे जाळतो नच अग्निही। जल ना भिजवी याला वायु ना सुकवीतसे ॥२३॥

अच्छेद्योऽयमदाह्योऽयमक्लेद्योऽशोष्य एवचानित्यः सर्वगतः स्थाणुरचलोऽयं सनातनः ॥२४॥

न तुटे न जळे न भिजे सुकेहि नच हा तसानित्य, सर्वत्र भरुनी अचल स्थिर सनातन

अव्यक्तोऽयमचिन्त्योऽयमविकार्योऽयमुच्यते। तस्मादेवं विदित्वैनं नानुशोचितुमर्हसि ॥ २५ ॥

अव्यक्त अविकारी हा अचिंत्य म्हणती तया। जाणुनी हे तयासाठी करणे शोक योग्य ना॥२५॥

हे वर्णन उपनिषदावरून घेतलेले असून निर्गुण आत्म्याचे आहे। सगुणाचे नव्हे। त्याच्या आधारे ही उपपत्ति सांगितली। आता आत्मा नित्य आहे हे मान्य न करणाऱ्यांसाठी पुढे असे म्हणतात.

अथ चैनं नित्यजातं नित्यं वा मन्यसे मृतंतथापि त्वं महाबाहो नैवं शोचितुमर्हसि॥२६॥

जरी या मानसी नित्य जन्मे आणि मरे तसा। महावीरा नसे योग्य करणे शोक त्यास्तव॥२६॥

जातस्य हि धृवो मृत्युर्धृवं जन्म मृतस्य चातस्मादपरिहार्येऽर्थं न त्वं शोचितुमर्हसि ॥ २७ ॥

जन्मे त्यास असे मृत्यु मृताला जन्म निश्चिताटाळणे जे नसे शक्य योग्य ना शोक त्यास्तव॥२७॥

अव्यक्तादीनि भूतानि व्यक्तमध्यानि भारता अव्यक्तनिधनान्येव तत्र का परिदेवना ॥ २८ ॥

जन्मापूर्वी जी अव्यक्त मध्ये व्यक्त जगी भुतो। मरणांती पुन्हा गुप्त शोक का मग भारता ॥२८॥

आश्वर्यवत् पश्चति कश्चिदेन। माश्वर्यवद् वदति तथैव चान्यः

आश्वर्यवत् चैनमन्यः शृणोति। शृत्वाऽप्येनं वेद न चैव कश्चित् ॥ २९ ॥

आश्वर्यवत् पाहति यास काही। आश्वर्यवत् सांगति अन्य काही।

आश्वर्यवत् ऐकति अन्य काही। ऐकूनही जाणत कोणि नाही ॥ २९ ॥

देही नित्यमवध्योऽयं देहे सर्वस्य भारतात्स्मात् सर्वाणि भूतानि न त्वं शोचितुमर्हसि ॥ ३० ॥

अवध्य भारता आत्मा सर्व देहातला सदा।त्यामुळे सर्व भूतांचा शोक योग्य तुला नसे ॥ ३० ॥

आत्मा अमर म्हणून व देह अनित्य म्हणून कोणी कोणाला मारले तर त्यात पाप नाही हे मात्र चूक मग लढाईसारखे घोर कर्म करून लोकांच्या देहाचा नाश का करावा ?म्हणून मेल्याचा शोक करणे योग्य नाही तरी एकाने दुसऱ्यास का मारावे याचे सबळ कारण सांगणे जरूर आहे यासच धर्माधर्मविवेक म्हटले आहे त्यासाठी प्रथम लढाई करणे हे क्षत्रियाचे कर्तव्य म्हणून अर्जुनाला प्राप्तच आहे असे प्रथम सांगतात.

स्वधर्मपि चावेक्ष्य न विकंपितुमर्हसि। धर्म्यात् युद्धात् श्रेयोऽन्यत् क्षत्रियस्य न विद्यते ॥ ३१ ॥

स्वधर्म पाळण्यापायी कष्टी होणे नसे बरोधर्मयुद्धाहुनी काही श्रेयस्कर न क्षत्रिया ॥ ३१ ॥

यद्रच्छ्या चोपपनं स्वर्गद्वारमपावृतम् सुखिनः क्षत्रियाः पार्थ लभन्ते युद्धमीदृशम् ॥३२॥

अनायास जणू स्वर्गाचे मुक्तद्वार हे एसे युद्ध जणू सन्धी भाग्याची क्षत्रियास की ॥३२॥

अथ चेत् त्वमिमं धर्म्यं संग्राम न करिष्यसि। ततः स्वधर्मं कीर्तिं च हित्वा पापमवाप्यसि ॥३३॥

धर्ममान्य असे युद्ध करण्या जर टाळसी। स्वधर्मं कीर्तिं सांडून होसी पापास कारण ॥३३॥

अकीर्तिं चापि भूतानि कथयिष्यन्ति तेऽव्ययाम्। संभावितस्य चाकीर्तिर्मरणादतिरिच्यते ॥ ३४ ॥

अपकीर्तीं तुझी लोक सांगतील अनेकदा। जाचते मरणाहून सन्मान्य पुरुषास ती ॥३४॥

भयाद् रणादुपरतं मंस्यन्ते त्वां महारथाः। येषां च त्वं बहुमतो भूत्वा यास्यसि लाघवम् ॥ ३५ ॥

रण घाबरूनी गेला मानतील महाविराजयांचे आदरस्थान तुच्छ होसी तयांपुढे ॥ ३५॥

अवाच्यवादांश्च बहून् वदिष्यन्ति तवाहिताः। निंदंतस्तव सामर्थ्यं ततो दुःखतरं नु किम् ॥ ३६ ॥

शब्द अर्वाच्य हे शत्रू वदतील तुला तुझे। निंदुनी तव सामर्थ्या दुःखकारक फार ते ॥ ३६॥

हतो वा प्राप्स्यसि स्वर्गं जित्वा वा भोक्षसे महीम्। तस्मादुत्तिष्ठ कौन्तेय युद्धाय कृतनिश्चयः ॥ ३७ ॥

मरता स्वर्गं मिळेल जिंकता भोग पृथिविचा। त्यामुळे ऊठ तू पार्था करुनी युद्धनिश्चया ॥ ३७॥

सुखदुःखे समे कृत्वा लाभालाभौ जयाजयौ। ततो युद्धाय युज्यस्व नैवं पापमवाप्स्यसि ॥ ३८ ॥

समत्वे सुखदुःखाना हानीलाभ जयाजया। मानुनी करसी युद्धा तरी पाप न लागते ॥ ३८॥

एषाऽतेभिहिता सांख्ये बुद्धिर्योगे त्विमां शृणु। बुद्ध्या युक्तो यया पार्थ कर्मबंधं प्रहास्यसि ॥ ३९ ॥

ऐकली सांख्यबुद्धी तू कर्मयोगास ऐकसी। दोन्ही ऐकुनी होशील कर्मबंधन मुक्त तू ॥ ३९॥

नेहाभिक्रमनाशोऽस्ति प्रत्यवायो न विद्यते। स्वल्पमप्यस्य धर्मस्य त्रायते महतो भयात् ॥ ४० ॥

कर्मनाश नसे होत आपत्ती नच येतसे। स्वल्प धर्मअनुष्ठान वाचवीते महाभयी ॥ ४०॥

या कर्ममार्गात आरंभिलेल्या कर्माचा नाश होत नाही व पुढे विघ्नही येत नाही.या धर्माचे थोडेही आचरण मोठ्या भयापासून संरक्षण करते.

व्यवसायात्मिका बुद्धिरेकेह कुरुनन्दन।बहुशाखा ह्यनन्ताश्च बुद्धयोऽव्यवसायिनाम् ॥ ४१ ॥

एकच असते बुद्धी निश्चयात्मक अर्जुना।अनंत अन् बहुशाखी बुद्धी त्यां जे अनिश्चयी॥४१॥

व्यवसायात्मक बुद्धी म्हणजे बन्यावाइटाचा निश्चय करणारी ती स्थिर नसेल तर दररोज निरनिराळ्या वासनांनी मन व्यग्र होऊन आज पुत्रप्राप्तीसाठी अमुक कर्म कर तर उद्या स्वर्गप्राप्तीसाठी अमुक कर्म कर अशा नादात मनुष्य पडतो त्याचे वर्णन आता करतात. कठोपनिषदात म्हटले आहे

अविद्यायामन्तरे वर्तमानाः स्वयं धीराः पंडितमन्यमानाः।
 दन्द्रम्यमाणाः परियन्ति मूढाः। अन्धेनैव नीयमाना यथान्धाः॥५॥
 अविद्येच्या प्रभावाखाली रहाणारे व स्वतः स मोठे बुद्धिवान व पन्डित समजणारे पुरुष जणु अन्ध होतात
 व आंधळ्यामागे जाणाऱ्या आंधळ्यासारखे धडपडतात.

यामिमां पुष्पितां वाचं प्रवदन्त्यविपश्चितः। वेदवादरताः पार्थ नान्यदस्तीति वादिनः ॥ ४२ ॥
 पुष्पित वेदवाणीच्या आधारे अविवेकि जो बोलती अन्य ना काही कर्मस्वर्गसुखाविण ॥४२॥

कामात्मानः स्वर्गपरा जन्मकर्मफलप्रदाम्। क्रियाविशेषबहुलां भोगैश्वर्यगतिं प्रति ॥ ४३ ॥

विषय स्वर्गप्राप्तीचे आसक्त वच बोलती। कर्मे कर्मफले ज्याने भोग ऐश्वर्य लाभते ॥ ४३ ॥

भोगैश्वर्यप्रसक्तानां तयापहृतचेतसाम्। व्यवसायात्मिका बुद्धिः समाधौ न विधीयते ॥ ४४ ॥

आसक्त होउनी त्यात सुप्त बुद्धी विवेक ज्या। निश्चयात्मक बुद्धीची प्राप्ती होत नसे तया ॥ ४४ ॥

त्रैगुण्यविषया वेदा निस्त्रैगुण्यो भवार्जुन। निर्द्वंद्वो नित्यसत्वस्थो निर्योगक्षेम आत्मवान् ॥ ४५ ॥

त्रैगुण्य विषयी वेद सोड ते पार्थ द्वंद्वही। योगक्षेम न चिंती तू नित्य सत्त्वस्थ आत्मवान् ॥ ४५ ॥

त्रैगुण्य म्हणजे सत्त्व, रज, तम या गुणांच्या प्रकृतीचा संसार असून खेरे ब्रह्म या पलिकडे आहे. म्हणून वैदिक कर्मकांडातली कर्मे सोडून आपले चित्त त्या परब्रह्माकडे लावले पाहिजे.

वेदोक्तमिव कुर्वाणो निःसंगोऽर्पितमीश्वरे नैष्कर्म्यं लभते सिद्धिं रोचनार्था फलश्रुतिः॥
सारांश वेदात अमुक अमुक कारणासाठी यज्ञ करावे असे जरी सांगितले तरी कर्तव्य म्हणून ते करावेत,
काम्य बुद्धी सोडावी.

यावानर्थ उदपाने सर्वतः संप्लुतोदकेऽतावान्सर्वेषु वेदेषु ब्राह्मणस्य विजानतः ॥ ४६ ॥

कूपाचे नसते काम जर सर्वत्र तोयही। वेदाचे अल्पची काम ब्राह्मणा ज्ञानप्राप्त ज्या ॥४६॥

कर्मण्येवाधिकारस्ते मा फलेषु कदाचनामा कर्मफलहेतुर्भूर्मा ते संगोऽस्त्वकर्मणि ॥ ४७ ॥

कर्मावरी अधिकार फळावरी नसे परी। फळासाठी नसे कर्म परी कर्म न टाकणे ॥ ४७ ॥

योगस्थ कुरु कर्माणि संगं त्यक्त्वा धनंजया सिद्ध्यसिद्ध्यो समो भूत्वा समत्वं योग उच्यते ॥ ४८ ॥

योगयुक्त करी कर्मा फलाशा पार्थ सोङुनी। यशापयशा मान सम त्या योग बोलती ॥ ४८ ॥

दूरेण ह्यवरं कर्म बुद्धियोगाद्धनंजया बुद्धौ शरणमन्विष्ठ कृपणः फलहेतवः ॥ ४९ ॥

बुद्धियोगाहुनी हीन केले हेत्वर्थ कर्म जोकर आश्रय बुद्धीचा फलेच्छा कृपणा असे ॥ ४९ ॥

बुद्धियुक्तो जहातीह उभे सुकृतदुष्कृतेऽतस्माद्योगाय युज्यस्व योगः कर्मसु कौशलं ॥ ५० ॥

पाप वा पुण्य दोन्हींचा करती त्याग बुद्धिमान्। कर्मकौशल्य हा योग करावा तोच पार्थ तू ॥५०॥

कर्मे करताना बुद्धि स्थिर, पवित्र, सम व शुद्ध ठेवणे हीच ती युक्ती किंवा कौशल्य अन्यासच योग म्हणतात कर्मजं बुद्धियुक्ता हि फलं त्यक्त्वा मनीषिणः। जन्मबंधविनिर्मुक्ताः पदं गच्छन्त्यनामयम् ॥ ५१ ॥

मानुनी बुद्धियोगास कर्माचे फल त्यागती। जन्मबंधातुनी मुक्त ज्ञानी मोक्षास पावती ॥५१॥

यदा ते मोहकलिलं बुद्धिर्व्यतितरिष्यति। तदा गंतासि निर्वेदं श्रोतव्यस्य श्रुतस्य च ॥ ५२ ॥

ओलांडेल तुझी बुद्धी मोहमालिन्य जेधवां। तेव्हां विरक्त होशील श्रुत श्रवणीया प्रती ॥५२॥

श्रुतिविप्रतिपन्ना ते यदा स्थास्यति निश्चलासमाधावचला बुद्धिस्तदा योगमवाप्यसि ॥ ५३ ॥

ऐकून श्रुती विक्षिप्त झालेली बुद्धी निश्चलाहोता स्थिर समाधीत पूर्ण योगास पावसी ॥५३॥

अर्जुन उवाच

स्थितप्रज्ञस्य का भाषा समाधिस्थस्य केशवास्थितधीः किं प्रभाषेत किमासीत व्रजेत किम् ॥५४॥

स्थितप्रज्ञ समाधिस्थ कोणा म्हणति केशवाबोले काय, कसा राही, कसा चाले मला वद ॥५४॥

श्रीभगवानुवाच

प्रजहाति यदा कामान् सर्वान्पार्थं मनोगतान्। आत्मन्येवात्मना तुष्टः स्थितप्रज्ञस्तदोच्यते ॥ ५५ ॥

सर्व इच्छा मनातील जो सोडी पूर्ण अर्जुना। स्वरूपी राही संतुष्ट स्थितप्रज्ञ तया वदे ॥५५॥

स्थितप्रज्ञाचे वर्तन म्हणजे कर्मयोगशास्त्राचा पाया आहे.

दुःखेष्वनुद्विग्नमनाः सुखेषु विगतस्पृहः। वीतरागभयक्रोधः स्थितधीर्मुनिरुच्यते ॥ ५६ ॥

दुःखाने हो न उद्विग्न सुखीं ठेवि निरिच्छता। सोडी प्रीती, भय, क्रोध स्थितप्रज्ञ मुनी असा ॥५६॥

यः सर्वत्रानभिस्नेहस्तत्प्राप्य शुभाशुभम्‌नाभिनंदति न द्वेष्टि तस्य प्रज्ञा प्रतिष्ठिता ॥ ५७ ॥

सर्वत्र जो अनासक्त होता प्राप्त शुभाशुभाकरी ना द्वेष आनंद बुद्धी त्याची असे स्थिरा ॥५७॥

यदा संहरते चायं कूर्मोऽडगानीव सर्वशः। इंद्रियाणींद्रियार्थेभ्यस्तस्य प्रज्ञा प्रतिष्ठिता ॥ ५८ ॥

सर्वांगा आवरे जैसा कूर्म तैसा स्वइंद्रिया। आवरे विषयातून होई बुद्धी तदा स्थिर ॥५८॥

विषया विनिवर्तन्ते निराहारस्य देहिनः। रसवर्ज्यं रसोऽप्यस्य परं दृष्ट्वा निवर्तते ॥५९॥

निराहारि असे मुक्त विषयातून तरी रसाघेई, परतत्वाच्या दर्शने निवृत्त होतसे ॥५९॥

यततो ह्यपि कौन्तेय पुरुषस्य विपश्चितः। इंद्रियाणि प्रमाथीनि हरन्ति प्रसभं मनः ॥ ६० ॥

प्रयत्न करी मोक्षाचा विवेकी मन अर्जुना। प्रमाथी इंद्रिये नेती हरुनी विषयाकडे ॥ ६० ॥

तानि सर्वाणि संयम्य युक्त आसीत मत्परः। वशे हि यस्येंद्रियाणि तस्य प्रज्ञा प्रतिष्ठिता ॥ ६१ ॥

संयमित तयां ठेवी होउनी मत्परायण। इंद्रिये वश ज्याला तो होई स्थिरबुद्धिही ॥ ६१ ॥

शरीर कृश करणारी निराहारादि साधने एकांगी अतएव त्याज्य ठरवून माफक
आहारविहार व ब्रह्मज्ञान हेच इंद्रियनिग्रहाचे उत्तम साधन

ध्यायतो विषयान्पुंसः सङ्गस्तेषूपजायते। सङ्गात्संजायते कामः कामात्क्रोधोभिजायते ॥ ६२ ॥

चिंतिता विषयां होते पुरुषा प्रीति त्यामध्ये। आसक्तीमधुनी काम काम क्रोधास कारण ॥६२॥

क्रोधाद् भवति संमोहः संमोहात्स्मृतिविभ्रमः। स्मृतिभ्रंशाद् बुद्धिनाशो बुद्धिनाशात्प्रणश्यति ॥ ६३ ॥

क्रोधाने होत संमोह स्मृती नष्ट तयामुळे। स्मृतिभ्रंशामुळे बुद्धी गेल्याने सर्वनाशही ॥६३॥

रागद्वेषवियुक्तैस्तु विषयानिन्द्रियैश्वरन्। आत्मवशैर्विधेयात्मा प्रसादमधिगच्छति ॥ ६४ ॥

रागद्वेष नसे ज्याला इंद्रिये मन त्या वश। विषयां जरि तो सेवी प्रसन्न मनि राहतो ॥६४॥

प्रसादे सर्वदुःखानां हानिरस्योपजायतो प्रसन्नचेतसो ह्याशु बुद्धिः पर्यवतिष्ठते ॥ ६५ ॥

नाश हो सर्व दुःखांचा चित्ता येत प्रसन्नताप्रसन्न मन हो ज्याचे बुद्धी होइ त्वरे स्थिर ॥६५॥

या दोन श्लोकात विषय अगर कर्म न सोडता फक्त त्यामधील संग सोडून स्थितप्रज्ञ विषयातच निःसंगबुद्धीने वागत असतो व त्याला शान्ति मिळते ती कर्मत्यागामुळे नसून फलाशेच्या त्यागाने होते असे स्पष्ट वर्णन आहे.

नास्ति बुद्धिरयुक्तस्य न चायुक्तस्य भावनान चाभावयतः शांतिरशांतस्य कुतः सुखम् ॥ ६६ ॥

योगयुक्त नसे त्याची बुद्धी इच्छा नसे स्थिरानसते त्यामुळे शांती अशांता सुख कोठून ॥६६॥

इन्द्रियाणां हि चरतां यन्मनोऽनुविधीयते। तदस्य हरति प्रज्ञां वायुर्नावमिवाम्भसि ॥ ६७ ॥

इंद्रियामागुती जाता नाव वान्यासवे जशी। पाण्यात बहके तैसी विवेका बुद्धी सोडते ॥६७॥

तस्माद् यस्य महाबाहो निगृहितानि सर्वशः। इन्द्रियाणीन्द्रियार्थेभ्यस्तस्य प्रज्ञा प्रतिष्ठिता ॥ ६८ ॥

त्यामुळे इंद्रिये ज्याची निवृत्त विषयातुनी। बुद्धी त्याची महावीरा होतसे स्थिर सर्वथा ॥६८॥

या निशा सर्वभूतानां तस्यां जागर्ति संयमी। यस्यां जाग्रति भूतानां सा निशा पश्यतो मुनेः ॥ ६९ ॥

सर्व प्राण्यांस जी रात्र जागतो संयमी तिथे। जागी ज्यात भुते रात्र मुनींना तीच वाटते ॥६९॥

अज्ञान म्हणजे अंधःकार म्हणजे रात्र त्यात ज्ञानी जागृत म्हणजे त्यात ते गुंतलेले नसतात याउलट ज्ञान
 म्हणजे प्रकाश जो अज्ञान्यांना नको असतो त्यामुळे ते त्यावेळी त्यावेळी त्याकडे पाठ फिरवून ते झोपलेले
 असतात.ज्ञानी लोक काम्य कर्म तुच्छ मानतात तर त्यात सामान्य माणसे राबत असतात
 आपूर्यमाणमचलप्रतिष्ठं। समुद्रमापः प्रविशन्ति यद्वत्।

तद्वत्कामा यं प्रविशन्ति सर्वे। स शान्तिमाप्नोति न कामकामी॥७०॥

प्रवेशता सागरि जल ते कितीही।परी न सीमा सुटते तयाची।

इच्छा तशा होउनि शांत राही।कामेच्छुला शांति न प्राप्त होई ॥७०॥

विहाय कामान्यः : सर्वान्पुमांश्चरति निस्पृहः।निर्ममो निरहंकारः स शान्तिमधिगच्छति ॥ ७१ ॥

नर जो त्यागुनी सर्व इच्छा राहत निस्पृहाममता गर्व.सोडूनी शांति त्यालाच लाभते ॥७१॥

एषः ब्राह्मी स्थितिः पार्थ नैनां प्राप्य विमुद्द्यति।स्थित्वास्यामन्तकालेऽपि ब्रह्मनिर्वाणमृच्छति॥७२॥

ब्रह्मदन्यानी स्थिती पार्थ प्राप्त ज्या मोह त्या नसेऽस्थिर होउनि तो अंती ब्रह्मानंदास पावतो ॥७२॥

इति श्रीमद्भगवद्गीतासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे श्रीकृष्णार्जुनसंवादे
सांख्ययोगोनाम द्वितीयोध्यायः।

अध्यायाच्या आरंभी असे विचार कोठून आले असा नामद होऊ नकोस असे भगवान म्हणताच अर्जुन गुरुंना मारण्यातली आपली असमर्थता व्यक्त करतो. अकराव्या श्लोकापासून सांख्य तत्त्वज्ञान म्हणजे आत्म्याचे अमरत्व व पुढे शरीराचे विनाशित्व अठराव्या श्लोकापर्यंत आत्म्याचे अमरत्व तसेच होणे जाणे ३०व्या श्लोकापर्यंत व त्यापुढे क्षत्रिय धर्माची अर्जुनास आठवण करून देणे व न आचरल्यास होणाऱ्या अपकीर्तीचा ब छी थू होण्याचा उल्लेख .त्यानंतर व्यवसायात्मिका बुद्धी व कर्मावरच तुळा अधिकार आहे हे सांगणे नंतर स्थितप्रज्ञाची लक्षणे "योगः कर्मसु कौशलम् हे सांगणे अर्जुनाने त्याची लक्षणे विचारल्यावर (श्लोक ५४) ती सांगणे या क्रमाने श्रीकृष्ण अर्जुनास मोहमुक्त करतो.

श्रीमद्भगवद्गीता

मराठी

श्याम कुलकर्णी

अध्याय तिसरा: कर्मयोग

अर्जुन उवाच

ज्यायसी चेत् कर्मणस्ते मता बुद्धिर्जनार्दन। तत् किं कर्मणि घोरे मां नियोजयसि केशव ॥ १ ॥

श्रेष्ठ कर्माहुनि ज्ञान तुझे मत जनार्दना। टाकसी घोर कर्मात मग का मज केशवा ॥ १ ॥

कोणतेही कर्म समबुद्धीने केले म्हणजे पाप लागत नाही हे खरे, पण कर्मपिक्षा समबुद्धीच श्रेष्ठ आहे हे जर निर्विवाद आहे (२.४९) तर स्थितप्रज्ञाप्रमाणे बुद्धि सम केली म्हणजे झाले, कर्म केलीच पाहिजेत असे कुठे आहे अशी शंका उपस्थित करणारा अर्जुन रणांगणावर युद्ध करायला आला होता की वाद करायला अशी शंका माझ्यासारखा अल्पबुद्धी घेऊ शकतो.

व्यामिश्रेण वाक्येन बुद्धिं मोहयसीव मेऽतदेकं वद निश्चित्य येन श्रेयोऽहमाप्नुयाम् ॥ २ ॥.

संमिश्र तंव बोलांनी बुद्धी भ्रमतसे ममानिश्चये काय ते सांग हितकारी असे मला ॥२॥

श्रीभगवानुवाच

लोकेऽस्मिन् द्विविधा निष्ठा पुरा प्रोक्ता मयाऽनघाज्ञानयोगेन सांख्यानां कर्मयोगेन योगिनां ॥ ३ ॥

या लोकी दोन या निष्ठा वदलो अनघा तुलाज्ञानयोग ही सांख्यांची कर्मयोगच योगियां ॥३॥

पुरा म्हणजे पूर्वीच्या अध्यायात किंवा जगाच्या आरंभी असाही अर्थ

न कर्मणामनारंभान् नैष्कर्म्यं पुरुषोऽश्रुतेऽन च संन्यसनादेव सिद्धिं समधिगच्छति ॥ ४ ॥

आरंभ न च केल्याने न रा नैष्कर्म्यं प्राप्त ना कर्मसंन्यास केल्याने सुद्धा सिद्धि न पावते ॥४॥

नहि कश्चित्क्षणमपि जातु तिष्ठत्यकर्मकृतकार्यते ह्यवशः कर्म सर्वः प्रकृतिजैर्गुणैः ॥५॥

कार्याविना क्षणा एका न घालवत कोणिही। परतंत्र प्रकृतीच्या गुणे कार्य करीतसे ॥५॥

(१)नैष्कर्म्य म्हणजे कर्मशून्यता नव्हे (२)कर्म सोडू म्हटले तरीही कोणालाही सुटत नाही.आणि
(३)कर्म सोडून देणे हा सिद्धि मिळविण्याचा उपाय नव्हे.

कर्मेन्द्रियाणि संयम्य य आस्ते मनसा स्मरन्। इन्द्रियार्थान् विमूढात्मा मिथ्याचारः स उच्यते ॥ ६ ॥

इन्द्रियांवरती ताबा ठेउनी विषयां मनी। स्मरती जे तयां ढोंगी मिथ्याचारी असे म्हणा ॥६॥

यस्त्विन्द्रियाणि मनसा नियम्याऽरभते ऽर्जुन। कर्मेन्द्रियैः कर्मयोगमसन्तः स विशिष्यते ॥७॥

इन्द्रिया आवरूनी जो इन्द्रियांनी करीतसे। आसक्तिविण कर्मासी श्रेष्ठ तो अर्जुना असे ॥७॥

नियतं कुरु कर्म त्वं ज्यायो ह्यकर्मणः। शरीरयात्रापि च ते न प्रसिध्येदकर्मणः ॥ ८ ॥

नेमलेले करी कार्य अकर्माहुन श्रेष्ठ तो। देहयात्रा न हो सिद्ध जर ते करसी न तू ॥८॥

यज्ञार्थात् कर्मणोऽन्यत्र लोकोऽयं कर्मबंधनः। तदर्थं कर्म कौतेय मुक्तसङ्गः समाचरः ॥ ९ ॥

यज्ञार्थं न सता कर्म टाकते बंधनात ते। फलाशा सोङ्गुनी कर्म करी त्यास्तव अर्जुना ॥ ९ ॥

लोकसंग्रहार्थं ब्रह्मदेवाने चातुर्वर्ण्यविहितं जी जी कर्मे लावून दिली आहेत त्या सर्वांचा 'यज्ञ' या शब्दात समावेश होतो अशा प्रकारे सर्व कर्मे यज्ञार्थं व तीही फलाशा सोङ्गून केली म्हणजे १) ती यज्ञार्थं केली असल्यामुळे मीमांसकाच्या न्यायानेच इतर कोणत्याही प्रकारे बंधक होत नाहीत आणि २) फलाशा सोङ्गून केल्यामुळे त्याचे स्वर्गप्राप्तिरूप शास्त्रोक्तं पण अनित्यं फलही न मिळता मोक्षप्राप्ति होते. .

सहयज्ञः प्रजाः सृष्ट्वा पुरोवाच प्रजापतिः। अनेन प्रसविष्यध्वमेष वोऽस्त्विष्टकामधुक् ॥ १० ॥

यज्ञासवे प्रजा निर्मी, ब्रह्म्याने कथिले तिला। करा यज्ञ करो पूर्ती कामना इष्ट जो तुम्हा ॥ १० ॥

देवान् भावयतानेन ते देवाः भावयन्त वः। परस्परं भावयन्तः श्रेयः परमवाप्यथ ॥ ११ ॥

यज्ञे तृप्त करा देवां तोष देतिल ते तुम्हा। मिळवा परमश्रेया तोषवून परस्परा ॥ ११ ॥

इष्टान् भोगान् हि वो देवा दास्यन्ते यज्ञभाविताः। तैर्दत्तानप्रदायैभ्यो यो भुडळ्के स्तेन एव सः ॥ १२ ॥

तुष्ट होउन यज्ञाने भोग जे देव देतिला। अर्पिता त्या न जो भोगी चोर तो असतो जणू ॥ १२ ॥

यज्ञशिष्टाशिनः सन्तो मुञ्च्यते सर्वकिल्बिषैः।भुञ्जते ते त्वघं पापा ये पचन्त्यात्मकारणात् ॥ १३॥

यज्ञावशिष्ट खाती त्या मुक्ति पापातुनी मिळो।स्वयेच करुनी खाती पाप ते जणु भक्षिती ॥१३॥

यज्ञ न करता केवळ आपल्यासाठीच जे अन्न शिजवतात ते जणु पापच भक्षण करतात.यज्ञादि कर्मे केवळ तीळ तांदूळ जाळण्यासाठी किंवा स्वर्गप्राप्तीसाठीही नसून जगाचे धारण पोषण होण्यास त्यांची कशी आवश्यकता असते हे पुढील श्लोकात.

अन्नाद् भवन्ति भूतानि पर्जन्यादन्नसंभवः।यज्ञाद् भवति पर्जन्यो यज्ञः कर्मसमुद्भवः ॥ १४ ॥

अन्नाने जगती प्राणी पर्जन्ये अन्न संभवो।पडे पाऊस यज्ञाने कर्मनि यज्ञ उद्भवे ॥१४॥

कर्म ब्रह्मोद्भूभवं विद्धि ब्रह्माक्षरसमुद्भवं तस्मात् सर्वगतं ब्रह्म नित्यं यज्ञे प्रतिष्ठितं ॥ १५॥

जन्मे ब्रह्मातुनी कर्म अक्षरातुन ब्रह्म तेऽब्रह्म जे सर्वव्यापी ते नित्य यज्ञी प्रतिष्ठित ॥१५॥

कर्माची उत्पत्ति ब्रह्मापासून म्हणजे प्रकृतीपासून (आहे असे) समज आणि हे ब्रह्म अक्षरापासून म्हणजे परमेश्वरापासून निघाले आहे म्हणून सर्वगत ब्रह्मच नेहमी यज्ञात अधिष्ठित असते (असे समज)

एवं प्रवर्तितं चक्रं नानुवर्तयतीह यः। अघायुरुंद्रियारामो मोघं पार्थं स जीवती ॥ १६ ॥

जो न अनुसरे चक्रा या लोकी वागण्यात जोऽइंद्रियार्थी जिणे व्यर्थ पापरूपी आयुष्य ते ॥१६॥

यस्त्वात्मरतिरेव स्यादात्मतृपश्च मानवः। आत्मन्येव च संतुष्टस्तस्य कार्यं न विद्यते ॥ १७ ॥

जो असे रत आत्म्यात आत्म्यामध्येच तृप्त जो। आत्म्यामध्येच संतुष्ट कार्यं त्यास न राहिले ॥ १७॥

नैव तस्य कृतेनार्थो माकृतेनेह कश्चनान चास्य सर्वभूतेषु कश्चिदर्थव्यपाश्रयः ॥ १८ ॥

केल्याने वा न केल्याने कर्म लाभ न येथ त्या। संगतीत कुणाच्याही तसा लाभ नसे तया ॥ १८॥

तस्मादसक्तः सततं कार्यं कर्म समाचर। असक्तो ह्याचरन् कर्म परमाप्नोति पूरूषः ॥ १९ ॥

अनासक्तपणे तेव्हां कर कर्तव्यं कर्म जो। कर्म आचरी ऐसा त्या पुरुषा मोक्ष लाभतो ॥ १९॥

कर्मणैव हि संसिद्धिमास्थिता जनकादयः। लोकसंग्रहमेवापि संपश्यन् कर्तुमर्हसि ॥ २० ॥

जनकादिक कर्मने सम्यग ज्ञानास पावती। लोकसंग्रहासाठीही करणे कर्म योग्य ते ॥ २० ॥

यद् यदाचरति श्रेष्ठस्तत्तदेवेतरो जनः। स यत् प्रमाणं कुरुते लोकस्तदनुवर्तते ॥ २१ ॥

वागतात जसे थोर तसे इतर वागती। ते ज्या प्रमाण मानीती अनुसरती लोक त्या ॥ २१ ॥

न मे पार्थास्ति कर्तव्यं त्रिषु लोकेषु किंचन। नानवास्मवास्व्यं वर्त एव च कर्मणि ॥ २२ ॥

मला पार्थ त्रिलोकात नुरे कर्तव्य कोणतो। काही न मिळवायाचे करतो कर्म मी तरी ॥ २२ ॥

यदि ह्यं न वर्तेयं जातु कर्मण्यतन्द्रितः। मम वर्त्मानुवर्त्तते मनुष्याः पार्थ सर्वशः ॥ २३ ॥

कर्मी उदास राहून करण्या चुकलो जरावागतील तसे लोक पार्था, पाहुन ते मला ॥२३॥

उत्सीदेयुरिमे लोका न कुर्यां कर्म चेदहम्। संकरस्य च कर्ता स्यामुपहन्यामिमाः प्रजाः ॥ २४ ॥

कर्म मी नच केल्याने लोक होतिल नष्ट होनाश संकर होण्याला तया कारण होइन ॥२४॥

सक्ताः कर्मण्यविद्वांसो यथा कुर्वति भारत। कुर्याद्विद्वांस्तथाऽसक्तश्चिकीर्षुलोकसंग्रहम् ॥ २५ ॥

अज्ञानी करि जे कर्म पार्था आसक्त होउनी। आसक्तीविण ते ज्ञानी करण्या लोकसंग्रह ॥२५॥

न बुद्धिभेदं जनयेदज्ञानां कर्मसंगिनाम्। जोषयेत् सर्वकर्मणि विद्वान् युक्तः समाचरन् ॥ २६ ॥

बुद्धिभेद न हो त्यांचा कर्मी आसक्त अज्ञ जो योगयुक्त करी कर्मे लावी त्यांना करावया ॥ २६ ॥

प्रकृते क्रियमाणानि गुणैः कर्मणि सर्वशः। अहंकारविमूढात्मा कर्ताहं इति मन्यते ॥ २७ ॥

प्रकृतीच्या गुणे कर्मे घडती सर्व जेधवा। अज्ञजन अहंकारी, कर्ता स्वतःस मानती ॥ २७ ॥

तत्ववित् तु महाबाहो गुणकर्मविभागयोः। गुणाः गुणेषु वर्तन्त इति मत्वा न सज्जते ॥ २८ ॥

गुणकर्ममुळे होती प्रवृत्ती, जाणूनीच हो। अनासक्त, महाबाहो, कर्तृत्व नच घेतसे ॥ २८ ॥

प्रकृतेर्गुणसंमूढाः सज्जन्ते गुणकर्मसु। तान् कृत्स्नविदो मन्दान् कृत्स्नविन् न विचालयेत् ॥ २९ ॥

प्रकृतीगुण मोहीत गुणकर्माति गुंतती। अज्ञ त्या मंदबुद्धींना तज्जानी चाळवू नये ॥ २९॥

प्रकृतीच्या एकंदर सर्व म्हणजे चोवीस गुणांना उद्देशूनच'गुणा गुणेषु वर्तन्ते "हा सिद्धान्त केलेला आहे. ज्ञानी व अज्ञानी यांनी एकच कर्म केले तरी त्यात याप्रमाणे बुद्धिदृष्ट्या मोठा भेद असतो

मयि सर्वाणि कर्माणि संन्यस्याध्यात्मचेतसा। निराशीर्निर्ममो भूत्वा युध्यस्व विगतज्वरः ॥ ३० ॥

कर्मे सर्व मला अर्पी मजठायी मना धरी। आशा ममत्व सोडून लढ टाकून शोक तू ॥ ३०॥

ये मे मतमिदं नित्यमनुतिष्ठन्ति मानवः। श्रद्धावन्तोऽनसूयन्तो मुच्यन्ते तेऽपि कर्मभिः ॥ ३१ ॥

निर्मत्सर श्रद्धावान् अनुसरती जे मतामाङ्गिया, होति ते मुक्त कर्मपासून आपल्या॥ ३१ ॥

ये त्वेतदभ्यसूयन्तो नानुतिष्ठन्ति मे मतम्। सर्वज्ञानविमूढांस्तान् विद्धि नष्टानचेतसः ॥ ३२ ॥

अविवेकी असूयेने मते माझ्या न वागती। सर्व ज्ञानाप्रती मूढ झालेले नष्ट मान त्यां ॥३२॥

सदृश्यं चेष्टते स्वस्याः प्रकृतेज्ञनिवानपि। प्रकृतिं यान्ति भूतानि निग्रहः किं करिष्यति ॥ ३३ ॥

आपल्या प्रकृतिधर्मे ज्ञानी जनहि वागती। तसेच सगळे प्राणी मग निग्रह कोठला ॥३३॥

प्रकृतीधर्मप्रिमाणे ज्ञानवान पुरुषही वागतो तसेच सर्व प्राणीही वागतात त्यात जबरदस्ती (निग्रह) काय करणार ? इंद्रियांचे योग्य संयमन गीतेस इष्ट आहे पण हट्टाने इंद्रियांच्या स्वाभाविक वृत्ती मारून टाकण्याचा वृथा हट्ट न करता योग्य संयमाने आपल्या ताब्यात ठेवून त्यांच्या स्वभावसिद्ध वृत्तींचा लोकसंग्रहार्थ उपयोग करून घेणे हे शहाण्या पुरुषाचे कर्तव्य आहे.

इंद्रियस्येंद्रियस्यार्थं रागद्वेषौ व्यवस्थितौ। तयोर्न वशमागच्छेत् तौ ह्यस्य परिपंथिनौ ॥ ३४ ॥

इंद्रियांच्या विषयात रागद्वेष सुनिश्चिता आहारि न जाणे त्यांच्या श्रेयमार्गात विघ्न ते ॥ ३४ ॥

कर्म करायचेच झाले तर ज्ञानी माणसाने युद्धासारखे हिंसात्मक घोर कर्म न करता शेती व्यापार
इ.निरुपद्रवी व सौम्य कर्म करणे अधिक प्रशस्त नव्हे काय याचे उत्तर पुढे

श्रेयान् स्वधर्मो विगुणः परधर्मात् स्वनुष्ठितात्। स्वधर्मे निधनम् श्रेयः परधर्मो भयावहः ॥ ३५ ॥

भला सदोष स्वधर्म परधर्म जरि उत्तमास्वधर्मी बरवा मृत्यु परधर्म भयावह ॥ ३५ ॥

अर्जुन उवाच

अथ केन प्रयुक्तोऽयं पापं चरति पूरुषः। अनिच्छन्नपि वार्ष्ण्य बलादिव नियोजितः ॥ ३६ ॥

कोणत्या कारणे पाप हा पुरुष करीतसोऽइच्छा नसून वार्ष्ण्या करण्या बाध्य होतसे ॥ ३६ ॥

श्रीभगवानुवाच

काम एष क्रोध एष रजोगुणसमुद्भवः। महाशनो महापाप्मा विद्ध्येनमिह वैरिणम् ॥ ३७ ॥

काम हा क्रोध हा आहे उद्भवे तो रजोगुणी। अधाशी नि महापापी या लोकी वैरि आपुला॥ ३७॥

धूमेनात्रियते वन्हिर्यथादर्शो मलेन चायथोल्बेनावृत्तो गर्भस्तथा तेनेदमावृतम् ॥ ३८ ॥

धुळीने आरसा झाके जसा अग्नी धुरामुळे। वेष्टनी गर्भ आवृत्त ज्ञान याच्यामुळे तसे ॥ ३८॥

आवृतं ज्ञानमेतेन ज्ञानिनो नित्यवैरिणा। कामरूपेण कौन्तेय दुष्पूरेण तलेन च ॥ ३९ ॥

ज्ञानियांचे असे ज्ञान कामाने पार्थ झाकलो। दुस्तर तृप्त होण्यास त्यामुळे वैरि तो तयां ॥ ३९ ॥

इंद्रियाणि मनो बुद्धिरस्याधिष्ठानमुच्यते। एतैर्विमोहयत्येष ज्ञानमावृत्य देहिनम् ॥ ४० ॥

आश्रये इंद्रियां बुद्धी तसा काम मनासही। झाकुनी ज्ञान प्राण्यांना पाडी मोहात हा पहा ॥ ४० ॥

इंद्रिये मन व बुद्धि हे कामाचे अधिष्ठान म्ह. आश्रयस्थान. यांच्या आश्रयाने दात्याला गुंडाळून ठेवून मनुष्याला हा भुरळ पाडत असतो.

तस्मात् त्वमिंद्रियाण्यादौ नियम्य भरतर्षभापाप्मानं प्रहि ह्येनं ज्ञानविज्ञाननाशनम् ॥ ४१ ॥

इंद्रियांवरती ताबा पार्थ त्यास्तव ठेउनी।ज्ञान विज्ञान नाशी त्या पाप्याचा कर नाश तू ॥४१॥

इंद्रियाणि पराण्याहुरिंद्रियेभ्यः परं मनः।मनसस्तु परा बुद्धिर्यो बुद्धेः परतस्तु सः ॥ ४२ ॥

म्हणती इंद्रिये श्रेष्ठ मन त्याहुन श्रेष्ठ तो।बुद्धी मनाहुनी श्रेष्ठ आत्मा सर्वापलीकडे ॥४२॥

एवं बुद्धेः परं बुद्ध्वा संस्तभ्यात्मानमात्मना।जहि शत्रुं महाबाहो कामरूपं दुरासदम् ॥ ४३ ॥

असे जाणुन आत्म्याला स्थिर आत्म्यात तू पहा।दुर्दम्य काम शत्रूला शूरा मारुन टाक तू ॥४३॥

॥इति श्रीमद्भगवद्गीतासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे
श्रीकृष्णार्जुनसंवादे कर्मयोगो नाम तृतीयोध्यायः॥

श्रीमद्भगवद्गीता

मराठी

श्याम कुलकर्णी

अध्याय चौथा : ज्ञानसंन्यास योग

श्रीभगवानुवाच

इमं विवस्वते योगे प्रोक्तवानहमव्ययम्। विवस्वान् मनवे प्राह मनुरिक्ष्वाकवेऽब्रवीत् ॥१॥

योग हा अविनाशी मी सांगितला विवस्वता। मनूला वदला त्याने इक्ष्वाकूस मनू वदे ॥१॥

एवं परंपराप्राप्तमिमं राजर्षयो विदुः। स कालेनेह महता योगो नष्टः परंतप ॥२॥

होई परंपरेने तो प्राप्त राजर्षिना असालोटल्याने बहू काळ अर्जुना नष्ट आज तो ॥२॥

स एवायं मया ते ७ द्य योगः प्रोक्तःपुरातनः। भक्तो ७ सि मे सखा चेति रहस्य ह्येतदुत्तमम् ॥३॥

पुरातन असे योग रहस्य जरि उत्तमा सखा भक्त मला तूच त्यामुळे कथिले तुला ॥३॥
ही परंपरा सांख्यमार्गासि बिलकुल लागू होत नाही त्यामुळे ही कर्मयोगाचीच परंपरा आहे

अर्जुन उवाच

अपरं भवतो जन्म परं जन्म विवस्वतः। कथमेतद् विजानीयां तमादौ प्रोक्तवानिति ॥४॥

सूर्याचा जन्म पूर्वीचा असुनी तव आजचातरी त्वां बोलले त्यासी कसे ते मज नाकळे ॥४॥

॥श्रीभगवानुवाच॥

बहूनि मे व्यतीतानि जन्मानि तव चार्जुनातान्यहं वेद सर्वाणि न त्वं वेत्थ परंतप ॥५॥

अनेक अर्जुना जन्म तुझे नि मम जाहलो। मला ज्ञात जरी सर्व स्मरती नच ते तुला ॥५॥

अजोऽपि सन्नव्ययात्मा भूतानामीश्वरोऽपि सन्। प्रकृतिं स्वामधिष्ठाय संभवाम्यात्ममायया ॥६॥

अविनाशि अजन्मा मी भूतांचा मीच ईश्वराराहुनी प्रकृतीमध्ये मायेने मम जन्मतो ॥६॥

प्रकृति आपण होऊनच सृष्टि निर्माण करते असे सांख्यांचे मत आहे तर वेदान्ती प्रकृति हे एक परमेश्वराचे स्वरूप समजून प्रकृतीत परमेश्वर अधिष्ठित झाला म्हणजे प्रकृतीपासून व्यक्त सृष्टी

निर्माण होते असे मानतात ह्या अचिन्त्य शक्तीसच माया हे नाव गीतेत दिले आहे.'मायां तु प्रकृतिं
विद्यान्मायिनं तु महेश्वरम्'(श्वे.४.१०)

यदा यदा हि धर्मस्य ग्लानिर्भवति भारत। अभ्युत्थानमधर्मस्य तदात्मानं सृजाम्यहम् ॥७॥

धर्मास येतसे ग्लानी जेव्हां जेव्हां धनंजया। अधर्म आणखी वाढे जन्मा घाली स्वतास मी ॥७॥

परित्राणाय साधूनां विनाशाय च दुष्कृतां। धर्मसंस्थापनार्थाय संभवामि युगेयुगे ॥८॥

सज्जना रक्षिण्यासाठी दुष्टनिर्दलनास्तवा। धर्मास स्थापण्यासाठी जन्मतो मी युगी युगी ॥८॥

अवतार घेऊन भगवान जे काम करतात त्याचेच लोकसंग्रह हे दुसरे नाव आहे व हेच काम
आत्मज्ञानी पुरुषांनीही यथाशक्ति व यथाधिकार केले पाहिजे

जन्म कर्म च मे दिव्यमेवं यो वेत्ति तत्वतः।त्यक्त्वा देहं पुनर्जन्म नैति मामेति सोऽर्जुन ॥९॥

दिव्य कर्म तसे जन्म माझे जाणे यथार्थ जो।त्यागिता देह ना जन्मे पुन्हा येई मजप्रती ॥९॥

वीतरागभयक्रोधा मन्मया मामुपाश्रिताः।बहवो ज्ञानतपसा पूता मद्भावमागताः॥१०॥

मुक्तभीतिभय क्रोध मत्परायण आश्रितातपज्ञानबळे शुद्ध मिळती मत्स्वरूपि ते ॥१०॥

ये यथा मां प्रपद्यन्ते तांस्तथैव भजाम्यहम् मम वर्त्मनुवर्तन्ते मनुष्याः पार्थ सर्वशः ॥११॥

जे मला भजती जैसे तैसे फल त्यां देत मी। मिळती मम मार्गसि कैसेहि पार्थ येउनी ॥११॥

काङ्क्षन्तः कर्मणां सिद्धिं यजन्त इह देवताः। क्षिप्रं हि मानुषे लोके सिद्धिर्भवति कर्मजा ॥१२॥

देवांना भजती लोकी इच्छुनी जे क्रियाफल। फल होइ इथे प्राप्त कर्मपासुन सत्वर ॥१२॥

चातुर्वर्ण्यं मया सृष्टं गुणकर्मविभागशः। तस्य कर्तारमपि मां विध्यकर्तारमव्ययम् ॥१३॥

निर्मिती चार वर्णाची गुणकर्मनुसार मी। केली जरी अकर्ता मी तसा अव्यय जाण तू ॥१३॥

न मां कर्मणि लिम्पन्ति न मे कर्मफले स्पृहाइति मां योऽभिजानाति कर्मभिर्न स बध्यते ॥१४॥

कर्मने लिस ना होतो फलेच्छा नसते मला।जाणतो जो मला ऐसे बद्ध कर्मे न होतसे ॥१४॥

एवं ज्ञात्वा कृतम् कर्म पूर्वैरपि मुमक्षुभिः।कुरु कर्मैव तस्मात् त्वं पूर्वैः पूर्वतरं कृतम् ॥१५॥

हेच जाणुनिया कर्मे केली पूर्वी मुमक्षुनी।तशीच कर तू कर्मे पाळुनीया परंपरा ॥१५॥

किम् कर्म किमकर्मेति कवयोऽप्यत्र मोहिताः।तत् ते कर्म प्रवक्ष्यामि यज् ज्ञात्वा मोक्षसेऽशुभात्॥१६॥

संभ्रम कर्माकर्मचा जाणत्या पुरुषांसही।सांगतो कर्म जे ज्ञान अशुभातुन सोडवी ॥१६॥

कर्मणो ह्यपि बोद्धव्यं बोद्धव्यं च विकर्मणः। अकर्मणश्च बोद्धव्यं गहना कर्मणो गतिः॥१७॥

कर्म काय असे जाण जाण तैसे विकर्मही। अकर्महि तसे जाण कर्मची गति गूढची ॥१७॥

कर्मण्यकर्म यः पश्चेदकर्मणि च कर्म यः। स बुद्धिमान्मनुष्येषु स युक्तः कृत्स्नकर्मकृत ॥१८॥

कर्मी पाही अकर्मास अकर्मी कर्म पाहि जो। कर्मचा सगळया कर्ता बुद्धिमान् योगि जाण तो॥१८॥

अष्टावक्र गीता संन्यासमार्गी आहे तरी तीतही ‘निवृत्तिरपि मूढस्य प्रवृत्तिरूपजायते। प्रवृत्तिरपि धीरस्य निवृत्तिफलभामिनी ॥

असे म्हटले आहे

यस्य सर्वे समारंभाः कामसंकल्प वर्जिताऽज्ञानाग्निदग्धकर्मणं तमाहुः पण्डितं बुधाः॥१९॥

जयाची सगळी कर्मे विनासंकल्प कामनाऽदग्ध ज्ञानाग्निने त्यासी ज्ञानी म्हणति पंडित ॥१९॥

त्यक्त्वा कर्मफलासंगं नित्यतृप्तो निराश्रयः। कर्मण्यभिप्रवृत्तोऽपि नैवं किंचित्करोति सः॥२०॥

कर्मफळांसि त्यागून् नित्यतृप्त निरिच्छ जो। दिसे प्रवृत्ति कर्माची प्रत्यक्ष न करीत तो ॥२०॥

निराशीर्यतचित्तात्मा त्यक्तसर्वं परिग्रहः। शारीरं केवलं कर्म कुर्वन्नाप्नोति किल्विषम् ॥२१॥

निरिच्छ जित चित्तात्मा संग्रहा सर्वं सोडुनी। जरी देह असे कर्मी पाप त्यास न लागते ॥२१॥

यदृच्छा लाभसंतुष्टो द्वंद्वातीतो विमत्सरः। समःसिद्धावसिद्धौ च कृत्वाऽपि निबध्यते ॥२२॥

तोषे यदृच्छ्या लाभे नसे द्वंद्व नि मत्सरासिद्धीप्रति उदासीन न पडे कर्मबंधनी ॥२२॥

गतसंगस्य मुक्तस्य ज्ञानावस्थित चेतसः। यज्ञायाचरतः कर्म समग्रं प्रविलीयते ॥२३॥

फलासक्तिविना मुक्त चित्त ज्ञानावरी स्थिराकर्म यज्ञास्तव ज्याचे सर्व त्यात विलीन हो ॥२३॥

ब्रह्मार्पण ब्रह्म हविर्ब्रह्माग्नौ ब्रह्मणा हुतां। ब्रह्मैव तेन गंतव्यं ब्रह्मकर्मसमाधिना ॥२४॥

कर्म ब्रह्मापरी ज्यास आहुति, अग्नि ब्रह्मही। ब्रह्मकर्मसमाधिस्था स्थान गंतव्य ब्रह्म ते ॥२४॥

दैवमेवापे यज्ञं योगिनः पर्युपासते। ब्रह्माग्नावपे यज्ञं यज्ञेनैवोपजुह्वति ॥२५॥

दैवयज्ञी अनुष्ठान योगी ते अन्य राखती। अन्य ब्रह्माग्निने काही यज्ञे यज्ञ उपासती ॥२५॥

श्रोत्रादीनीं द्वियाण्यन्ये संयमाग्निषु जुह्वति। शब्दादीन्विषयानन्य इंद्रियाग्निषु जुह्वति ॥२६॥

श्रोत्रादि इंद्रियां काही हविती संयमाग्निता। शब्दादि विषयां अन्य हविती इंद्रियाग्नित ॥२६॥

सर्वाणीं द्वियकर्माणि प्राणकर्माणि चापे। आत्मसंयमयोगाग्नौ जुह्वति ज्ञानदीपिते॥२७॥

अन्य काही सर्व कर्मे प्राणांची इंद्रियांचीही। हविती ज्ञानप्रदीप्ती आत्मसंयम अग्नित ॥२७॥

द्रव्यज्ञास्तपोयज्ञा योगयज्ञास्तथापे। स्वाध्याय ज्ञानयज्ञाश्च यतयः संशितत्रताः॥२८॥

काही द्रव्य, तपोयज्ञ, करती योगयज्ञही। वाग्यज्ञ ज्ञानयज्ञास जे ते तीक्ष्णत्रती यती ॥२८॥

अपाने जुह्वति प्राणं प्राणेऽपानं तयापे। प्राणापानगती रुद्ध्वा प्राणायामपरायणाः॥२९॥

अपानी हविती प्राणं प्राणात अपाना दुजो। प्राणापान गती रोधे त्यात तत्पर होउनी ॥२९॥

पातंजल योगाप्रमाणे प्राणायाम करणे हाही एक यज्ञच आहे। प्राण व अपान याशिवाय व्यान, उदान व समान यांचा अनुक्रमे श्वास, उछवास, अर्धवट श्वास आवरून जोराची कामे उदाःधनुष्य ओढणे, ओझे उचलणे करणे, मरणसमयी निघून जाणारा व अन्नरस शरीरात

समप्रमाणात पोचवणारा वायु असा अर्थ होतो.यापैकी ज्या वायूचा निरोध करतात त्याचा इतर वायूत होतो असा अर्थ.

अपे नियताहाराः प्राणान्प्राणेषु जुह्वति। सर्वप्येतो यज्ञविदो यज्ञक्षपित कल्मषाः ॥३०॥

मिताहारी करी प्राणा प्राणात हवना तसेऽसर्व या यज्ञवेत्यांची पातके नष्ट त्यांमुळे ॥३०॥

यज्ञशिष्टामृतभुजो यान्ति ब्रह्म सनातनमनाऽयं लोकोऽस्त्ययज्ञस्य कुतोऽन्यः कुरुसत्तम ॥३१॥

यज्ञावशिष्ट खाती त्यां प्राप्त ब्रह्मसनातनायज्ञरहिता न लाभे इहपरलोक अर्जुना ॥३१॥

यज्ञ एकच प्रकारचा असतो असे नाही. प्राणायाम, तप, वेदाध्यायन, अग्निष्ठोम, वेदाध्ययन, पूजा किंवा पाच गृहयज्ञ करा फलासक्ति सुटलेली असली म्हणजे हे सर्व व्यापक अर्थाने यज्ञच होतात. अतिथि वगैरे जेवून उरेल ते 'विघस' व यज्ञ करून शेष राहील ते 'अमृत' अशा व्याख्या देऊन गृहस्था नित्य विघसाशी व अमृताशी असावे. यज्ञाचा व्यापक अर्थ घ्यायचा झाल्यास "प्रत्येकाने आपल्या स्वातंत्र्याचा अंशतः तरी यज्ञ केल्याशिवाय इहलोकचे व्यवहार चालणार नाहीत."

एवं बहुविधा यज्ञा वितता ब्रह्मणो मुखोकर्मजान् विद्धि तान् सर्वनिवं ज्ञात्वा विमोक्षसे ॥३२॥

यज्ञ पुष्कळ ऐसेही वेदातूनच निर्मितासर्व कर्मातुनी होती जाणता मुक्ति त्यामुळे ॥३२॥

श्रेयान् द्रव्यमयात् यज्ञात् ज्ञानयज्ञः परंतपासर्व कर्माखिलं पार्थ ज्ञाने परिसमाप्यते ॥३३॥

द्रव्ययज्ञाहुनी पार्था श्रेष्ठ तो ज्ञानयज्ञची।समाप्ती सर्व कर्माची ज्ञानातच परंतप ॥३३॥

परमेश्वरस्वरूपाचे ज्ञान करून घेऊन त्या ज्ञानाला अनुरूप अशा आचरणाने परमेश्वराची प्राप्ती करून घेणे हाच ज्ञानयज्ञ होय.त्याखेरीज मोक्ष नाही पण याचा अर्थ ज्ञानोत्तर कर्मे सोडून द्यायची असा नाही.

तद्विद्धि प्रणिपातेन परिप्रश्नेन सेवया। उपदेक्ष्यन्ति ते ज्ञाने ज्ञानिस्तत्वदर्शिनः॥३४॥

ज्ञानी व तत्त्वदर्शी जे तुजला उपदेशती। जाण त्या नमुनी सेवा करुनी प्रश्न त्यां तसे ॥३४॥

यज् ज्ञात्वा न पुनर्मोहमेवं यास्यसि पांडव। येन भूतान्यशेषेण द्रक्षस्यात्मन्यथो मयि ॥३५॥

मोह ना होतसे पार्था ज्ञान हे मिळता तुला। ज्यामुळे सर्व प्राण्यांना पाहसी मजठायि तू ॥३५॥

अपि चेदसि पापेभ्यः सर्वेभ्यः पापकृत्तमः। सर्व ज्ञानप्लवेनैव वृजिनं संतरिष्यसि ॥३६॥

सर्व पाप्यात तू पापी अससी जास्त तू जरी। ज्ञाननौकाबले त्याना तरण्या होसि सज्ज तू ॥३६॥

यथैधांसि समिद्धोऽग्निर्भस्मसात्कुरुते र्जुना। ज्ञानाग्निः सर्वकर्मणि भस्मसात्कुरुते तथा ॥३७॥

अग्नीत समिधा जैशा भस्मसात् जाति होउनी। ज्ञानाग्नीत तशी कर्मे जाती जळुनि अर्जुना ॥३७॥

न हि ज्ञानेन सदृशं पवित्रमिह विद्यते। तत्स्वयंयोगसंसिद्धः कालेनात्मनि विद्यति ॥३८॥

ज्ञानासम दुजे नाही पवित्र जे असते जगी। योगसिद्धा यथाकाली आपोआपच प्राप्त ते ॥३८॥

श्रद्धावान्लभते ज्ञानम् तत्परः संयतेंद्रियः। ज्ञानं लब्ध्वा परां शांतिमचिरेणाधिगच्छति ॥३९॥

जितेंद्रिय श्रद्धावानां तत्परां ज्ञान लाभते। ज्ञानप्राप्तीमुळे शांती श्रेष्ठ तीही मिळे तया ॥३९॥

अज्ञश्वाश्रद्धानश्चसंशयात्मा विनश्यति। नायं लोकोऽस्ति न परो न सुखं संशयात्मनः ॥४०॥

श्रद्धाहीन नि अज्ञानी संशयात्मा विनाशतोऽपरलोकि न या लोकी सुख लाभे अशा नरा ॥४०॥

योगसंन्यस्तकर्मणं ज्ञानसंच्छन्नं संशयम् आत्मवंतं न कर्मणि निबध्नाति धनंजय ॥४१॥

कर्मसंन्यस्त योगाने ज्ञाने संशयमुक्त जो। आत्मवेत्या अशा पार्था कर्मे न सति बांधत ॥४१॥

तस्मादज्ञानसंभूतं हृत्स्थं ज्ञानासिनात्मनः। छित्वैनं संशयं योगमात्तिष्ठोत्तिष्ठ भारत ॥४२॥

तेव्हां उत्पन्न अज्ञाने संशया हृदयातल्या। तोङ्गून ज्ञानखड्गाने लढण्या ऊठ भारता ॥४२॥

इति श्रीमद्भगवत्प्रीतासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे
श्रीकृष्णार्जुनसंवादे ज्ञानसन्यासयोगो नाम चतुर्थोऽध्यायः।

अध्याय ५ : योगगर्भ/कर्मसंन्यास योग

॥अर्जुन उवाच॥

संन्यासं कर्मणां कृष्ण पुनर्योगं च शंससियत्थेयः एतयोरेकं तन्मे ब्रूहि सुनिश्चितम् ॥१॥

सांगसी कर्म त्यागावे करण्या सांगसी पुन्हायोग्य जे उभयामध्ये सांग निश्चित ते मला ॥१॥

।श्रीभगवानुवाच।

संन्यासः कर्मयोगश्च निःश्रेयसकरावुभौ।तयोऽस्तु कर्मसंन्यासात् कर्मयोगो विशिष्यते ॥२॥

कर्मयोग नि संन्यास दोन्ही श्रेयास कारण।कर्मसंन्यासाहुनी किंचित् कर्मयोग असे भला ॥२॥

ज्ञेयः स नित्यसंन्यासी यो न द्वेष्टि न कांक्षति। निर्द्वंद्वो हि महाबाहो सुखं बंधात् प्रमुच्यते ॥३॥

इच्छा द्वेष नसे ज्यासी संन्यासी जाण नित्य तो। बंधातून महाबाहो सुखे निर्द्वंद्व मुक्त तो ॥३॥

सांख्ययोगौ पृथग्बालाः प्रवदन्ति न पंडिताः। एकमप्यास्थितः सम्यगुभयोर्विन्दते फलम् ॥४॥

कर्म सांख्याहुनी भिन्न अज्ञां ते न च पंडितां। योग्य एक करी त्याला दोन्हींचे फळ लाभते ॥४॥

यत् सांख्यैः प्राप्यते स्थानम् तत् योगैरपि गम्यते। एकम् सांख्यम् च योगम् च यः पश्यति स पश्यति॥५॥

मिळे सांख्यास जे स्थान कर्मयोग्यास ही मिळो। सांख्य, कर्म न ज्या भिन्न दिसे तो योग्य पाहतो॥५॥

संन्यासस्तु महाबाहो दुःखमाप्नुयोगतः। योगमुक्तो मुनिर्ब्रह्म न चिरेणाधिगच्छति ॥६॥

विनाकर्म महाबाहो कर्मसंन्यास दुष्करा कर्मयोगि मुनी ब्रह्म अल्पावधित पावती ॥६॥

योगमुक्तो विशुद्धात्मा विजितात्मा जितेंद्रियः। सर्व भूतात्म भूतात्मा कुर्वन्नपि न लिप्यते ॥७॥

कर्मयोगी विशुद्धात्मा विजितात्मा जितेंद्र जो वसे आत्म्यात सर्वांच्या करी कर्म अलिप्त तो ॥७॥

नैवं किंचित् करोमीति मुक्तो मन्येत तत्त्ववित् । पश्यन्शृण्वन्स्पृशन्जिग्रन् अश्वन् गच्छन् स्वपन् श्वसन् ॥८॥
प्रलपन् विसृजन् गृह्णन् उन्मिषन् निमिषन्नपि इंद्रियाणीन्द्रियार्थेषु वर्तन्त इति धारयन् ॥९॥

पाहे ऐके फिरे स्पर्शे हुंगे खाई निजे वदेघेई देई हले नेत्र विसृजे श्वास घेतसे ॥८॥

प्रवृत्ति विषयी राही इंद्रियांचीच जाणुनी। कर्मयोग्या असे ठावे नसे काही करीत तो ॥९॥

ब्रह्मण्याधाय कर्माणि संगं त्यक्त्वा करोति यः। लिप्यते न स पापेन पद्मपत्रमिवाम्भसा ॥१०॥

ब्रह्मी अर्पून कर्माना कर्मासक्त न होत जो। लिप्स ना होत पापानी पद्मपत्र जसे जले ॥१०॥

कायेन मनसा बुद्ध्या केवलैरिन्द्रियैरपि योगिनः कर्म कुर्वन्ति संगं त्यक्त्वात्मशुद्धये ॥११॥

मन बुद्धि नि देहाने इंद्रियांनीच केवळ अनासक्त करी कर्मे आत्मशुद्ध्यर्थ योगि तो ॥११॥

युक्तः कर्मफलं त्यक्त्वा शान्तिमाप्नोति नैष्ठिकम् । अयुक्तः कामकारेण फले सक्तो निबध्यते ॥१२॥

योगी कर्मफला त्यागी श्रेष्ठ शान्ती मिळे तया । अयुक्त मात्र आसक्तीमुळे कर्मात बद्ध हो ॥१२॥

सर्वकर्माणि मनसा संन्यस्यास्ते सुखं वशी । नवद्वारे पुरे देही नैवं कुर्वन्नकारयन् ॥१३॥

मनाने सर्व कर्मासी त्यागुनीया सुखी असे । नवद्वारपुरी देही करी न करवीत ना ॥१३॥

न कर्तृत्वं न कर्मणि लोकस्य सृजति प्रभुः। न कर्मफलसंयोगं स्वभावस्तु प्रवर्तते ॥१४॥

कर्म कर्तृत्व लोकांचे नि कर्मफलजोडणी। न घडे प्रभुच्यायोगे, स्वभावे होत ते असे ॥१४॥

नादते कस्यचित् पापं न चैव सुकृतं विभुः। अज्ञानेनावृतं ज्ञानं तेन मुह्यन्ति जंतवः ॥१५॥

घेइ ना पाप कोणाचे चांगले कृत्यही प्रभूपडे मोह जनां ज्ञाना अज्ञाने झाकल्यामुळे ॥१५॥

ज्ञानेन तु तदज्ञानं येषां नाशितमात्मनः। तेषां आदित्यवत्ज्ञानं प्रकाशयति तत्परमा ॥१६॥

अज्ञान आत्मज्ञानाने ज्यांचे नाशुन जातसे। प्रकाशित करी ज्ञान परतत्वा रवीपरी ॥१६॥

तद्बुद्ध्यस्तदात्मानस्तनिष्ठास्तत्परायणः। गच्छन्त्यपुनरावृत्तिं ज्ञाननिर्धूत कल्मषा; ॥१७॥

आत्मा बुद्धि नि निष्ठेने तद्रूप तत्परायण। जाऊन धुतले दोष ज्ञानाने मोक्ष पावती ॥१७॥

विद्याविनयसंपन्ने ब्राह्मणे गवि हस्तिनि। शुनि चैव श्वपाके च पन्डिताः समदर्शिनः ॥१८॥

विद्याविनयसंपन्न ब्राह्मणा गाय हत्तिण। कुत्रा चांडाळ यां सर्वा पाहती सम पंडित ॥१८॥

इहैव तैर्जितः सर्गो येषां साम्ये स्थितं मनः। निर्दोषं हि समं ब्रह्म तस्मात्ब्रह्मणि ते स्थिता :॥१९॥

सम दृष्टी स्थिर ज्यांची संसारा जिंकती इथेऽनिर्दोष ते समब्रह्म लीन ब्रह्मात त्यामुळे ॥१९॥

न प्रहृष्टेत्रियं प्राप्य नोद्विजेत्प्राप्य चाप्रियमस्थिरबुद्धिरसंमूढो ब्रह्मविद्ब्रह्मणि स्थितः ॥२०॥

न तोषे प्रियप्राप्तीने अप्रिये शोक ना करी।बुद्धि स्थिर ,नसे मोह, स्थित ब्रह्मात जाणता ॥२०॥

बाह्यस्पर्शेष्वसक्तात्मा विन्दत्यात्मनि यत्सुखमास ब्रह्मयोग युक्तात्मा सुखमक्षयमश्वुते ॥२१॥

विषयीबाह्यअनासक्त आत्म्यात सुख त्या मिळे।असे समरस ब्रह्मी योगी अक्षय तो सुखी॥२१॥

ये हि संस्पर्शजा भोगा दुःखयोनय एव ते।आद्यन्तवन्तः कौन्तेय न तेषु रमते बुधः॥२२॥

विषयेंद्रियसंयोगी भोग दुःखास कारण।आदि अंत तया पार्था ज्ञानी न रमती तिथे ॥२२॥

शक्नोतीहैव यः सोहुं प्राक्शरीरविमोक्षणातकामक्रोधोद्भवं वेगं स युक्तः स सुखी नरः ॥२३॥

जगी या कामक्रोधाचा वेग जो सहण्या शकेहोतसे मरणापूर्वी युक्त तो नर तो सुखी ॥२३॥

योऽन्तःसुखोऽन्तरारामस्तथान्तर्ज्योतिदेव यः। स योगी ब्रह्मनिर्वाणं ब्रह्मभूतोऽधिगच्छति ॥२४॥

आत्मप्रकाश ज्योतीने सुखी अंतरि स्वस्थ जो। ब्रह्मरूप असा योगी या लोकी मुक्त होतसे ॥२४॥

लभन्ते ब्रह्मनिर्वाणमृषयः क्षीण कल्मषाः। छिन्नद्वैधा यतात्मानः सर्वभूतहिते रता :॥२५॥

शंका पापे जया नष्ट सर्वांचे इच्छिती भलो। यतात्मे संयमी योगी क्रषी ते मोक्ष पावती ॥२५॥

कामक्रोधवियुक्तानां यतीनाम् यतचेतसाम्। अभितोब्रह्मनिर्वाणं वर्तते विदितात्मनाम् ॥२६॥

कामक्रोधातुनी मुक्त जिंकले यतिनी मना। जाणुनी आत्मतत्त्वाला देही ब्रह्मचि होति ते ॥२६॥

स्पर्शात् कृत्वा बहिर्बाह्यांश्वक्षुश्वैवान्तरे भ्रुवोः। प्राणापानौ समौ कृत्वा नासाभ्यन्तरचारिणौ ॥२७॥

विषया करुनी दूर दृष्टी भूकुटींच्यामधे। समान करुनी प्राण अपान नासिकेतिल ॥२७॥

यतेन्द्रिय मनोबुद्धिर्मुनिर्मोक्ष परायणः। विगतेच्छाभयक्रोधो यः सदा मुक्त एव सः ॥२८॥

ताब्यात इंद्रिये बुद्धी मन, मोक्षपरायण। त्याच्या इच्छा भय क्रोध नष्ट मुक्त सदाच तो ॥२८॥

भोक्तारं यज्ञतपसां सर्वलोकमहेश्वरम्। सहृदम् सर्वभूतानां ज्ञात्वा मां शांतिं मृच्छति ॥२९॥

भोक्ता तप नि यज्ञाचा सर्व लोक महेश्वरामित्र मी प्राणिमात्रांचा जाणि हे शांति त्या मिळे ॥२९॥

इति श्रीमद्भगवद्गीतासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे
श्रीकृष्णार्जुनसंवादे कर्मसंन्यासयोगो नाम पंचमोध्याय :॥

श्रीमद्भगवद्गीता

मराठी

श्याम कुलकर्णी

अध्याय सहावा: आत्मसंयम योग

अनाश्रितः कर्मफलं कार्यं कर्म करोति यः। स संन्यासी च योगी च न निरग्निर्व चाक्रियः ॥१॥

फलेच्छा त्यागुनी कर्म कर्तव्य जो करीतसे। संन्यासी कर्मयोगी तो, न त्यागे अग्नि कर्म जो ॥१॥
 कर्मफलाचा आश्रय न करता जो (शास्त्राप्रमाणे विहित) कर्तव्यकर्म करतो तोच संन्यासी व तोच
 कर्मयोगी म्हणावयाचा .निरग्नी म्हणजे अग्निहोत्रादिक कर्मे सोडणारा वा अक्रिय म्हणजे सगळीच
 कर्मे सोडणारा खरा संन्यासी वा योगी नव्हे

यं संन्यासमिति प्राहु : योगं तं विद्धि पांडवानह्यसंन्यस्तसंकल्पो योगी भवति कश्चन ॥२॥

संन्यास म्हणती ज्यास तोच रे योग पांडवांकलाशा त्यागल्यावीण योगी कुणि न होतसे ॥२॥

आरुक्षोर्मुनेर्योगं कर्म कारणमुच्यते। योगारूढस्य तस्यैव शमः कारणमुच्यते॥३॥

ब्रह्मैक्य मुनिना होण्या कर्म साधन सांगती। योगप्राप्ति तया होता मग संयम साधन ॥३॥

यथाशक्ति निष्काम कर्मे करत करत चित्त शान्त होऊन तद्द्वारा अखेर पूर्ण योगसिद्धि होते व त्यानंतर हा कार्यकारणभाव बदलून शमच कर्मचे कारण होते म्हणजे योगारूढ आपली सर्व कर्मे आता कर्तव्य म्हणून फलाशा न ठेवता शान्त चित्ताने करत असतो.

यदाहि नेंद्रियार्थेषु न कर्मस्वनुषज्जते। सर्वसंकल्पसंन्यासी योगारूढस्तदोच्यते ॥४॥

कर्मात विषयांमध्ये आसक्त नच होतसे। सर्व संकल्प त्यागी जो योगारूढ म्हणे तया॥४॥

उद्धरेदात्मनाऽत्मानं नात्मानमवसादयेत्। आत्मैव ह्यात्मनो बंधुरात्मैव रिपुरात्मनः ॥५॥

उद्धरी स्वतःसी तू घात ना करि आपुला। आपला आपण बंधू शत्रुही तोच आपुला ॥५॥

बंधुरात्मानस्तस्य येनात्मैवात्मना जितः। अनात्मनस्तु शत्रुत्वे वर्तेतात्मैव शत्रुवत् ॥६॥

स्वतःसी जिंकले ज्याने आत्मा बंधु असे जयान जिंके होतसे त्याला आत्मा शत्रुसमानही ॥६॥

जिनात्मनः प्रशान्तस्य परमात्मा समाहितः। शीतोष्ण सुखदुःखेषु तथा मानापमानयोः ॥७॥

आत्मा निश्चल त्याचाच शान्त जो मन जिंकि जो। मानापमान शीतोष्ण सुखदुःखी सम स्थिरा ॥७॥

ज्ञानविज्ञानतृप्तात्मा कूटस्थो विजितेन्द्रियः। युक्त इत्युच्यते योगी समलोष्टाशमकांचनः॥८॥

तृप्त जो ज्ञानविज्ञाने जितेन्द्रिय नि निश्चला अश्म माती तसे सोने सम ज्या योगि युक्त तो ॥८॥

सुहन्मित्रार्युदासीनमध्यस्थद्वेष्यबंधुषु। साधुष्वपि च पापेषु समबुद्धिर्विशिष्यते ॥९॥

शत्रु मित्र उदासीन पापी मध्यस्थ अप्रिया आप्त सज्जन सर्वांत समबुद्धि विशेषता ॥९॥

योगी युज्जीत सततमात्मानम् रहसि स्थितः। एकाकी यतचित्तात्मा निराशीर परिग्रहः ॥१०॥

संयमूनी मना देहा निरिच्छ अपरिग्रही। एकांती आत्मानुभावी व्हावे तल्लीन योगिये ॥१०॥

युज्जीत या पदाने पातंजल योग अपेक्षित असला तरी कर्मयोग प्राप्त करून घेऊ इच्छणाऱ्याने सर्व आयुष्य त्यातच घालवावे असे नसून साम्यबुद्धि संपादनाचे साधन म्हणून वापरून बुद्धि शक्य तेवढी स्थिर करून कर्मयोग्याचे आचरण करावे.

शुचौ देशे प्रतिष्ठाप्य स्थिरमासनमात्मनः|नात्युद्धितम् नातिनीचं चैलाजिनकुशोत्तरम् ॥११॥

शुद्ध स्थानि न अत्युच्च न नीच स्थिर आसनामृगाजिन वरी दर्भ मूदु वस्त्रावरी स्थित ॥११॥
तत्रैकाग्रं मनः कृत्वा यतचित्तेन्द्रियक्रिय :|उपविश्यासने युज्यात् योगमात्मविशुद्धये ॥१२॥

करूनी मन एकाग्र चित्त इंद्रिय निग्रहाआत्मशुद्धी करी योगे बैसुनी योग्य आसनी ॥१२॥

समं कायशिरोग्रीवं धारयन्नचलं स्थिरः। संप्रेक्ष्य नासिकाग्रं स्वं दिशश्चानवलोकनम् ॥१३॥

देहमध्य शिरग्रीवा सम धारण निश्चला नासिकाग्रे असो दृष्टी सभोवार न पाहणे ॥१३॥

प्रशान्तात्मा विगतभीर्ब्रह्मचारित्रते स्थितः। मनः संयम्य मच्चित्तोयुक्त आसीत मत्परः ॥१४॥

शांत आत्मा भयावीण पाळी ब्रह्मचर्यव्रता। संयमून मना माझे ठायी बैसेचि आसनी ॥१४॥

युज्जन्नैवं सदाऽऽत्मानं योगी नियतमानसः। शान्तिं निर्वाण परमां मत्संस्थामधिगच्छति ॥१५॥

संयमी असा योगी मना करि समाहित। मद्रुपाधीन जी शांती मोक्षनिष्ठ तया मिळे ॥१५॥

याप्रमाणे सदा आपला योगाभ्यास चालू ठेवल्याने मन ताब्यात येऊन (कर्म) योग्यास माझ्या ठायी असणारी व शेवटी निर्वाणप्रद म्हणजे माझ्या स्वरूपात लय करवून देणारी शान्ति प्राप्त होते.

नात्यश्नतस्तु योगोऽस्ति न चैकान्तमनश्नतः। न चातिस्वप्नशीलस्य जायतोचैव अर्जुन ॥१६॥

न खाई न करी निद्रा करी वा अति दोनिही। अर्जुना त्यास ना होई प्राप्त योग न हा कधी ॥१६॥

युक्ताहारविहारस्य युक्तचेष्टस्य कर्मसु। युक्तस्वप्नावबोधस्य योगो भवति दुःखहा॥१७॥

आहार विहारात कर्मात अतिरेक नानिद्राहि प्रमाणात योग्या योग सुखावह ॥१७॥

यदा विनियतं चित्तमात्मन्येवावतिष्ठते। निस्पृहः सर्वकाम्येभ्यो युक्त इत्युच्चते तदा ॥१८॥

असे संयमित चित्त आत्म्यात लय पावते। निरिच्छ होतसे त्याला योगसिद्ध असे म्हणा ॥१८॥

यथा दीपो निवातस्थो नेड़गते सोपमा स्मृता। योगिनो यतचित्तस्य युज्जतो योगमात्मनः ॥१९॥

दीप निर्वात जागेत स्थिर या उपमेपरी। योग्यास नियमी चित्त अनुष्टे आत्मयोग जो ॥१९॥

यत्रोपरमते चित्तं विरुद्धं योगसेवया। यत्र चैवात्मनात्मानं पश्यन्नात्मनि तुष्यति ॥२०॥

योगाभ्यासे परावृत्त विषयातुन चित्त जे। पाहुनी आपणा आत्मी पावतो सुख साधक ॥२०॥

सुखमात्यंतिकं यत्तद् बुद्धिग्राह्यमतींद्रियं। वेति यत्र न चैवायं स्थिश्वलति तत्त्वतः ॥२१॥

सुख सर्वोत्कृष्टं जे ते बुद्धिगम्य अतींद्रियभोगीत असता योगी ढळे न स्वरूपाहुनी ॥२१॥

यं लब्ध्वा चापरं लाभं मन्यते नाधिकं ततः। यस्मिन स्थितो न दुःखेन गुरुणामपि विचाल्यते॥२२॥

मिळता जे अन्य लाभ तृणवत भासती तयाात्या स्थितीत महादुःखे विचलीत न होतसे ॥२२॥
तं विद्यात् दुःखसंयोगवियोगं योगसंज्ञितम्। स निश्चयेन योक्तव्यो योगोऽनिर्विण्णचेतसा ॥२३॥

तयास म्हणती योग दुःखाचा जो वियोगचिंजोडावा निश्चयाने तो योग उत्साह राखुनी ॥२३॥

संकल्पप्रभवान् कामांस्त्यकृत्वा सर्वानिशेषतः। मनसैरेंद्रियग्रामं विनियम्य समन्ततः ॥२४॥

संकल्पे निर्मिले सारे काम निःशेष सोडुनी। इंद्रिये हीं मनानेचि ओढूनि विषयातुनी ॥२४॥

शनैःशनैरुपरमेत् बुध्या धृतिगृहीतया। आत्मसंस्थं मनः कृत्वा न् किंचिदपि चिंतयेत् ॥२५॥

धरूनि धीर बुद्धीने निवर्तवे हळू हळू। आत्म्यात मन रोवूनी काही चिंतू नये स्वये ॥२५॥

यतो यतो निश्चरति मनश्चंचलमस्थिरम्। ततस्ततो नियम्यैतदात्मन्येव वशं नयेत् ॥२६॥

फुटेल जेथ जेथूनी मन चंचल अस्थिर। तेथूनि बांधूनी लावावे आत्मचिंतनी ॥२६॥

प्रशान्तमनसं ह्येनं योगिनं सुखमुत्तमम्।उपैति शान्तरजसं ब्रह्मभूतमकल्मषम् ॥२७॥

विकारांसह तें ज्याचें शमलें मन निर्मळाङ्गाला ब्रह्म चि तो योगी पावला सुख उत्तम ॥२७॥

युजन्नैवं सदात्मानं योगी विगतकल्मषः।सुखेन ब्रह्मसंस्पर्शमित्यंतं सुखमश्वुते ॥२८॥

आत्म्यास नित्य जोडूनि ह्यापरी दोष जाळुनी।सुखेचि भोगतो योगी ब्रह्मानंद अपार तो ॥२८॥

सर्वभूतस्थमात्मानम् सर्वभूतानिचात्मनि।ईक्षते योगयुक्तात्मा सर्वत्र समदर्शनः ॥२९॥

स्वतःसी सर्व प्राण्यात सर्वाना आपल्यामध्ये।पाहतो योगयुक्तात्मा समदृष्टि तया असे ॥२९॥

यो माम् पश्यति सर्वत्र सर्वत्र मयि पश्यति। तस्याहं न प्रणश्यामि स च मे न प्रणश्यति ॥३०॥

पाहतो मज सर्वत्र पाहे माझ्यात सर्व ही। सोडी न मज केव्हांही मीहि अंतरतो न त्या ॥३०॥

सर्वभूतस्थितं यो मां भजत्येकत्वमास्थितः। सर्वथा वर्तमानोऽपि स योगी मयि बर्तते ॥३१॥

स्थिर होउनि एकत्वी सर्व-भूती भजे मज। वर्तमानात राहूनी योगी माझ्यात राहतो ॥३१॥

आत्मौपम्येन सर्वत्र समं पश्यति योऽर्जुन। सुखं वा यदि वा दुःखं स योगी परमो मतः ॥३२॥

आपणासम सर्वत्र अर्जुना, पाहतो जया। जसे सुख तसे दुःख योग्या श्रेष्ठ मान त्या ॥३२॥

।अर्जुन उवाच।

योऽयं योगस्त्वया प्रोक्तः साम्येन मधुसूदना एतस्माहं न पश्यामि चंचलत्वात् स्थितिस्थिराम् ॥३३॥

योग हा कथिला कृष्णा समदर्शन जो असे। मनाच्या चंचलतेने स्थिर होई न मन्मनी ॥३३॥
चंचलं हि मनः कृष्ण प्रमाथि बलवद् दृढांतस्याहं निग्रहं मन्ये वायोतिव सुदुष्करम् ॥३४॥

मन चंचल बलवान प्रमादशीलहि फार तेत्यावरी करणे ताबा वायूसमचि दुष्कर ॥३४॥

श्री भगवानुवाच

असंशयं महाबाहो मनो दुर्निग्रहं चलं। अभ्यासेन च कौन्तेय वैराग्येण च गृह्णते ॥३५॥

मना आवरणे पार्था दुरापास्तच हे खरे। अभ्यासे आणि वैराग्ये परि शक्यच होई ते ॥३५॥

असंयतात्मना योगो दुष्प्राप इति मे मतिः। वश्यात्मना तु यतता शक्योऽवासुमुपायतः ॥३६॥

असंयमी तया योग दुष्प्राप्य मत हे मम। संयमी जो तया प्राप्त प्रयत्ने शक्य होतसे ॥३६॥

अर्जुन उवाच :

अयतिः श्रद्धयोपेतो योगात् चलितमानसः । अप्राप्य योगसंसिद्धिं कां गतिं कृष्ण गच्छति ॥३७॥

श्रद्धावान् असुनी ज्याचे मन योगास सोडते । योगसिद्धिं न त्या होता मिळते कोणती गती ॥३७॥
कञ्चित् नोभयभ्रष्टच्छिनाभ्रमिव नश्यति । अप्रतिष्ठो महाबाहो विमूढो ब्रह्मणा पथि ॥३८॥

काय तो उभय-भ्रष्ट ब्रह्म-मार्गी भुलोनिया । नाश पावे निराधार फुटलेल्या ढगापरी ॥३८॥

एतद् मे संशयं कृष्ण छेत्तुमर्हस्यशेषतः । त्वदन्यः संशयस्यास्य छेत्ता न ह्युपपद्यते ॥३९॥

कृष्णा संशय हा माझा मुळापासुन फेडण्या तुझ्यावीण मला योग्य दिसतो अन्य ना कुणी ॥३९॥

श्रीभगवानुवाच :

पार्थ नैवेह नामुत्र विनाशस्तस्य विद्यते। नहि कल्याण कृत्कश्चित् दुर्गतिं तात गच्छति ॥४०॥

इह वा परलोकी वा नाश त्याचा न होतसे। शुभ कर्म करी पार्था तया दुर्गति ना मिळे ॥४०॥

प्राप्य पुण्यकृतां लोकानुषित्वा शाश्वतीः समाः। शुचीनां श्रीमतां गेहे योगभ्रष्टोऽभि जायते ॥४१॥

पुण्य-लोकात राहूनि तो योग-भ्रष्ट संतताशुचि साधनवंतांच्या घरी जन्मास येतसे ॥४१॥

अथवा योगिनामेव कुले भवति धीमताम्। एतद्विदुर्लभतरं लोके जन्म यदीदृशम् ॥४२॥

किंवा कुळात योग्यांच्या बुद्धीयुक्त तया मिळेऽजन्म दुर्लभ हा ऐसा जगी भासत जो खरा ॥४२॥

तत्र तं बुद्धिसंयोगं लभते पौर्वदेहिकम् यतते च ततो भूयः संसिद्धौ कुरुनंदन ॥४४॥

संस्कारे पूर्वजन्माच्या तशी बुद्धि तया मिळेऽतो प्रयत्न करी पुन्हा अर्जुना योगसिद्धिचा ॥४३॥

पूर्वाभ्यासेन तेनैव नियते ह्यवशोऽपि सः। जिज्ञासुरपि योगस्य शब्दब्रह्मातिवर्तते ॥४३॥

पूर्वाभ्यास तया ओढी परतंत्र जरी असेऽसता योग जिज्ञासा शब्दब्रह्मा अतिक्रमी ॥४४॥

प्रयत्नात् यदमानस्तु योगी संशुद्ध किलिमषः। अनेकजन्म संसिद्धस्ततो याति परां गति ॥४५॥

प्रयत्ने आचरी योगा मुक्ति पापातुनी मिळे। अनेकजन्म घेऊन मोक्ष सिद्धिस्वे तया ॥४५॥

तपस्विभ्योऽधिको योगी ज्ञानिभ्योऽपि मतोऽधिकः। कर्मिभ्यश्चाधिको योगी तस्यात् योगी भवार्जुन् ॥४६॥

ज्ञानी, तापस, त्याहूनि कर्मयोगी असे भला। कर्मठाहुनिही श्रेष्ठ, हो पार्था योगी त्यास्तव ॥४६॥

योगिनामपि सर्वेषां मद्गतेनान्तरात्मना। श्रद्धावान् भजते यो मां समेयुक्ततमोमतः ॥४७॥

मद्रूप होइ श्रद्धेने करतो भक्ति माझि जो। सर्व योग्याहुनी श्रेष्ठ योगि तो मज वाटतो ॥४७॥

इति श्रीमद्भगवद्गीतासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे
श्रीकृष्णार्जुनसंवादे आत्मसंयमयोगो नाम षष्ठो ८ ध्यायः।

श्रीमद्भगवद्गीता

मराठी

श्याम कुलकर्णी

अध्याय ७ : ज्ञान विज्ञान योग

श्रीभगवानुवाच

मय्यासक्तमना : पार्थ योगं युज्जन् मदाश्रय :|असंशयं समग्रं मां यथा ज्ञास्यसि तत्शृणु ॥१॥

मजठायी मना पार्थ ठेउनी योग साधतजाणशील कसे ऐक समग्र मज निश्चित ॥१॥

’ज्ञान’ व ’विज्ञान’ म्हणजे काय आणि परमेश्वराचे पूर्ण ज्ञान होऊन कर्म न सोडताही कर्मयोगातील ज्या विधींनी निःसंशय मोक्ष मिळतो हाच विषय पुढील अध्यायात वर्णला आहे.

ज्ञानं तेऽहं सविज्ञानमिदं वक्ष्याम्यशेषतः|यद् ज्ञात्वा नेह भूयोऽन्यत् ज्ञातव्यमवशिष्यते ॥२॥

विज्ञानासह तें ज्ञान संपूर्ण तुज सांगतो।तें जाणूनि पुढे येथें जाणण्या काहि ना उरे ॥२॥

मनुष्याणां सहस्रेषु कश्चिद्यतति सिद्धये। यततामपि सिद्धानां कश्चिन्मां वेति तत्त्वतः ॥३॥

हजारात करी यत्न एखादा सिद्धि पावण्या। एकादा त्यातला सिद्ध जाणतो मज तत्त्वतां ॥३॥

भूमिरापोऽनलो वायुः खं मनोबुद्धिरेव च। अहंकार इतीयं मे भिन्ना प्रकृतिरष्ट्था ॥४॥

वायु तेज मन पृथ्वी आकाश मन बुद्धिही। अहंकार अशा आठ विभागी प्रकृती मम ॥४॥

अपरेयमितस्त्वन्यां प्रकृतिं विद्धि मे पराम्। जीवभूतां महाबाहो ययेदं धार्यते जगत् ॥५॥

प्रकृती अपरा माझी जाण ही दुसरी पराजी करी जीवभूतांना जगी धारण अर्जुना ॥५॥

ही अपरा ही खालच्या प्रतीची (प्रकृति) झाली याशिवाय जगाचे धारण करणारी परा म्हणजे श्रेष्ठ प्रतीची जीवस्वरूपी ती माझी दुसरी प्रकृति समज.

एतद्योनीनि भूतानि सर्वाणीत्युपधारय। अहं कृत्स्नस्य जगतः प्रभवः प्रलयस्तथा ॥६॥

दोन्हींपासून या सर्व योनी उत्पन्न जाण तूआदि अंत असे मीचि जगाचा सर्व त्या परी ॥६॥

गीतेस जड प्रकृति व सचेतन पुरुष हे द्वैत मान्य नसल्यामुळे एकाच परमेश्वराच्य प्रकृति व पुरुष या दोन विभूति मानून त्यात जड प्रकृति ही कनिष्ठ आणि जीव म्हणजे पुरुष ही श्रेष्ठ पायरीची विभूति. तिचा विचार क्षेत्रज्ञ म्हणून १३ व्या अध्यायात केला आहे. जड प्रकृतीपासून परमेश्वराच्या

अध्यक्षतेखाली सर्व सृष्टी निर्माण होते. प्रकृती व पुरुष मिळून एकंदर २५ तत्वे आहेत असे सांख्य म्हणतात. पैकी प्रकृतीपासून तेवीस तत्वे निपजतात. त्यापैकी पाच स्थूल भूते, दहा इंद्रिये व मन ही सोळा बाकी राहिलेल्या सात तत्वांपासून निघालेली म्हणजे त्यांचे विकार होत म्हणून मूळ तत्वांचा विचार करताना ही सोडून बुद्धि, अहंकार व पंचतन्मात्रे (सूक्ष्म भूते) मिळून सातच मूळ तत्वे शिल्लक रहातात या सातासच सांख्य शास्त्रात 'प्रकृति विकृती' अशी संज्ञा आहे या सात व मूळ प्रकृति यासच अष्टधा प्रकृति असे म्हटले आहे

मतः परतरं नान्यत् किञ्चिदस्ति धनंजयामयि सर्वमिदं श्रोतं सूत्रे मणिगणा इव ॥७॥

वेगळे दुसरे काही मजहूनि न अर्जुनामणी दोच्यात ओवावे तसे माझ्यातची जग ॥७॥

रसोऽहमस्तु कौन्तेय प्रभास्मि शशिसूर्ययोः। प्रणव सर्ववेदेषु शब्दः खे पौरुषं नृषु ॥८॥

सूर्यचंद्रात मी तेज, जली कौन्तेय मी रस। नभी शब्द, वेदात ओंकार तसे पौरुष पौरुषी ॥८॥

पुण्यो गंधः पृथिव्यां च तेजश्वास्मि विभावसौ। जीवनं सर्वभूतेषु तपश्वास्मि तपस्विषु ॥९॥

गंध पृथ्वीवरी शुद्ध, तेज अग्नीतले असे। जीवन प्राणिमात्रांचे तपस्व्यांचे तपोधन ॥९॥

बीज मां सर्वभूतानां विद्धि पार्थ सनातनम्। बुद्धिर्बुद्धिमतामस्मि तेजस्तेजस्विनामहम् ॥१०॥

बीज मी सर्व भूतांचे जाण पार्थ सनातन। बुद्धि मी बुद्धिवानांची तेज तेजस्विनांतच ॥१०॥

बलं बलवतामस्मि कामरागविवर्जितम्। धर्माविरुद्धो भूतेषु कामोऽस्मि भरतर्षभ ॥११॥

काम रागाविना आहे , बलवानांस मी बळाकाम धर्मानुसारेण भूतीं तो मीच पांडवा ॥११॥

ये चैव सात्त्विका भावा राजसास्तामसाश्च योमत्त एवेति तान्विद्धि न त्वहं तेषु ते मयि ॥१२॥

सत्त्वरजतम भाव उत्पन्न मजपासुनी। असती मजठायी ते न मी त्यांच्यात जाण हे ॥१२॥

त्रिगुणात्मक जगातील नानात्व मजपासून निर्माण झालेले दिसले तरी ते नानात्व माझ्या निर्गुण स्वरूपात रहात नाही

त्रिभिर्गुणमयैर्भावैरेभिः सर्वमिदं जगत्। मोहितं नाभिजानाति मामेभ्यः परमव्ययम् ॥१३॥

त्रिगुणात्मक भावानी असे मोहित हे जग। श्रेष्ठ मी अविकारी त्या परंतु नच जाणते ॥१३॥

दैवी ह्येषां गुणमयी मम माया दुरत्यया। यामेव ये प्रपद्यन्ते मातामेतां तरन्ति ते ॥१४॥

त्रिगुणात्मक ही दैवी माया तरण्या दुस्तरामला शरण येती ते जातात तरुनी इला ॥१४॥

न मां दुष्कृतिनो मूढः प्रपद्यन्ते नराधमाः। माययापहृतज्ञाना आसुं भावमाश्रितः ॥१५॥

हरले ज्ञान मायेने ज्यांचे आसुर भाव तेऽदुष्कर्मी मूर्ख ना येती नराधम मजप्रती ॥१५॥

चतुर्विधा भजन्ते मां जनाः सुकृतिनोऽर्जुन। आर्तो जिज्ञासुर्थार्थी ज्ञानी च भरतर्षभ ॥१६॥

मज चार प्रकाराचे भजती जन अर्जुना। जिज्ञासु ग्रस्त दुःखे जे अर्थेच्छू प्राप्त ज्ञान ज्या ॥१६॥

तेषां ज्ञानी नित्ययुक्त एकभक्तिर्विशिष्यते। प्रियो हि ज्ञानिनोऽव्यर्थमहं स च मम प्रियः ॥१७॥

नित्ययुक्त असा ज्ञानी एकभक्ती विशिष्ट जो। अत्यंत प्रिय मी त्याला तोही प्रिय तसा मला ॥१७॥

उदारः सर्व एवैते ज्ञानी त्वामैव मे मतं। आस्थितः स हि युक्तात्मा मामेवानुतमां गतिं॥१८॥

चांगले सर्व हे भक्त, परि दृन्यानी मम रूप हे। उत्तम गति माझ्यात असतो तो स्थिरावला॥१८॥

बहूनां जन्मनामन्ते ज्ञानवान् मां प्रपद्यते। वासुदेवः सर्वमिति स महात्मा सुदुर्लभः ॥१९॥

भजतो बहु जन्मांती ज्ञानवान महान जो। ‘वासुदेवच सर्वस्व’ समजे अतिदुर्लभ ॥१९॥

कामैस्तैस्तैर्हतज्ञानाः प्रपद्यन्तेऽन्यदेवताः। तं तं नियममास्थाय प्रकृत्या नियताः स्वया ॥२०॥

धरूनी नियमां, नष्ट ज्ञान या कारणामुळे। स्वभावे अभिलाषेने पूजिती अन्य देवता ॥२०॥

यो यो यां यां तनुं भक्तः श्रद्धयाचिन्तुमिच्छति। तस्य तस्याचलो श्रद्धां तामेव विदधाम्यहम् ॥२१॥

करण्याभक्तिश्रद्धेनेज्यावरी भक्त इच्छती। स्थिर श्रद्धा करी त्यांची मी त्या त्या देवतांवरी॥२१॥

स तया श्रद्धया युक्तस्तस्याराधनमीहते। लभते च ततः कामान्मयैव विहितान् हितान् ॥२२॥

भक्त त्या युक्त श्रद्धेने भजतो देवतांस त्याफळे इष्ट तया प्राप्त मीच जी निर्मिलीत ती ॥२२॥

अन्तवत् तु फलं तेषां तद्भवत्यल्पमेघसामदेवान् देवयजो यान्ति मद्भक्ता यान्ति मामपि ॥२३॥

त्या अल्पबुद्धी लोकांना विनाशी फळ ते मिळेदेवांप्रति त्यांचे भक्त माझे येति मजप्रति ॥२३॥

अव्यक्तं व्यक्तिमापनं मन्यते मामबुद्धयः। परं भावमजानन्तो ममाव्ययमनुत्तमम् ॥२४॥

रूप उत्तम अव्यक्त जाणती ना अबुद्ध जो। अविकारी मला व्यक्त स्वरूपातच जाणती ॥२४॥

नाहं प्रकाशः सर्वस्य योगमायासमावृतः। मूढोऽयं नाभिजानाति लोको मामजमव्ययम् ॥२५॥

मायेच्याच प्रभावाने पाहू न शकती मला। अजन्मा अविनाशी मी मूढ हेहि न जाणती ॥२५॥

वेदाहं समतीतानि वर्तमानानि चार्जुन। भविष्याणि च भूतानि मां तु वेद न कश्चन॥२६॥

जाणतो सर्व भूतां ना वर्तमान, तसेच मी। भूतां आणि भविष्याही, मज कोणि न जाणतो॥२६॥

इच्छाद्वेष समुथेन द्वन्द्वमोहेन भारतासर्वभूतानि संमोहं सर्गे यान्ति परंतप ॥२७॥

उत्पन्न द्वेषिच्छेने द्वन्द्वमोह जयामुळेप्राणी सृष्टीतले सर्व संमोहा प्राप्त अर्जुना ॥२७॥

येषांत्वन्तगतं पापं जनानाम् पुण्यकर्मणामते द्वन्द्वमोहनिर्मुक्ता भजन्ते मां दृढब्रताः ॥२८॥

पापे होउनिया नष्ट पुण्यवान जनांचि तेऽद्वन्द्वमोहातुनी मुक्त निश्चये भजती मला ॥२८॥

जरा मरण मोक्षाय मामाश्रित्य यतन्ति योते ब्रह्म तद्विदुः कृत्स्नमध्यात्मं कर्मचाखिलम् ॥२९॥

जरा मृत्युतुनी मुक्ती आश्रये मम बाहतीब्रह्म अध्यात्म जाणून कर्मा ते पूर्ण जाणती ॥२९॥

साधिभूताधिदैवं मामं साधियज्ञं च ये विदुः। प्रयाणकालेऽपि च मां ते विदुर्युक्त चेतसा ॥३०॥

अधिभूती अधियज्ञ अधिदैवासवे मला। समाहितचित्त योगी अंतकाळीहि जाणती ॥३०॥

॥ॐ तत्सदिति श्रीमद्भगवद्गीतासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे
श्रीकृष्णार्जुनसंवादे ज्ञानविज्ञानयोगो नाम सप्तमोऽध्यायः॥

श्रीमद्भगवद्गीता

मराठी

श्याम कुलकर्णी

अध्याय ८ ब्रह्माक्षर निर्देश योग

अर्जुन उवाच :

किम् तद्ब्रह्म किमध्यात्मं किं कर्म पुरुषोत्तमा। अधिभूतं च किम् प्रोक्तमधिदैव किमुच्यते ॥१॥

ब्रह्म काय नि अध्यात्म कर्मही पुरुषोत्तमा। अधिभूत अधिदैव कशास म्हणती वद ॥१॥

अधियज्ञः कथं कोऽत्र देहेस्मिन् मधुसूदन। प्रयाणकाले च कथं ज्ञेयोऽसि नियतात्मभिः ॥२॥

अधियज्ञ कसा कोण देहात मधुसूदन। अंतकाळी तुला कैसे जाणती आत्मनिग्रही ॥२॥

अधिदैवत, अधिभूत, अध्यात्म इ. भेद प्राचीन काळापासून चालत आले आहेत. आणि परमेश्वररूपाच्या या निरनिराक्षया कल्पनांपैकी खरी कोणती अगर त्यातील तथ्य काय हा प्रश्नही

तेव्हांच निघाला असून सर्व भूतांत ,सर्व देवतांत,सर्व अध्यात्मात,सर्व लोकांत,सर्व यज्ञात,सर्व देहात अंतर्यामी व्यापून राहून त्यांना न समजताहि त्याना खेळवणारा एकच परमात्मा आहे असे बृहदारण्यकोशात याज्ञवल्क्याने उदालक आरुणीस सांगितले आहे.वेदान्तसूत्रातही सर्वान्तर्यामी असणारे हे तत्व,सांख्यांची प्रकृति अगर जीवात्मा नसून परमात्मा आहे असे सिद्ध केले आहे.त्याच अनुरोधाने मनुष्याच्या देहात,सर्व भूतात (अधिभूत), सर्व यज्ञात(अधियज्ञ)सर्व देवतांत (अधिदैवत) सर्व कर्मात आणि सर्व वस्तुंच्या सूक्ष्म (अध्यात्म) स्वरूपात एकच परमेश्वर भरला

असून देवता, यज्ञ इ. नानात्व किंवा विविध प्रकारचे ज्ञान खरे नाही असे भगवान अर्जुनाला सांगत आहेत. अर्जुनाने अधिदेह कोण हा नवीन प्रश्न केला आहे हे लक्षात ठेवून उत्तर वाचावे.

॥श्रीभगवानुवाच॥

अक्षरं ब्रह्म परमं स्वभावोऽध्यात्ममुच्यते। भूतभावोद्भवकरो विसर्गः कर्म संशितः ॥३॥

स्वभाव तोच अध्यात्म परम ब्रह्म अक्षरानिर्मिती भूतभावांची ज्यातून कर्म त्या म्हणा॥३॥

सर्वांहून परम असे जे अक्षर म्हणजे कधीही नाश न पावणारे तत्व म्हणजे ब्रह्म व प्रत्येक वस्तूचा मूळ भाव (स्व-भाव)त्यास अध्यात्म,(अक्षरब्रह्मापासून)भूतमात्रादि (चराचर) पदार्थांची उत्पत्ति

करणारा जो विसर्ग म्हणजे सृष्टिव्यापार त्याचे नाव कर्म (उत्पन्न झालेल्या भूतांची) क्षर म्हणजे नामरूपात्मक व नाशिवंत अवस्था ते अधिभूत आणि (या पदार्थात) जो पुरुष म्हणजे सचेतन अधिष्ठाता तो अधिदैवत,(ज्याला) अधियज्ञ (म्हणजे सर्व यज्ञांचा अधिपति म्हणतात तो) मीच.

अधिभूतं क्षरो भाव : पुरुषश्चाधि दैवतम् अधियज्ञोऽ हमेवात्र देहे देहभूतां वर ॥४॥

अधिभूत नश्वर ते जीव हा अधिदैवत। अधियज्ञ असे देही राहतो मी धनंजया ॥४॥

म्हणजे मनुष्यदेहातील अधिदेव व अधियज्ञही मीच आहे. सांख्य प्रत्येक देहात निराळा आत्मा (पुरुष) मानून ते असंख्य आहेत असे म्हणतात पण वेदान्तशास्त्राला हे मत मान्य नसून देह अनेक

असले तरी सर्वात एकच आत्मा असे त्यानी ठरवले आहे. हाच सिद्धान्त 'अधिदेह मीच' व यातही निरनिराळे यज्ञ, अनेक देवता, ब्रह्म, कर्म किंवा निरनिराळ्या मनुष्यांचे देह सर्वत्र मीच म्हणजे एक परमेश्वर तत्त्व आहे. अधिभूत, अधिदैवत, अध्यात्म, अधियज्ञ, अधिदेह इ. प्रकारे उपासनेसाठी अनेक भेद केले तरी हे नानात्व खरे नसून एकच परमेश्वर सर्व व्यापून राहिला आहे.

अन्तकाले च मामेव स्मरन् मुक्त्वा कलेवरमयः प्रयाति स मद्भावं याति नास्त्यत्र संशयः ॥५॥

स्मरुनी अन्तकाळी जो मला देहास त्यागतो। मद्रूप होतसे यात संशया स्थान ना असे ॥५॥

यं यं वापि स्मरन् भावं सजत्यन्ते कलेवरम्।तम् तमेवैति कौन्तेय सदा तद्भाव भावितः॥६॥

शरीर त्याग होताना स्मरे ज्या वस्तुला नराभाव तो राहुनी पार्था जाई वस्तूप्रतीच त्या ॥६॥
तस्मात् सर्वेषु कालेषु मामनुस्मर युध्य चामर्यपितमनोबुद्धिर्ममेवैष्यस्य संशयम् ॥७॥

स्मर नित्य मला तेव्हां करी युद्ध नि अर्पुनी।मन बुद्धि मला येशी निश्चये तू मजप्रती ॥७॥
अभ्यासयोगयुक्तेन चेतसा नान्यगामिनापरमं पुरुषं दिव्यं याति पार्थानुचिंतयन् ॥८॥

युक्त अभ्यासयोगाने चित्ताने ज्या असे स्थिराचिंतता पुरुषा दिव्य, पार्था त्याप्रति पोचतो ॥८॥

कविं पुराणमनुशासितारमणोअणीयांसमनुस्मरेद्यः।
सर्वस्य धातारमचिंत्यरूप मादित्यवर्णतमसः परस्तात ॥९॥

सर्वज्ञ विश्वा अनुशासणारा अणूहनी सूक्ष्म जगा आधारा
स्वरूप सूर्यासम अंधकारापलीकडे त्या स्मरतो सदा जो ॥९॥

प्रयाणकाले मनसाचलेन भक्त्या युक्तो योगबलेन चैव।
भ्रुवोर्मध्ये प्राणमावेश्य सम्यक स तं परं पुरुषमुपैति दिव्यम् ॥१०॥

एकाग्र चित्त योगबलेच भक्ती मना करुनि लीन प्रयाणकाळी
भ्रुकुटिद्वयी स्थापुन प्राण जाई त्या दिव्य नि परं पुरुषाप्रती तो ॥१०॥

कवि म्हणजे सर्वज्ञ, पुरातन, शास्त्रा, अणूपेक्षा लहान, सर्वांचा धाता म्हणजे आधार व अंधकारापलीकडील सूर्योप्रमाणे दैदिप्यमान अशया पुरुषाचे जो (मनुष्य) स्मरण, अंतकाली (इंद्रियनिग्रहरूप) योगाच्या सामर्थ्याने व भक्तीने युक्त होऊन मन स्थिर करून आणि प्राण दोन्ही भुवयंच्या मध्ये नीट ठेवून करील तो त्याच दिव्य पुरुषाप्रत जाऊन पोचतो.

यदक्षरं वेदविदं वदन्ति विशन्ति यद्यतयो वीतरागाः।

यदिच्छन्तो ब्रह्मचर्यं चरन्ति तत ते पदं संग्रहेण प्रवक्ष्ये ॥११॥

वेदज्ञ वदती अविनाशि ज्यास विरक्त करतात प्रवेश ज्यात।
इच्छीति जे पाळुनि ब्रह्मचर्यं पदास त्या वर्णिन थोडक्यात ॥११॥

सर्व द्वाराणि संयम्य मनो हृदिनिरुध्यच। मूर्ध्नाध्यायात्मनः प्राणमास्थितोयोगधारणाम्॥१२॥

संयमी सर्व ठेऊनी इंद्रिये हृदया मना। मस्तकी स्थिर प्राणास करूनी योगधारणा॥१२॥

ओमित्येकाक्षरं ब्रह्म व्याहरन् मामनुस्मरनयः प्रजाति प्रजन् देहं स याति परमां गतिं ॥१३॥

ओम एकाक्षर ब्रह्माला जपता स्मरता मला। देहत्याग करी जो त्या गती उत्तम लाभते ॥१३॥

अनन्यचेताः सततं यो मां स्मरति नित्यशः। तस्याहं सुलभः पार्थ नित्ययुक्तस्य योगिनः ॥१४॥

अनन्य चित्त होवोनि स्मरतो मजला सदा। नित्ययुक्त अश्या योग्या पार्था मी सहजी मिळे ॥१४॥

मामुपेत्य पुनर्जन्म दुःखालयमशाश्वतमनाप्नुवन्ति महात्मानः संसिद्धिं परमां गतिं ॥१५॥

महात्म्या त्या गति श्रेष्ठ मिळे येता मजप्रतिदुःखदायी पुनर्जन्म विनाशी ना तया मिळे ॥१५॥

आब्रह्मभुवनाल्लोकाः पुनरावर्तिनोऽर्जुन।मामुपेत्य तु कौन्तेय पुनर्जन्म न विद्यते ॥ १६॥

ब्रह्मलोकांसह सर्वाना जन्मावे लागते पुन्हा।मिळता मज कौन्तेया पुनर्जन्म नसे तयां ॥१६॥

सहस्रयुगपर्यन्तमहर्यद्ब्रह्मणो विदुः।रात्रि युगसहस्रान्तां तेऽहोरात्रविदो जनाः ॥ १७॥

सहस्रयुगपर्यंत ब्रह्म्याचा दिन एकची।जाणती कालज्ञानी जे रात्रही तेवढी असे ॥१७॥

अव्यक्ताद्व्यक्तयः सर्वाः प्रभवन्त्यहरागमे।रात्र्यागमे प्रलीयन्ते तत्रैवाव्यक्तसंज्ञके ॥ १८ ॥

अव्यक्तातुन उत्पन्न व्यक्त वस्तु दिनागमी।अव्यक्ती लीन त्या होती होता आरंभ रात्रिचा ॥ १८ ॥

भूतग्रामः स एवायं भूत्वा भूत्वा प्रलीयते।रात्र्यागमेऽवशः पार्थ प्रभवत्यहरागमे ॥ १९॥

भूतमात्रा असे सर्व जन्म नाश पुनःपुन्हा।रात्री नाशुनि ते पार्थ जन्म घेती दिनागमी ॥ १९॥

परस्तस्मात् भावोऽन्योऽव्यक्तोऽव्यक्तात्सनातनः।यः स सर्वेषु भूतेषु नश्यत्सु न विनश्यति ॥ २०॥

अव्यक्तापार या आहे जे अव्यक्त सनातन।भूते नष्ट जरी सर्व नाश ते नच पावते ॥ २०॥

अव्यक्तोऽक्षर इत्युक्तस्तमाहुः परमां गतिम् यं प्राप्य न निवर्तन्ते तद्वाम परमं मम ॥ २१॥

अव्यक्त अक्षर ज्यास म्हणती श्रेष्ठ ती गती।ना परतति जेथून मत्स्वरूपच श्रेष्ठ ते ॥२१॥

पुरुषः स परः पार्थ भक्त्या लभ्यस्त्वनन्यया।यस्यान्तःस्थानि भूतानि येन सर्वमिदं ततम् ॥ २२॥

अनन्य भक्तिने प्राप्त पुरुष श्रेष्ठ अर्जुना।भूते जयामध्ये सर्व व्यापतो विश्व सर्व जो ॥२२॥

यत्र काले त्वनावृत्तिमावृत्तिं चैव योगिनः।प्रयाता यान्ति तं कालं वक्ष्यामि भरतर्षभ ॥ २३॥

पुनर्जन्म असे किंवा नसे ज्या काळी योगियां।देहान्तासि असा काल सांगतो अर्जुना तुला ॥२३॥

अग्निर्ज्योतिरहः शुक्लः षण्मासा उत्तरायणम्।तत्र प्रयाता गच्छन्ति ब्रह्म ब्रह्मविदो जनाः ॥ २४॥

उत्तरायण शुक्लात दिनी सूर्य असे तदा होता प्रयाण ब्रह्मास मिळती ब्रह्मवादि ते ॥ २४॥

धूमो रात्रिस्तथा कृष्णः षण्मासा दक्षिणायनम्।तत्र चान्द्रमसं ज्योतिर्योगी प्राप्य निवर्तते ॥ २५॥

कृष्ण पक्षी धूम्र रात्री षाण्मासी दक्षिणायने।मरता चंद्रलोकास मिळती योगि जाउनी ॥ २५॥

शुक्लकृष्णे गती ह्येते जगतः शाश्वते मते।एकया यात्यनावृत्तिमन्ययावर्तते पुनः ॥ २६॥

धवल कृष्ण असे नित्य मार्ग शाश्वत या जगी।एक मोक्षाकडे जाई पुनर्जन्म दुज्यामुळे ॥ २६॥

नैते सृती पार्थ जानन्योगी मुह्यति कश्चनातस्मात्सर्वेषु कालेषु योगयुक्तो भवार्जुन ॥ २७॥

हे दोन मार्ग जाणून योगी मोह न पावतो।पार्था यास्तव तू होई योगमुक्तच नेहमी ॥२७॥

वेदेषु यज्ञेषु तपःसु चैव दानेषु यत्पुण्यफलं प्रदिष्टाम्।

अत्येति तत्सर्वमिदं विदित्वा योगी परं स्थानमुपैति चाद्यम् ॥ २८॥

वेदात ,यज्ञात,तपात ,दान केल्यामुळे पुण्यफले जी प्राप्त।

सोडून ती श्रेष्ठ तयाहुनी जे स्थानास त्या आद्य मिळेच योगी ॥२८॥

ॐ तत्सदिति श्रीमद्भगवद्गीतासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे
श्रीकृष्णार्जुनसंवादे अक्षरब्रह्मयोगो नाम अष्टामोऽध्यायः ॥

श्रीमद्भगवद्गीता

मराठी

श्याम कुलकर्णी

अध्याय ९ राज विद्या राज गुह्य योग

इदं तु ते गुह्यतमं प्रवक्ष्याम्यनसूयवे।ज्ञानविज्ञानसहितं यत ज्ञात्वा मोक्षसेऽशुभात ॥१॥

सांगतो गूढ हे ज्ञान असुयारहिता तुला। सहितज्ञानविज्ञान सोडवी अशुभातुनी ॥१॥

अक्षरब्रह्माचे ज्ञान होणे आधीच कठिण, त्यातही समाधि म्हणजे सामान्य लोकांस अवघड म्हणून भक्तिमार्गासाठी व्यक्त स्वरूपाचे ९-१२ या चार अध्यायात निरूपण केले आहे. त्याचा आरंभ ज्ञानविज्ञानाचे अंग या दृष्टीनेच केला आहे.

राजविद्या राजगुह्यम् पवित्रमिदमुत्तमम् प्रत्यक्षावगमं धर्म्यं सुसुखं कर्तुमव्ययम् ॥२॥

गूढ श्रेष्ठ असे विद्या पवित्रोत्तम अक्षरा प्रत्यक्ष करण्या सोपे धर्मयुक्तचि ज्ञान हे ॥२॥

भक्तिमार्ग हा ईश्वरप्राप्तीच्या साधनातील म्ह.गुह्य विद्यांतील श्रेष्ठ किंवा राजा म्हणून राजविद्या किंवा इक्ष्वाकु वगैरे राजाच्या परंपरेने आलेली म्हणूनही राजविद्या असे म्हटले आहे.

अश्रद्धाना पुरुषाः धर्मस्यास्य परन्तपाऽप्राप्य मां निर्वर्तन्ते मृत्युसंसारवर्त्मनि ॥३॥

श्रद्धा न धर्मावरती ठेविती या परन्तपामला न मिळुनी येती मृत्युसंसार भोगण्या ॥३॥

मया ततमिदं सर्वं जगदव्यक्तमूर्तिनामत्स्थानि सर्वभूतानि न चाहं तेष्ववस्थितः ॥४॥

व्यापले जग मी सर्व रूप अव्यक्त घेउनी।त्यामुळे जरि माझ्यात सर्व त्यांच्यात मी नसे॥४॥

न च मत्स्थानि भूतानि पश्यं मे योगमैश्वरम् भूतभृत न च भूतस्थो ममात्मा भूतभावनः ॥५॥

भूते न सति माइयात ऐश्वर्य योग हा ममाममात्मा निर्मि भूतांस वाटे त्यात न से परी ॥५॥

यथाकाशस्थितो नित्यं वायुः सर्वत्रयो महानतथा सर्वाणि भूतानि मत्स्थानीत्युपधारया ॥६॥

वायु सर्वत्र संचारे आकाशी स्थित जो असेऽतशी स्थित भुतें सर्व माइयाठायीच जाण तू ॥६॥

सर्वभूतानि कौन्तेय प्रकृतिं यान्तिमामिकामकल्पक्षये पुनस्तानि कल्पादौ विसृजाम्यहम् ॥७॥

कल्पान्ती येति ती भूते माझिया प्रकृतीप्रतिकल्पारंभी पुन्हा त्यांना पार्था उत्पन्न मी करी ॥७॥

प्रकृतिस्वामवष्टभ्यः विसृजामि पुनः पुन्हा भूतग्राममिमं कृत्स्नमवशः प्रकृतेर्वशात् ॥८॥

मम प्रकृतीनुसारे निर्मितो मी पुनः पुन्हा भूतमात्रा पराधीन प्रकृतीच्या अधीन जे ॥८॥

न च मां तानि कर्मणि निबध्नन्ति धनंजया उदासीनवदासीनमसक्तं तेषु कर्मसु ॥९॥

उदासीन अनासक्त त्या कर्मी असल्यामुळे न च कर्मात मी जातो बांधला त्या धनंजया ॥९॥

मयाध्यक्षेण प्रकृतिः मृयते सचराचरमहेतुनानेन कौन्तेय जगद्विपरिवर्तते ॥१०॥

प्रकृती आश्रये माझ्या निर्मिते या चराचराघडामोड जगी चाले कारणे या धनुर्धरा ॥१०॥

अवजानन्ति मां मूढा मानुषीं तनुमाश्रितमपरं भावमजानन्तो मम भूतमहेश्वरम् ॥११॥

भाव माझा न जाणून मी जो भूतमहेश्वर।स्वरूपात मनुष्याच्या अवहेलति मूर्ख जे ॥११॥

मोघाशा मोघकर्मणो मोघज्ञाना विचेतसः।राक्षसीं आसुरीं चैव प्रकृतिं मोहिनीं श्रिताः ॥१२॥

ज्ञान इच्छा तशी कर्मे अविवेक्यांचि निष्फळ।राक्षसी प्रकृती घाली मोहिनी आसुरी जयां ॥१२॥

महात्मानस्तु मां पार्थ दैवीं प्रकृतिमाश्रिताः।भजन्त्यनन्यमनसो ज्ञात्वा भूतादिमव्ययम् ॥१३॥

अनन्यभावे महात्मे दैवी प्रकृति आश्रिता।भूतकारण जाणून अक्षया भजती मला ॥१३॥

सततं कीर्तयन्तो मां यतन्तश्च दृढब्रताः। नमस्तन्तश्च मां भक्त्या नित्ययुक्ता उपासते ॥१४॥

नामधोष सदा माझा करती जे दृढब्रतानमुनी भक्तिभावाने नित्ययुक्त उपासती ॥१४॥

ज्ञानयज्ञेन चाप्यन्ये यजन्तो मामुपासते। एकत्वेन पृथक्त्वेन बहुधा विश्वतामुखम् ॥१५॥

ज्ञानयज्ञे दुजे काही मजला सर्वतोमुखी। एकत्वे अलगत्वे वा यज्ञातुनि उपासती ॥१५॥

अहं क्रतुरहं यज्ञः स्वधाहमहमौषधममन्त्रोऽहमहमेवाज्यमहमग्निरहं हुतम् ॥१६॥

वेदोक्त क्रतु त्यातून होणारा यज्ञ मी तसा। स्वधा, औषध, आहूती, हुत मी अग्नि, मन्त्रही ॥१६॥

ऋतु म्हणजे श्रौत यज्ञ व यज्ञ म्हणजे स्मार्त यज्ञ, स्वधा म्हणजे श्राद्धात पितरांस अर्पण केलेले अन्न मी, औषध म्हणजे वनस्पतीपासून यज्ञार्थ उत्पन्न झालेले अन्न मी, यज्ञात हवन करताना म्हणायचे मंत्र मी, तूप मी, अग्नि मी आणि यज्ञात टाकल्या जाणाऱ्या आहुति आणि हे सर्व मीच पितामहस्य जगतो माता धाता पितामहः। वेद्यं पावित्र्यमोङ्कार ऋक्सामयजुरेव च ॥१७॥

पिता, माता, जगा सर्व, मी पितामह, पालक। पावित्र्य, ज्ञेय ॐकार, ऋग्वेद, यजु, साम मी ॥१७॥

गतिर्भर्ता प्रभुः साक्षी निवासः शरणं सुहृतप्रभवः प्रलयः स्थानं निधानं बीजमव्ययम् ॥१८॥

गति, भर्ता, प्रभू साक्षी, मित्र आश्रयस्थानही। उत्पत्तिविलयस्थान बीज अव्यय मीच ते ॥१८॥

तपाम्यहमं वर्षं निगृह्णाम्युत्सृजामि च। अमृतं चैव मृत्युश्च सदसच्चाहमर्जुन ॥१९॥

तापवी जल शोषी मी पुन्हा वर्षावही करी। अर्जुना अमृत मृत्यु सत असत सर्व मीचि रे ॥१९॥
 त्रै विद्या मां सोमपाः पूतपापाय ज्ञैरिष्ट्वा स्वर्गतिं प्रार्थयन्ते।
 ते पुण्यमासाद्य सुरेन्द्रलोकमश्नन्ति दिव्यान् दिवि दिव्यभोगान् ॥२०॥

वेदत्रया जाणुनि नष्टपापे करूनि यज्ञा प्रार्थति स्वर्गलोक
 करूनि प्राप्त सुरलोक पुण्यबळे भोगांस दैवी उपभोगती ते ॥२०॥

ते तं भुक्त्वा स्वर्गलोकं विशालं क्षीणे पुण्ये मर्त्यलोके विशन्ति।
एवं त्रयीधर्ममनुप्रपन्ना गतागतं कामकामा लभन्ते ॥२१॥

भोगून ते स्वर्गसुखा महान् पुन्हा जन्मती क्षीण होवोनि पुण्य
त्रिवेद धर्मा आचरती जे त्यां काममूढां लाभत येरझार ॥२१॥

अनन्याश्चिन्तयन्तो मां ये जनाः पर्युपासते। तेषां नित्याभियुक्तानां योगक्षेमं वहाम्यहम् ॥२२॥

अनन्य भावे मजला चिंतुनी जे उपासती। वाहतो नित्ययुक्तांच्या योगक्षेमा सदैव मी ॥२२॥

येऽप्यन्यदेवता भक्ता भजन्ते श्रद्धयान्विता :|तेऽपि मामेव कौन्तेय यजन्त्यविधिपूर्वकम् ॥२३॥

देवतां भजती अन्य श्रद्धापूर्वक भक्त जे।अजाणता ते माझीच पूजा करति अर्जुना ॥२३॥

अहं हि सर्व यज्ञानां भोक्ता च प्रभुरेव चान तु मामभिजानन्ति तत्वेनातश्चवन्ति ते ॥२४॥

यज्ञांचा सर्व मी भोक्ता स्वामीही असतोच मी।मज तत्वें न जाणून फसती (जन्मती पुन्हा) ॥२४॥

एकंसत विप्राः बहुधा वदन्ति त्यामुळे भक्ति मुख्य धरून देवतारूप गौण होय.कोणत्याहि देवतेची उपासना केली तरी भगवंतास पोचते हे खरे असले तरी देवता एकच हे ज्ञान न झाल्यामुळे मोक्षाची वाट सुटली जाऊन त्याना त्यांच्या भावाप्रमाने निरनिराळी फळे कशी मिळतात हे पुढे सांगतात.

यान्ति देवत्रता देवान् पितृन्यान्ति पितृत्रता :।भूतानि यान्ति भूतेज्या याति मद्याजिनोऽपि मामा॥२५॥

देवां पितरां करती प्राप्त ज्यां भजती जसे।भूतपूजन भूतत्वा मद्रूप मज पूजिता ॥२५॥

पत्रं पुष्पं फलं तोयं यो मे भक्त्या प्रयच्छति।तदहं भक्त्युपहृतमश्नामि प्रयतात्मनः ॥२६॥

फळ ,पुष्प,जल,पान भक्तीपूर्वक अर्पण।करी जो शुद्ध चित्ताने त्याचे सेवन मी करी ॥२६॥

यत्करोषि यदश्नासि यज्जुहोसि ददासि यतयत्तपस्यसि कौन्तेय तत्कुरुष्व मदार्पण ॥२७॥

करसी भोगसी जे जे देसी हवनही तसे।तैसे ते तपही पार्था अर्पि सर्व मलाच तू ॥२७॥

शुभाशुभफलैरेवं मोक्षसे कर्मबंधनैः। संन्यासयोगयुक्तात्मा विमुक्तो मामुपैष्यसि ॥२८॥

ऐसे करता सुटसी कर्मातून शुभाशुभायुक्त संन्यासयोगाने मुक्त प्राप्त मलाच तू ॥२८॥

समोऽहं सर्वभूतेषु न मे द्वेषोऽस्ति न प्रियः। ये भजन्ति तु मां भक्त्या मयि ते तेषु चाप्यहम् ॥२९॥

सम सर्व भूतांठायी न प्रिय द्वेष्य ना कुणी। भजती मज भक्तीने माझ्यात ते त्यांच्यात मी ॥२९॥

अपि चेत्सुदुराचारो भजते मामनन्यभाकासाधुरेव स मन्तव्यः सम्यग्व्यवसितो हि सः ॥३०॥

दुराचारी जरी पूर्वी अनन्ये भजतो मलामान साधू तया वागे चांगला आज यास्तवा ॥३०॥

क्षिप्रं भवति धर्मात्मा शश्वत्च्छान्तिं निगच्छति। कौन्तेय प्रतिजानीहि न मे भक्तः प्रणश्यति ॥३१॥

होई लवहि धर्मात्मा शान्ति शाश्वत त्या मिळो। अर्जुना ठाम हे जाण भक्त माझा न नष्टतो ॥३१॥

मां हि पार्थ व्यपाश्रित्य येऽपि स्युः पापयोनयः। स्त्रियो वैश्यास्तथा शूद्रास्तेऽपि यान्ति परांगतिं॥३२॥

शूद्र वैश्य स्त्रिया ऐश्या जन्मुनी पापयोनिता। आश्रया मम ते येता महान गति पावती ॥३२॥

किं पुनर्ब्राह्मणः पुण्या भक्ता राजर्षयस्तथा। अनित्यसुखं लोकं इमं प्राप्य भजस्व माम् ॥३३॥

काय आश्र्वर्य, राजर्षी, पुण्यभक्ता नि ब्राह्मणा। अनित्यसुख हो प्राप्त, भज लोकी मला तदा ॥३३॥

मन्मना भव मद्भक्ति मद्याजी मां नमस्कुरुमामेवैष्यसि युक्त्वैवमात्मानं मत्परायण ॥३४॥

मनी मी भक्ति माझी तू यजी मज नमी मला। मत्परायण मद्युक्त होता येसि मजप्रती ॥३४॥

॥ इति श्रीमद्भगवद्गीतासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे
श्रीकृष्णार्जुनसंवादे राजविद्या राजगुह्ययोगो नाम नवमोऽध्यायः ॥

श्रीमद्भगवद्गीता

मराठी

श्याम कुलकर्णी

अध्याय १० वा विभूतियोग

॥श्रीभगवानुवाच ॥

भूय एव महाबाहो शृणु मे परमं वचः। यत्तेऽहं प्रीयमाणाय वक्ष्यामि हितकामया ॥१॥

महाबाहो पुन्हा एक हितार्थं तुज सांगतो। गोष्ट उत्तम ऐकून संतुष्ट होसि जो सदा ॥१॥
न मे विदुः सुरगणाः प्रभवं न महर्षयः। अहमादिर्हि देवानां महर्षीणां च सर्वशः ॥२॥

महर्षीं देव उत्पत्ती न जाणति मम कारण। सर्व देव महर्षींना आदिकारण मी असे ॥२॥
यो मामजमनादिं च वेत्ति लोकमहेश्वरम्। असंमूढः स मत्येषु सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥३॥

अनादि अज जो जाणे मज लोकमहेश्वरा। ज्ञानी तो मर्त्य प्राण्यांत सर्व पाप विमुक्त तो ॥३॥

बुद्धिर्जनमसंमोहः क्षमा सत्यं दमः शमः।सुखदुःखं भवोऽभावो भयंचाभयमेव च ॥४॥

बुद्धि ,ज्ञान, असंमोह, दम, सत्य, क्षमा, शम।सुखदुःख, भवाभाव, भयाभय तसेचही ॥४॥

अहिंसा समता तुष्टिस्तपो दानं यशोऽयशः।भवन्ति भावा भूतानां मत्त एव पृथग्विध ॥५॥

अहिंसा समता तृप्ती तप दान यशायश।सर्व हे भावभूतांचे उत्पन्न मजपासुनी ॥५॥

महर्षयः सप्त पूर्वे चत्वारो मनवस्तथा।मद्भावा मानसा जाता येषां लोक इमाः प्रजाः ॥६॥

सप्तर्षि पूर्वीचे चार तैसे मनु ज्यांपासुनी।उत्पन्न ही प्रजा सृष्टि मम मानस भाव ते ॥६॥

गीतारहस्यात हे सात महर्षी ,पूर्वीचे व मनू यावर बरीच चर्चा आहे व त्यातून सात महर्षी म्हणजे मरिचि,अंगिरस,अत्रि,पुलस्त्य,पुलह,ऋतु आणि वसिष्ठ,पूर्वीचे चार म्हणजे वासुदेव (आत्मा),संकर्षण (जीव),प्रद्युम्न (मन),आणि अनिरुद्ध (अहंकार) आणि मनु एतां विभूतिं योगं च मम यो वेति तत्त्वतः।सोऽविकम्पेन योगेन युज्यते नात्र संशयः ॥७॥

विस्तार योग हा माझा पूर्णत्वे समजे जया।निःसंशय होई मुक्त महायोगे अखंडित ॥७॥
अहं सर्वस्य प्रभवो मत्तः सर्वं प्रवर्तते। इति मत्वा भजन्ते माम् बुधा भाविसमन्विताः ॥८॥

माझ्यामुळेच ते सर्व उत्पन्न मजपासुनी }ज्ञानी भजति जाणून प्रेमयुक्त मने मला ॥८॥

मच्चित्ता मद्वतप्राणा बोधयन्तः परस्परमकथयन्तश्च मां नित्यं तुष्यन्ति च रमन्ति च ॥९॥

मद्रूप चित्त-प्राणे जे ज्ञान देति परस्परां वर्णुनी मज ते ज्ञानी रमती आणि तुष्टती ॥९॥
तेषां सततयुक्तानां भजतां प्रीतिपूर्वकमददामि बुद्धियोगं तं येन मामुपयान्ति ते ॥१०॥

मम ठायि सदा युक्त प्रीतिने भजती मलाा बुद्धि देतो तयां ऐसी येती मजसमीप ते ॥१०॥
तेषामेवानुकम्पार्थमहमज्ञानजं तमः। नाशयाम्यात्मभावस्थो ज्ञानदीपेन भास्वथा ॥११॥

अनुग्रह करी त्यांच्या अंतःकरणि राहुनी। ज्ञानदीपप्रकाशे मी अज्ञानतम नाशतो ॥११॥

अर्जुन उवाच

परं ब्रह्म परं धाम पवित्रं परमं भवान् पुरुषं शाश्वतं दिव्यमादिदेवमजं विभुम् ॥१२॥

श्रेष्ठ स्थानं परब्रह्मं दिव्यं आणि पवित्रं तूऽनादि अजन्मा सर्वं व्यापि देवांसं दैवत ॥१२॥

आहुस्तामृषयः सर्वे देवर्षिनारदस्तथा। असितो देवलो व्यासः स्वयंचैव ब्रवीषि मे ॥१३॥

असित देवल व्यास , देवर्षी नारदांसहाम्हणतात ऋषी सर्वं तूहि सांगितले तसे ॥१३॥

सर्वमेतत् ऋतं मन्ये यत्मां वदसि केशवानहि ते भगवन् व्यक्ति विदुर्देवा न दानवा : ॥१४॥

मज जे सांगसी सर्व केशवा सत्य मानतो। सुरासुर न कोणीही स्वरूपा तव जाणती ॥१४॥

स्वयमेवात्मनात्मानं वेत्थ त्वं पुरुषोत्तमा भूतभावन भूतेश देवदेव जगत्पते ॥१५॥

भूतनाथा जगन्नाथा देवदेवा जगत्पते। स्वरूपा जाणसी योग्यस्वये तू पुरुषोत्तमा ॥१५॥

वक्तुमर्हस्य शेषेण दिव्यह्यात्मविभूतयः। याभिर्विभूतिभिर्लोकानिमास्त्वं व्याप्य तिष्ठसि ॥१६॥

अससी व्यापुनी लोकां दिव्य आत्मविभूतिंनी। त्यामुळे सांगण्या पूर्ण त्याविषी विनवीत मी ॥१६॥

कथं विद्यामहं योगिंस्त्वां सदा परिचिन्तयन्। केषु केषु च भावेषु चिन्त्योऽसि भगवन्मया ॥१७॥

कसे जाणु तुम्हा योगी चिंतितो मी सदा जरी। कोणकोण्या पदार्थात करू चिंतन आपले ॥१७॥

विस्तारेणात्मनो योगं विभूतिं च जनार्दनाभुयः कथय तृप्तिर्हिंशृण्वतो नास्ति मेऽमृतम् ॥१८॥

विभूति योग तो सांग विस्तारून जनार्दनाएकता तृप्ति ना होते बोल ते अमृतापरी ॥१८॥

श्रीभगवानुवाच

हन्त ते कथयिष्यामि दिव्या ह्यात्मविभूतयः। प्राधान्यतः कुरुश्रेष्ठ नास्त्यन्तो विस्तरस्य मे ॥१९॥

सांगतो अर्जुना दिव्य विभूती मम मुख्य ज्यात्यांच्या कारण विस्तारा नसे अंत धनुर्धरा ॥१९॥

अहमात्म गुडाकेश सर्वभूताशयस्थितः। अहमादिश्च मध्यं च भूतानामन्त एव च ॥२०॥

सर्व भूतांत आत्मा मी गुडाकेशा मनात मी। मीच आरंभ मी मध्य अन्तही मीच त्यां असे ॥२०॥

आदित्यनामहं विष्णुज्योतिषां रविरंशुमानमरिचिर्मरुतामस्मि नक्षत्राणामहं शशी ॥२१॥

आदित्यात असे विष्णु ज्योतीत रवि अंशुमानमरिची मरुतांमध्ये नक्षत्री मीच चंद्रमा ॥२१॥

वेदानां सामवेदोऽस्मि देवानामस्मि वासवः। इन्द्रियाणां मनश्चास्मि भूतानामस्मि चेतना ॥२२॥

मी सामवेद वेदांत इंद्र मी देवतांमध्ये। मन मी इंद्रियांमध्ये मी भूतांतिल चेतना ॥२२॥

रुद्राणां शंकराश्चास्मि वित्तेशो यक्षरक्षसामवसूनां पावकश्चास्मि मेरुः शिखरिणामहम् ॥२३॥

शंकर मी रुद्रांतील कुबेर यक्षराक्षसीं। वसूमधील अग्नी मी मेरु मी पर्वतांमधे ॥२३॥

पुरोधसां च मुख्यं मां विद्धि पार्थ बृहस्पतिम् सेनानीनामहं स्कंदः सरसामस्मि सागरः ॥२४॥

पुरोहितांचा मी मुख्य जाण पार्थ बृहस्पतिम् सेनापतींत मी स्कंद मी सागर जलाशयी ॥२४॥

महर्षीणां भृगुरहं गिरामस्म्येकमक्षरम् | यज्ञानां जपयज्ञोऽस्मि स्थावराणां हिमालयः ॥२५॥

महर्षीमध्ये भृगुमी वाणीत ॐ एकाक्षरा यज्ञात मी जपयज्ञ स्थावरात हिमालय ॥२५॥

अश्वथः सर्ववृक्षाणां देवर्षीणां च नारदः | गंधर्वाणां चित्ररथः सिद्धानां कपिलो मुनि : ॥२६॥

अश्वत्थ सर्व वृक्षांत, देवर्षींतील नारदामी चित्ररथ गंधर्वीं, सिद्धात कपिल मुनी ॥२६॥

उच्चैःश्रवसमश्वानां विद्धि माममृतोद्भवाएरावतं गजेन्द्राणां नराणां च नराधिप ॥२७॥

उच्चैःश्रवा मी अश्वात, निघे अमृतमन्थनी। ऐरावत गजेन्द्रात, मनुष्यांत नराधिप ॥२७॥

आयुधानामहं वज्र धेनूनामस्मि कामधुकप्रजनश्वास्मि कंदर्पः सर्पणामस्मि वासुकिः ॥२८॥

धेनूत कामधेनू मी, वज्र मी आयुधांमधे। काम मी प्रजनासाठी, सर्पामधिल वासुकी ॥२८॥

अनन्ताश्वास्मि नागानां वरुणो यादसामहं पितृणामर्यमा चास्मि यमः संयमतामहम् ॥२९॥

अनंत मी नागांत, अर्यमा पितरांमध्ये। यम नियमकांमध्ये, जलदेविं वरूण मी ॥२९॥

प्रल्हादश्चास्मि दैत्यानां कालः कलयतामहम् मृगाणां च मृगेन्द्रोऽहं वैनतेयश्च पक्षिणाम् ॥३०॥

असे प्रल्हाद दैत्यांत, काळात महाकाळ मी। सिंह मी पशुंच्यामध्ये, पक्ष्यांमध्ये गरुड मी ॥३०॥

पवनः पवतामस्मि रामः शस्त्रभृतामहम् झणाणां मकरश्चास्मि स्रोतसामस्मि जान्हवी ॥३१॥

गतिमन्तात मी वायु शस्त्रधात्यात राम मी। असे मकर मत्स्यात नद्यांमधिल जान्हवी ॥३१॥

सर्गाणामादिरन्तश्च मध्यं चैवाहमर्जुन। अध्यात्मविद्या विद्यानां वादः प्रवदतामहम् ॥३२॥

सृष्टीचा अंत आरंभ अर्जुना मीच मध्यही। विद्यांतिल मी अध्यात्म वाद वादपटूंस मी ॥३२॥

अक्षराणमकारोऽस्मि द्वंद्वः सामासिकस्य च। अहमेवाक्षयः कालो धाताऽहं विश्वतोमुखं ॥३३॥

अकार अक्षरांमध्ये समासी द्वंद्व मी असे। काल क्षयरहित मी धाता विश्वमुखी तसा ॥३३॥

मृत्युः सर्वहरश्चाहमुद्भवश्चभविष्यतामकीर्तिः श्रीर्वाक् च नारीणां स्मृतिर्मेधा धृतिः क्षमा ॥३४॥

सर्वसंहारक मृत्यू पुढे निर्मिति मीच ही। कीर्ती श्री वाणी नारींत, स्मृति, बुद्धि, क्षमा, धृति ॥३४॥

बृहत् साम तथा साम्नां गायत्री छंदसामहममासानां मार्गशीर्षोऽहं ऋतूनां कुसुमाकरः ॥३५॥

सामवेद मी वेदात्, गायत्री छंदात मी असे। मासामध्ये मार्गशीर्ष, ऋतूंमध्ये वसन्त मी ॥३५॥

द्यूतं छलयतामस्मितेजस्तेजस्विनामहमजयोऽस्मि व्यवसायोऽस्मिसत्वं सत्यवतामहम् ॥३६॥

छळवाद्यांतं मी द्यूत तेज तेजस्वियांतले। यश व्यवसायातील, नरांचे सत्व सात्त्विक ॥३६॥

वृषीणां वासुदेवोऽस्मि पांडवानां धनंजयः। मुनीनामप्यहं व्यासः कवीनामुशना कविः ॥३७॥

यादवातील श्रीकृष्ण पांडवात धनंजया। शुक्राचार्य कवींमध्ये मुनीत मुनि व्यास मी ॥३७॥

दण्डो दमयतामस्मि नीतिरस्मि जिगीषताममौनं चैवास्मि गुह्यानां ज्ञानं ज्ञानवतामहम् ॥३८॥

दंड मी राज्यकर्त्याचा जयेच्छूंस्तव नीति मी। गुह्यात मी असे मौन ज्ञानवंतांत ज्ञान मी ॥३८॥

यच्चापि सर्वभूतानां बीजं तदहर्मर्जुनान् तदस्ति विना यत्सान्मया भूतं चराचरम् ॥३९॥

भूतांचे सर्वं त्या बीज असे माझ्यात अर्जुना। अस्तित्वं मजवाचून् नसे वस्तूस् कोठल्या ॥३९॥

नान्तोऽस्ति मम दिव्यानां विभूतीनां परंतपाएष तूदेशतः प्रोक्तोविभूतेर्विस्तरो मया ॥४०॥

दिव्य माझ्या विभूतींचा पार नाही धनंजया। विस्तार कथिला आता संक्षेपे तुज केवळ ॥४०॥

यत्यत विभूतिमत सत्वं श्रीमदर्जितमेव वाऽतत तदेवावगच्छ त्वं मम तेजोऽशसंभव : ॥४१॥

वस्तु जी युक्त औदार्ये किंवा संपत्ति वैभवो। जाण उत्पन्न ती अंशे तेजाच्या मम होतसे ॥४१॥

अथवा बहूनैतेन किं ज्ञातेन तवार्जुना। विष्टभ्याहमिदं कृत्स्नमेकांशेन स्थितो जगत् ॥४२॥

इतुके तरी सांगावे कशास तुज अर्जुना। विश्व व्यापीत मी जाण अंशाने मम एकची ॥४२॥

॥ इति श्रीमद्भगवद्गीतासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे
श्रीकृष्णार्जुनसंवादे विभूतियोगो नाम दशमोऽध्यायः ॥

श्रीमद्भगवद्गीता

मराठी

श्याम कुलकर्णी

अध्याय ११ः विश्वरूपदर्शन योग

अर्जुन उवाच

मदनुग्रहाय परमं गुह्यमध्यात्मसंज्ञितमयत्वयोक्तं वचस्तेन मोहोऽयं विगतो मम ॥१॥

कृपेने मज अत्यंत गूढ अध्यात्म सांगसी। ऐकुनी तव बोलाते मोह माझा पुरा गळे ॥१॥

भवाप्ययौ हि भूतानां श्रुतौ विस्तरशो मयात्वतः कमलपत्राक्ष माहात्म्यमपि चाव्ययम् ॥२॥

नाश उत्पत्ति भूतांची विस्तारे कथिली तुवातैसे कमलपत्राक्षा माहात्म्य तव थोर जे ॥२॥

एवमेताद्यथात्थ त्वं आत्मानं परमेश्वराद्रष्टुमिच्छामि ते रूपमैश्वरं पुरुषोत्तम ॥३॥

वर्णिले आपुले रूप असे जे पुरुषोत्तमा। ऐश्वर्ययुक्त ते विश्वरूप मी पाहु इच्छितो ॥३॥

मन्यसे यदि तत्त्वक्यं मया द्रष्टुमिति प्रभो। योगेश्वर ततो मे त्वं दर्शयात्मानमव्ययम् ॥४॥

वाटे जर तुला शक्य पहाया मजला प्रभो। दाखवी अक्षय रूप मला योगेश्वरा तुझे ॥४॥

॥श्रीभगवानुवाच ॥

पश्य मे पार्थ रूपाणि शतशोऽथ सहस्रशः। नानाविधानि दिव्यानि नानावर्णाकृतानिच ॥५॥

रूपे पार्थ पहा माझी शत वा सहस्रावधि। प्रकारे आकृती नाना वर्णानी दिव्य शोभती ॥५॥

पश्यादित्यान् वसून् रुद्रानश्चिनौ मरुतस्थथा। बहून्यदृष्टपूर्वाणि पश्याश्चर्याणि भारत ॥६॥

आदित्य वसु रुद्रांना मरुता अश्चिनीद्वया पाहिली नसती पूर्वी ती आश्र्वये बहू पहा ॥६॥

इहैकस्थ जगत् कृत्स्नं पश्चाद्यं सचराचरमम् देहे गुडाकेश यच्चान्यत् द्रष्टुमिच्छसि ॥७॥

येथ स्थित पहा सर्व एकत्र शरिरी मम।आणखी दुसरे काही चराचर जगासवे ॥७॥

न तु मां शक्यसे द्रष्टुमनेनैव स्वचक्षुषाऽदिव्यं ददामि ते चक्षुः पश्य मे योगमैश्वरम् ॥८॥

पहाया तुजला शक्य दृष्टिने तुझिया नसोदेतो दिव्य तुला दृष्टी योगेश्वरा पहा मला ॥८॥

संजय उवाच

एवमुक्त्वा ततो राजन् महायोगेश्वरो हरिः।दर्शयामास पार्थाय परमं रूपमैश्वरम् ॥९॥

असे बोलुनिया राजा, महायोगेश्वर हरी।ऐश्वर्ययुक्त ते रूप पार्थस दावि आपुले ॥९॥

अनेकवक्त्रनयनमनेकाद्भुतदर्शनम् अनेकदिव्याभरणं दिव्यानेकोद्यतायुधम् ॥१०॥

अनेक नेत्र मुखे ज्या असे अद्भुत दर्शन। आयुधे दिव्य हातात दिव्यालंकारधारण ॥१०॥

दिव्य माल्यांबरधरं दिव्यगंधानुलेपनं। सर्वाश्चर्यमयं देवमनन्तं विश्वतोमुखम् ॥११॥

पुष्पे वस्त्रे तशी दिव्य गंधयुक्त उटी धरी। सर्व आश्चर्ययुक्त हे अनंत सर्वतोमुखी ॥११॥

दिवि सूर्यसहस्रस्य भवेद्युगपदुत्थितायदि भा: सदृशी सा स्याद् भासस्तस्य महात्मनः ॥१२॥

सहस्रावधि सूर्यांची प्रभा जर होई नभी। महान हरिच्या तेजासम जरा दिसेल ती ॥१२॥

तत्रैकस्थं जगत् कृत्स्न प्रविभक्त मनेकधा। अपश्यत् देवदेवस्य शरीरं पांडवस्तदा ॥१३॥

विभक्त भिन्न रूपात जग सर्व असे स्थित। शरीरी देवदेवाच्या अर्जुना पाहण्या मिळे ॥१३॥

ततः सः विस्मयाविष्टो हृष्टरोमा धनंजयः। प्रणम्य शिरसा देवं कृतांजलिरभाषयत ॥१४॥

आश्वर्ययुक्त आनंदे रोमांचित धनंजय। झुकवी मस्तका नम्र हात जोडुनिया म्हणे ॥१४॥

अर्जुन उवाच

पश्यामि देवांस्तव देव देहे सर्वास्तथा भूतविशेषसंघान।

ब्रह्माणमीशं कमलासनस्थमृषींश्च सर्वानुरगांश्च दिव्यान् ॥१५॥

देवा तुझ्या देहि पहात सर्व देवांसहीत भूतविशेष संघ।

ब्रह्मा असे जो कमलस्थ ,सर्व ऋषी आणि दिव्य पहात सर्प ॥१५॥

अनेक बाहूदरवक्त्रनेत्रं पश्यामि त्वां सर्वतोऽनन्तरूपम्

नान्तं न मध्यं न पुनस्तवादि पश्यामि विश्वेश्वररूपम् ॥१६॥

अनेक बाहू,मुख,नेत्र,पोट अनन्तरूपे तुज मी पहातो

दिसे न आरंभ न अंत मध्य हे विश्वरूपा व्यापसि सर्व क्षेत्र ॥१६॥

किरीटिनं गदिनं चक्रिणं च तेजोराशिं सर्वतो दीस्तिमन्तम्

पश्यामि त्वां दुर्निरीक्ष्यं समन्तादीसानलार्कद्युतिमप्रमेयम् ॥१७॥

किरीट चक्रा धरसी गदेस तेजे तुझ्या झळके आसमन्त

तेजस्वि दीप्ताग्निसम दुर्निरीक्ष्या तेजा अशा तव मी पहातो ॥१७॥

त्वमक्षरं परमं वेदितव्यं त्वमस्थ विश्वस्य परं निधानम्

त्वमव्ययः शाश्वत धर्मगोप्ता: सनातनस्त्वं पुरुषो मते मे ॥१८॥

अखेरचा आश्रय तूच विश्वा तू ब्रह्म अक्षर एकच वेदितव्य

तू अव्यय शाश्वत रक्षणारा धर्मा सनातन वाटसि तू पुरुष ॥१८॥

अनादिमध्यान्तमनन्तवीर्यमनन्तबाहुं शशिसूर्यनेत्रम्

पश्यामित्वां दीसहुताशवक्रं स्वतेजसा विश्वमिदं तपन्तम् ॥१९॥

न से जया आदि नि मध्य अन्त बाहु अनन्त ज्याला शशिसूर्यनेत्र
पराक्रमी जाळित विश्व तेजे पाही तुझे मी मुख अग्निदीप ॥१९॥

द्यावापृथिव्योरिदमन्तरं हि व्याप्तं त्वयैकेन दिशश्च सर्वान्।

दृष्ट्वाऽनुतं रूपमुग्रं तवेदं लोकत्रयं प्रव्यथितं महात्म्यम् ॥२०॥

सर्व प्रदेश पृथिवी स्वर्गमधील तश्या दिशा सर्वहि व्यापिसी तू
 त्रैलोक्य होई भयभीत रूपा पाहूनिया अद्भुत उग्र ऐशा ॥२०॥

अमी हि त्वां सुरसंघाविशन्ति केचित् भीताः प्रांजलयो गुणन्ति।

स्वस्तीत्युक्त्वा महर्षिसिद्धसंघाः स्तुवन्ति त्वां स्तुतिभिः पुष्कलाभिः ॥२१॥

तुझ्यात काही सुरगण प्रवेशति भिऊनि हात जोडूनि काही स्तवीती

स्वस्ति म्हणूनि महर्षि सिद्ध दीर्घस्तोत्रे करिती स्तुती तुझी ॥२१॥

रुद्रादित्य वस्वो ये च साध्या विश्वेऽश्विनौ मरुतश्चोष्मपाश्च।

गंधर्व यक्षासुर सिद्ध संघा वीक्ष्यन्ते त्वां विस्मिताश्चैव सर्व ॥२२॥

आदित्य ,रुद्र, वसु,वायु तसेच साध्य गंधर्व ,यक्ष,अश्विनिकुमार सिद्ध

असूर यांचे गण सर्व होती आश्चर्यचकित पाहुनि रूप तूळे ॥२२॥

रूपं महत ते बहुवक्त्रनेत्रं महाबाहो बहुबाहूरुपादम्

बहूदरं बहुदंष्ट्रा कराल दृष्ट्वा लोकाः प्रव्यस्थितास्तथाहम् ॥२३॥

प्रचंड रूपा मुख ज्या अनेक मांड्या भुजा पाय जया अनंत
कराल दाढा उदरे अनंत पाहूनि लोकांपरि मीहि भीत ॥२३॥

नभःस्पृशं दीस अनेक वर्ण व्यात्ताननं दीसविशालनेत्रं।

दृष्ट्वा हि त्वां प्रव्यथितान्तरात्मा धृतिं न विन्दामि शमं च विष्णोः ॥२४॥

स्पर्शे नभा दावि अनेकवर्णा आकर्णमुख दीस विशालनेत्र

विष्णो तुला पाहूनि व्याकुलात्मा न धैर्य शान्तीहि धरू शके मी ॥२४॥

दंष्ट्राकरालानि च ते मुखानि दृष्ट्वैव कालानलसन्निभानि।

दिशो न जाने न लभे च शर्म प्रसाद देवेश जगन्निवास ॥२५॥

विक्राळ दाढा प्रलयाग्नि जैसी मुखे तुझी पाहुनि मी भिऊनी
दिशा न जाणे, सुख वाटते ना प्रसन्न हो तूचि जगन्निवासा ॥२५॥

अमी च त्वां धृतराष्ट्रस्य पुत्राः सर्वे सहैवावनिपालसंघैः।

भीष्मोद्रोणः सूतपुत्रस्तथासौ सहास्मदीयैरपि योधमुख्यैः ॥२६॥

नृपालसमुदाय धृतराष्ट्रपुत्र भीष्मद्रोणासह सूतपुत्र

योद्धे प्रमुख अमुचे तुझिया मुखात प्रवेशताना दिसती मला ते ॥२६॥

वक्त्राणि ते त्वरमाणा विशन्ति दंष्ट्राकरालानि भयानकानि।

केचित विलग्नादशनान्तरेषु संदृश्यन्ते चूर्णितैरुत्तमाङ्गैः ॥२७॥

प्रवेशति उग्र तुझ्या मुखात कराल दाढा दिसती भयाण

काही विलग्न होउनिया मुखात होऊन कित्येक शिरेहि चूर्ण ॥२७॥

यथा नदीनां बहवोऽम्बुवेगाः समुद्रमेवाभिमुखा द्रवन्ति।

तथा तवामी नरलोकवीराः विशन्ति वक्त्राण्यभिविज्वलन्ति ॥२८॥

जसे नद्यांचे प्रवाह घेती समुद्राकडे धाव करूनि तोंड

तसे प्रवेशती पहा नरवीर येथ ज्वलंत ऐशा तुङ्गिया मुखात ॥२८॥

यथा प्रदीपं ज्वलनं पतङ्गाः विशन्ति नाशाय समृद्धवेगाः।

तथैव नाशाय विशन्ति लोकास्तवापि वक्त्राणि समृद्धवेगाः ॥२९॥

प्रदीप् अग्नीत जसे पतंग होण्यास नष्ट प्रवेशतात

तसेच वेगे करती मुखात प्रवेश नाशास्तव प्राणिजात ॥२९॥

लेलिह्यसे ग्रसमान : समन्ताल्लोकान् समाग्रात वदनर्जुलद्धिः।

तेजोभिराणूर्यं जगत् समग्रं भासस्तवीग्रा प्रतपन्ति विष्णो : ॥३०॥

जळत्या मुखांनी गिळता जनांना चाटीत जिव्हा दिसतो आहेस

देतोस विष्णो तव तेज सर्वा जगास व्यापूनच ताप घोर ॥३०॥

आख्याहि मे को भवनुग्रहूपो नमोऽस्तुते देववर प्रसीद।

विज्ञातुमिच्छामि भवन्तमाद्यं न हि प्रजानामि तव प्रवृत्तिम् ॥३१॥

हे उग्ररूपात अससी तू कोण सांगे नमी मी तुज देवश्रेष्ठा
प्रवृत्ति जाणे नच मी तुझीही इच्छा असे ही तुज जाणण्याची ॥३१॥

॥ श्रीभगवानुवाच ॥

कालोऽस्मि लोकाक्षयकृत् प्रवृद्धो लोकान् समाहर्तुमिह प्रवृत्तः।
ऋतेऽपि त्वां न भविष्यन्ति सर्वे येऽवस्थिताः प्रत्यनीकेषु योधाः ॥३२॥

लोकांसं संहारक काळ मीच त्यासाठि वृद्धिंगत होतसे मी
न मारिसी तू तरि सर्व योद्धे होणार आहेत इथेचि नष्ट ॥३२॥

तस्मात् त्वमुत्तिष्ठ यशो लभस्व जित्वा शत्रूं भुंक्ष्व राज्यं समृद्धम्
मयैवैते निहताः पूर्वमेव निमित्तमात्रं भव सव्यसाचिन् ॥३३॥

तेव्हां उठी तू मिळवी यशास जिंकून शत्रू उपभोग राज्य
पूर्वीच मी मारून टाकले ज्यां पार्था तया होय निमित्तमात्र ॥३३॥

द्रोणं च भीष्मं च जयद्रथं च कर्णं तथान्यान्यपि योधवीरान्।

मया हतांस्त्वं जहि मा व्यधिष्ठा युद्धस्व जेताऽसि रणे सपत्नान् ॥३४॥

द्रोणास भीष्मास जयद्रथास योध्यांस कर्णासह सर्व बाकी

मी मारले होउ नको व्यथीत लढून जिंकी प्रतिपक्षियांस ॥३४॥

संजय उवाच

एतत्थृत्वा वचनं केशवस्य कृताञ्जलिर्वेपमान : किरीटी।

नमस्कृत्वा भूय एवाह कृष्णं सगङ्गदं भीतभीतः प्रणम्य ॥३५॥

ऐकून हे भाषण केशवाचे जोडून हात कंपित पार्थ तेव्हां
नमस्कार साष्टांग तया करून म्हणे तया होउनि सङ्गदीत ॥३५॥

अर्जुन उवाच

स्थाने हृषीकेश तव प्रकीर्त्या जगत् प्रहस्तष्यत्यनुरज्यते च।

रक्षांसि भीतानि दिशो द्रवन्ति सर्वे नमस्यन्ति च सिद्धसंघाः ॥३६॥

जगास आनंद नि प्रेम होते हे योग्य कृष्णा तव कीर्तियोगे

असूर भयभीत पळून जाती करीति वंदन तुज सिद्धलोक ॥३६॥

कस्मात् च ते नमेर- महात्म- गरीयसे ब्रह्मणोऽप्यादिकर्ते।

अनंत देवेश जगन्निवास त्वमक्षरं सदसत् तत्परं यत् ॥३७॥

महान ब्रह्म्यास तू आदिकर्ता तुला महात्म्या नमितील खात्री

अनंत देवेश जगन्निवासा असून तू अक्षर सत् असत् ही ॥३७॥

त्वमादिदेवः पुरुषः पुराणस्त्वमस्य विश्वस्य परं निधानम्

वेत्तासि वेद्यं च परं च धाम त्वया ततं विश्वमनंतरूपम् ॥३८॥

पुराणपुरुषा आदिदेव तूच विश्वास तू अंतिम श्रेष्ठ स्थान
ज्ञाता तसा ज्ञेयच थोर धाम व्यापून विश्वास अनंतरूप ॥३८॥

वायुर्यमोऽग्निर्वरुणः शशाङ्कः प्रजापतिस्त्वं प्रपितामहश्च।

नमो नमस्तेऽस्तु सहस्रकृत्वः पुनश्च भूयोऽपि नमो नमस्ते ॥३९॥

तू वायु, अग्नी, यम, चंद्र, वरुण तू ब्रह्मदेव तसाच पिताहि त्याचा
असोत तुजला नमने हजारो अनेकवेळा आणि पुन्हापुन्हाही ॥३९॥

नमः पुरस्तादथ पृष्ठतस्ते नमोऽस्तु ते सर्वत एव सर्व।

अनन्तवीर्यमितविक्रमस्त्वं सर्वं समाप्नोषि ततोऽसि सर्वः ॥४०॥

पुढून मागून सगळीकडून प्रभो तुला वंदन हे असोत

शौर्या तुझ्या पार न विक्रमाला व्यापून सर्वं असतोस तूच ॥४०॥

सखेति मत्त्वा प्रसभं यदुक्तं हे कृष्ण हे यादव हे सखेति।

अजानता महिमानं तदेव मया प्रमादात् प्रणयेन वापि ॥४१॥

तुझा न जाणून महिमा अगाध हे यादवा कृष्ण सख्या असे मी
प्रेमामुळे मानुन मित्र तूंते बोलाविले हाच प्रमाद झाला ॥४१॥

यच्चावहासार्थमसत्कृतोऽसि विहार शश्यासन भोजनेषु।

एकोऽथवाप्यच्युत तत् समक्षं तत्क्षायये त्वामहमप्रमेयम् ॥४२॥

खेळात वा भोजनि, आसनी वा शश्येवरी वा इतरांसमक्ष
न राखता मान उणेदुणे मी जे बोललो त्यालागि क्षमा करी बा ॥४२॥

पितासि लोकस्य चराचरस्य त्वमस्य पूज्यश्च गुरुर्गीयान्

न त्वत्समोऽस्त्यभ्यधिकः कुतोऽन्यो लोकत्रयेऽप्यप्रतिमप्रभाव ॥४३॥

पिता जगा आणि चराचरास तू पूज्य श्रेष्ठ अससी गुरु या जगास

तुझ्यापरी अन्य न या त्रिलोकी अधिक कोठून अप्रतिमप्रभावा ॥४३॥

तस्मात् प्रणम्य प्रणिधाय कायं प्रसादये त्वामहमीशमीड्यम्

पितेव पुत्रस्य सखेव सख्युः प्रियः प्रियायार्हसि देव सोऽुम् ॥४४॥

स्वामी जगाचा स्तवण्यास योग्य प्रसन्न होई म्हणतो नमून

पिता, सखा, प्रियजन यापरी पोटात घाली मम अपराधा ॥४४॥

अदृष्टपूर्व हृषितोऽस्मि दृष्ट्वा भयेन च प्रव्यभितं मनो मे।

तदेव मे दर्शय देव रूपं प्रसीद देवेश जगन्निवास ॥४५॥

मी हर्षलो पाहुन विश्वरूप अपूर्व म्हणूनी भयभीत झालो

प्रसन्न होऊन मला पुन्हा ते जनार्दना दाखव मूळ रूप ॥४५॥

किरीटिनं गदिनं चक्रहस्तं इच्छामि त्वां द्रष्टुमहं तथैव।

तेषैव रूपेण चतुर्भुजेन सहस्रबाहो भव विश्वमूर्ते ॥४६॥

किरीट चक्रा आणखी गदेस ज्या रूपि धरसी हरि तू हातात
इच्छी पहाया चतुर्भुज रूप घे विश्वरूपा तेच सहस्रबाहो ॥४६॥

श्रीभगवानुवाच

मया प्रसन्नेन तवार्जुनेदं रूपं परं दर्शितमात्मयोगात्
तेजोमयं विश्वमनन्तमाद्यं यन्मे त्वदन्मेन न दृष्टपूर्वम् ॥४७॥

पार्था प्रसन्न होउन मी तुला रे हे रूप विश्वात्मक आद्य श्रेष्ठ
अनंत तेजोमय दाविले जे तुझ्याविना कोणि न पाहिलेले ॥४७॥

न वेदयज्ञाध्ययनैर्न दानैर्न च क्रियाभिर्न तपोभिरुग्रैः।

एवं रूपः शक्य अहं नूलोके द्रष्टुं त्वदन्येन कुरुप्रवीर ॥४८॥

न यज्ञयागे न वेदाभ्यासे दाने द्वारा क्रियें उग्र तपा करून

मनुष्यलोकी मम रूप शक्य तुझ्याविना कोणि हि पाहण्याला ॥४८॥

मा ते व्यथा मा च विमूढभावो दृष्ट्वा रूपं घोरमीदृढमेदम्

व्यपेतभीः प्रीतमनाः पुनस्त्वं तदेव मे रूपमिदं प्रपश्य ॥४९॥

रूपास या पाहुन उग्र पार्था न होइ व्याकूळ नि भ्रान्तचित्त
सोडी भया तुष्ट मने पुन्हा तू हे नेहमीचे मम रूप पाही ॥४९॥

संजय उवाच

इत्यर्जुनं वासुदेवस्तथोक्त्वा स्वकं रूपं दर्शयामास भूयः।

आश्वासयामास च भीतमेनं भूत्वा पुनः सौम्यवपुर्महात्मा ॥५०॥

बोलून ऐसे आपुले स्वरूप दावी पुन्हा जे पहिल्याप्रमाणे
सौम्यस्वरूप धारून वासुदेव भयभीत पार्था दे धीर ऐसा ॥५०॥

अर्जुन उवाच

द्रष्ट्वेदं मानुषं रूपं तव सौम्यं जनार्दन। इदानीमस्मि संवृत्तः सचेताः प्रकृतिं गतः ॥५१॥

पाहुनी मानवी रूप तुझे सौम्य जनार्दन। चित्त थान्यावरी येत होइ सावध मी पुन्हा ॥५१॥

श्रीभगवानुवाच

सुदुर्दर्शमिदं रूपं दृष्टवानसि यन्ममादेवा अप्यस्य रूपस्य नित्यं दर्शनकांक्षिणः ॥५२॥

पहाया दुर्लभ ऐशा रूपास तू ज्या पाहिलो। देवही उत्सुक त्याचे नित्य दर्शन घ्यावया ॥५२॥

नाहं वेदैर्न तपसा न दानेन न चेज्यया। शक्यं एवं विधो द्रष्टुं द्रष्टवान् सि मां यथा ॥५३॥

न वेदाध्ययने दाने तप यज्ञ करुनिया। पहाणे शक्य जे होते पाहिलेस जसे मला ॥५३॥

भक्त्या त्वनन्यया शक्य अहमेवं विधोऽर्जुन। ज्ञातुं द्रष्टुं च तत्केन प्रवष्टुं च परं तप ॥५४॥

अनन्य भक्तिने शक्य पार्था या स्वरूपा मम। जाणणे पाहणे किंवा लीन होणे तयामधे ॥५४॥

मत्कर्मकृत मत्परमो मद्भक्तः संगवर्जितः। निवैरः सर्वभूतेषु यः स मामेति पांडव ॥५५॥

मजसाठी करी कर्मे मत्परायण भक्त जो। जगी निःसंग निवैर पार्था येइ मजप्रती ॥५५॥

॥इति श्रीमद्भगवद्गीतासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे
श्रीकृष्णार्जुनसंवादे विश्वरूपदर्शन योगो नाम एकादशोऽध्यायः ॥

श्रीमद्भगवद्गीता

मराठी

श्याम कुलकर्णी

अध्याय १२ःभक्तियोग

॥अर्जुन उवाच॥

एवं सततयुक्ताः ये भक्तास्त्वां पर्युपासते। येचाप्यक्षरमव्यक्तं तेषां के योगवित्तमः॥१॥

काही सगुणरूपास अव्यक्ता काहि अक्षराभजताती त्या योग्यात कोण उत्तम सांग हे ॥१॥

॥श्री भगवानुवाच॥

मथ्यावेश्य मनो ये मां नित्ययुक्ता उपासते। श्रद्धया परयोपेतास्तेमे युक्ततमा मताः॥२॥

माझ्या ठायि मना ठेवी होउनी नित्ययुक्त जो। श्रद्धेने उपासी जो तो योगी उत्तम मानतो॥२॥

ये त्वक्षरमनिर्देश्यमव्यक्तं पर्युपासते। सर्वत्रगमचिन्त्यं च कूटस्थमचलं ध्रुवम्॥३॥

उपासति अनिर्देश्या अव्यक्ता अक्षरा तसो। सर्वव्यापी अविकारी कूटस्था अचला तश्या ॥३॥

संनियम्येद्वियं ग्रामं सर्वत्र समबुद्धयः। ये प्राप्नुवन्ति मामेव सर्वभूतहिते रताः॥४॥

इंद्रियां जिंकुनी बुद्धी सर्वत्र सम ठेउनी। करण्या हित भूतांचे व्यग्र जे येति मत्प्रती॥४॥

क्लेशोऽधिकतरस्तेषामव्यक्तासक्तचेतसाम। अव्यक्ता हि गतिर्दुःखं देहवद्विरवाप्यते ॥५॥

देहधात्यास कष्टाचा अव्यक्त ब्रह्मप्राप्तिचाम। मार्ग त्याकारण क्लेश त्या मन अव्यक्ति राहता ॥५॥

येतु सर्वाणि कर्माणि मयि संन्यस्य मत्पराः। अनन्येनैव योगेन मां ध्यायन्त उपासते॥६॥

अर्पुनी सगळी कर्मे मज होउनि मत्पराध्याती अनन्य बुद्धिने मज ऐसे उपासती ॥६॥

तेषां अहं समुद्धर्ता मृत्युसंसारसागरात् भवामि नचिरात्पार्थ मय्यावेशितचेतसामा॥७॥

ठेविती मजठायी जे चित्त त्यांचा करीत मी। पार्था तत्काळ उद्धार मृत्युसंसारसागरी ॥७॥

मय्येव मन आधत्स्व मयि बुद्धिं निवेशय। निवसिष्यसि मय्येव अतऊर्ध्वं न संशयः॥८॥

मजठायी मना लावी बुद्धी तेथ करी स्थिरा मज ठायी वसशील यात संशय ना मुळी॥८॥

अथ चित्तं समाधातुं न शक्नोषि मयि स्थिरं। अभ्यासयोगेन ततो मामिच्छासुं धनंजय॥९॥

माझ्यात करणे चित्त स्थिर शक्य न हो तुला। करुनी मग अभ्यास इच्छी मज धनंजय॥९॥

अभ्यासेऽप्य समर्थोऽसि मत्कर्मपरमो भव। मदर्थमपि कर्माणि कुर्वन्त्सिद्धिमवाप्स्यसि॥१०॥

अभ्यासहि करणे शक्य नसेल तर अर्पण। मज करोनिया कर्म सिद्धीस पावशील तू॥१०॥

अथैतदप्यशक्तोऽसि कर्तुं मद्योगमाश्रितः। सर्वकर्मफलत्यागं ततः कुरु यतात्मवान्॥११॥

जर हेहि नसे शक्य कर कर्म मदर्थही। त्याग कर्मफलां सर्व चित्त आवरि त्यास्तव॥११॥

श्रेयो हि ज्ञानमभ्यासात् ज्ञाना त् ध्यानं विशिष्यते।ध्यानात् कर्मफलत्यागः त्यागात् शांतिरनंतरम्॥१२॥

ज्ञान अभ्यासाहुन् श्रेष्ठ ध्यान त्याहुन् श्रेष्ठ ते।श्रेष्ठ कर्मफलत्याग नंतर प्राप्ति शान्तिची ॥१२॥

अद्वेष्टा सर्वभूतानां मैत्रः करुण एव चानिर्ममो निरहंकारःसमदुःखः सुखक्षमी ॥१३॥

न द्वेष प्राणिमात्रांचा मैत्री नि करुणा असे। सम दुःखी सुखी वागे निरहंकारि निर्मम॥१३॥

सन्तुष्टःसततं योगी यतात्मा दृढनिश्चयः।मर्यपितमनोबुद्धिर्योमद्भक्तः स मे प्रियः॥१४॥

संतुष्ट सर्वदा योगी माझ्यात दृढनिश्चयी।मन,बुद्धि मला अर्पी असा भक्त मला प्रिय ॥१४॥

यस्मान्नोद्विजते लोको लोकान्नोद्विजते च यः। हर्षार्थभयोद्वेगैर्मुक्तो यः स च मे प्रियः॥१५॥

ज्याचा त्रास नसे लोकां लोकांचाहि न क्षोभ ज्याजो हर्ष भय उद्वेग क्रोधमुक्त मला प्रिय ॥१५॥

अनपेक्षः शुचिर्दक्ष उदासीनो गतव्यथः। सर्वारम्भपरित्यागी यो मद्भक्तः स मे प्रियः॥१६॥

निरपेक्ष उदासीन शुद्ध, दक्ष, व्यथेविण। त्यागी आरंभ सर्वांचा प्रिय भक्त मलाच तो॥१६॥

यो न हृष्ट्यति न द्वेष्टि न शोचति न कांक्षति। शुभाशुभ परित्यागी भक्तिमान्यः स मे प्रियः॥१७॥

द्वेष, हर्ष नसे ज्याला शोक, इच्छा करी न जो। शुभाशुभ परित्यागी भक्तिवान मला प्रिय॥१७॥

समः शत्रौ च मित्रे च तथा मानापमानयोः। शीतोष्णसुखदुःखेषु समः संग विवर्जितः॥१८॥

सम मानि सुहृद् शत्रू मानही अपमानही। शीतोष्ण सुखदुःखांना सारखे लेखुनी वसे॥१८॥

तुल्यनिंदास्तुतिमौनी संतुष्टे येनकेनचित् अनिकेतः स्थिरमतिर्भक्तिमान्मेप्रियोनरः॥१९॥

मानी सम स्तुती निन्दा सुखी त्यात मिळेल जे। अनिकेत स्थिरबुद्धी भक्तिमान् प्रिय तो मला ॥१९॥

ये तु धर्म्यामृतमिदं यथोक्तं पर्युपासते। श्रद्धाना मत्परमाभक्तास्तेतीव मे प्रियः॥२०॥

या धर्म्य अमृतमया वचना ऐकतात जे। मी ज्या प्रिय असे भक्त श्रद्धायुक्त मला प्रिय॥२०॥

॥इति श्रीमद्भगवद्गीतासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे श्रीकृष्णार्जुनसंवादे
सगुणभक्तियोगो नाम द्वादशोऽध्यायः॥

श्रीमद्भगवद्गीता

मराठी

श्याम कुलकर्णी

अध्याय १३ क्षेत्रक्षेत्रज्ञ योग

॥श्रीभगवानुवाच॥

इदं शारीरं कौन्तेय क्षेत्रमित्यभिधीयते। एतत् यो वेत्ति तं प्राहुः क्षेत्रज्ञ इति तद्विदः ॥१॥

शरीरा अर्जुना संज्ञा क्षेत्र ऐसी दिली असे। हे जया कळते त्याला क्षेत्रज्ञ म्हणतात रे ॥१॥

क्षेत्रज्ञ चापि मां विद्धि सर्वक्षेत्रेषु भारता। क्षेत्रक्षेत्रज्ञयोज्ञानं यत तत ज्ञानं मतं मम ॥२॥

सर्व क्षेत्रांत क्षेत्रज्ञ मीच हे जाण अर्जुना। क्षेत्रक्षेत्रज्ञ जे ज्ञान माझे ज्ञानच ते खरे ॥२॥

तत क्षेत्रं यत च यादृक् च यद्विकारी यतश्चयत् स च यो यत्प्रभावश्च तत् समासेन मे श्रुणु ॥३॥

क्षेत्र कोण्या प्रकाराचे विकार नि कार्य कोणते। संक्षेपे ऐक क्षेत्रज्ञ त्याचा कार्यप्रभावही ॥३॥

ऋषिर्भिबहुधा गीतं छंदोभिर्विविधैः पृथका ब्रह्मसूत्रपदश्वैव हेतुमद्भिर्विनिश्चितैः ॥४॥

बहुधा वर्णिती छंदे गीतांत विविधा ऋषी। ब्रह्मसूत्रपदानीही विषया याच गायिले ॥४॥

महाभूतान्यहंकारो बुद्धिरव्यक्तमेव चाइन्द्रियाणि दशैकं च पञ्च चेन्द्रियगोचराः ॥५॥

महाभूते अहंकार बुद्धि अव्यक्त यांसवे। दर्शेन्द्रियांसह पाच विषयेन्द्रियगोचर ॥५॥

इच्छा द्वेषः सुखं दुःखं संघातश्चेतना धृतिः। एतत् क्षेत्रं समासेन सविकारमुदाहृतम् ॥६॥

इच्छा, द्वेष, सुखे, दुःखे, धृति, संघात, चेतना। विकारांसह या क्षेत्र संक्षेपे कथिले असे ॥६॥

अमानित्वमदंभित्वमहिंसा क्षान्तिरार्जवम् आचार्योपासनं शौचं स्थैर्यमात्मविनिग्रहः ॥७॥

अदंभित्व, अमानित्व, अहिंसा, आर्जव, क्षमा। गुरुसेवा, शुचिर्भूति, स्थैर्य, आत्मविनिग्रह ॥७॥

इंद्रियार्थेषु वैराग्यमनहंकार एव च। जन्ममृत्युजराव्याधि दुःखदोषानुदर्शनम् ॥८॥

विषयाप्रति वैराग्य, अहंकार मुळी नसे। जन्म, मृत्यु, जरा, दुःख आपले दोष जाणणे ॥८॥

असक्तिरनभिष्वङ्गः पुत्रदारगृहादिषु। नित्यं च समचित्तवमिष्टानिष्टोपपत्तिषु ॥९॥

अनासक्ति, न गुंतावे पत्नी, पुत्र, गृहादिता। इष्टानिष्ट आपत्तीत समचित्त असे सदा ॥९॥

मयि चानन्य योगेन भक्तिरव्यभिचारिणी। विविक्तदेशसेवित्वमरतिर्जनसंसदि ॥१०॥

करी मजवरी भक्ति अनन्याव्यभिचारिणी। वसे एकांत प्रदेशी अरुची जनसंसदी ॥१०॥

अध्यात्मज्ञाननित्यत्वं तत्वज्ञानार्थं दर्शनं। एतज्ञानमितिप्रोक्तमज्ञानं वदतोऽन्यथा ॥११॥

नित्य अध्यात्म ही बुद्धी ब्रह्मज्ञानास जाणणे। म्हणे सर्वांसि या ज्ञान अन्य जे ज्ञान ते नसे ॥११॥

ज्ञेयं यत्तत प्रवक्ष्यामि यद् ज्ञात्वामृतमश्रुते। अनादिमत्परं ब्रह्म न सत तत नासदुच्यते ॥१२॥

ज्ञेय मी सांगतो पावे अमृतत्वास जाणता। अनादि जे परब्रह्म न सत वा असत वदे ॥१२॥

सर्वतः पाणिपादं तत् सर्वतोऽक्षिशिरोमुखम् सर्वतः श्रुतिमल्लोके सर्वमानृत्य तिष्ठति ॥१३॥

सर्वत्र हस्तपाद त्या मुख नेत्रहि मस्तका असती कान सर्वत्र विश्वा व्यापुन राहिले ॥१३॥

सर्वेद्रियगुणाभासं सर्वेद्रियविवर्जितम् असक्त सर्वभृत्तचैव निर्गुणं गुणभोक्तु च ॥१४॥

सर्वेद्रिय गुणे भासे इंद्रियाविण ते जरी। असक्त धारतो सर्वा गुणभोक्ता जरि निर्गुण ॥१४॥

बहिरन्तश्च भूतानामचरं चरमेव चासूक्ष्मत्वात् तदविज्ञेयं दूरस्थं चान्तिकेचतत ॥१५॥

आतबाहेर भूतांच्या चराचरहि ते असो। सूक्ष्मत्वे न कळे ऐसे दूरही ते समीपही ॥१५॥

अविभक्तं च भूतेषु विभक्तमिव च स्थितमभूतभर्त् च तत ज्ञेयं ग्रसिष्णु प्रभविष्णु च ॥१६॥

अविभक्त तरी वाटे भूतांमधि विभागलो। भूतां धारण, उत्पन्न, जाणते, ग्रासतेच ते ॥१६॥

ज्योतिषामपि तज्ज्योतिस्तमसः परमुच्यते। ज्ञानं ज्ञेयं ज्ञानगम्यं हृदि सर्वस्यधिष्ठितम् ॥१७॥

तेजाचे तेज ते आहे तमाच्याही पलीकडे। ज्ञेय, ज्ञान, ज्ञानगम्य, सर्वाच्या हृदयी वसे ॥१७॥

इति क्षेत्रं तथा ज्ञानं ज्ञेयं चोक्तं समासतः। मद्भक्त एतद्विज्ञाय मद्भावा चोपपद्यते ॥१८॥

क्षेत्र ज्ञान आणि ज्ञेय संक्षेपे कथिले तुला। जाणुनी भक्त हे माझा मत्स्वरूपास पावतो ॥१८॥

प्रकृतिं पुरुषं चैव विध्यनादी उभावपि विकारांश्च गुणांश्चैव विद्धि प्रकृतिसंभवात् ॥१९॥

पुरुष, प्रकृती जाण अनादि असतात रेविकार, गुण उत्पन्न जाण प्रकृतिपासुनी ॥१९॥

कार्यकरणकर्तृत्वे हेतुः प्रकृतिरुच्यते। पुरुषः सुखदुःखानां भोक्तृत्वे हेतुरुच्यते ॥२०॥

कार्य, करण कर्तृत्वा असे प्रकृति कारण। म्हणती सुखदुःखांच्या भोगा पुरुष कारण ॥२०॥

पुरुषः प्रकृतिस्थो हि भुडक्ते प्रकृतिजानुणान कारणं गुणसंगोऽस्य सदसद्योनिजन्यसु ॥२१॥

स्थित प्रकृतिच्या स्थानी गुणां पुरुष भोगतो। बन्या वाईट योनीस गुणसंयोग कारण ॥२१॥

उपदृष्टाऽनुमन्ता च भर्ता भोक्ता महेश्वरः। परमात्मेति चाप्युक्तोदेहेऽस्मिन् पुरुषः परः ॥२२॥

देही पुरुष बैसोनी जवळी अनुमोदतो। भर्ता, भोक्ता असे तोच जाण तोचि महेश्वर ॥२२॥

य एवं वेत्ति पुरुषं प्रकृतिं च गुणैः सहा सर्वथा वर्तमानोऽपि न स भूयोऽभिजायते ॥२३॥

जो असे पुरुषा जाणे प्रकृतीच्या गुणांसवे। वर्ततो जरि या लोकी पुन्हा जन्म न पावतो ॥२३॥

ध्यानेनात्मनि पश्यन्ति केचिदात्मानमात्मना। अन्ये सांख्येन योगेन कर्मयोगेन चापरे ॥२४॥

ध्यानानेच स्वतः काही कर्मयोगे स्वतःमध्ये। सांख्ययोगे तसे काही परमात्म्यास पाहती ॥२४॥

अन्ये त्वेवमजानन्तः श्रुत्वाऽनेभ्य उपासते। तेऽपिचांतितरन्येव मृत्युं श्रुतिपरायणाः ॥२५॥

जे न जाणति हे काही श्रवणाने उपासती। श्रुतिपरायण तेही तरती मृत्यु सागरा ॥२५॥

यावत् संजायते किङ्चित् सत्वं स्थावरजंगमम् क्षेत्रक्षेत्रज्ञ संयोगात् तद्विद्धि भरतर्षभ ॥२६॥

वस्तु उत्पन्न हो जेंव्हां असो स्थावर जंगमा। क्षेत्रक्षेत्रज्ञ संयोगे होत ती जाण अर्जुना ॥२६॥

समं सर्वेषु भूतेषु तिष्ठन्तं परमेश्वरम् विनशत्स्वविनश्यन्तं यः पश्यति स पश्यति ॥२७॥

समत्वे सर्व भूतांत राहतो परमेश्वरा। नाशुनी नष्ट ना होतो जाणे हे तोच पाहतो ॥२७॥

समं पश्यन् हि सर्वत्र समवस्थितमीश्वरमान हिनस्त्यात्मनाऽत्मानं ततो याति परां गतिम् ॥२८॥

ईश्वरस्थित सर्वत्र समत्वे जाणि जो असेहा करी आत्मघातास गतीसी श्रेष्ठ पावतो ॥२८॥

प्रकृत्यैव च कर्माणि क्रियमाणानि सर्वशःयः पश्यति तथात्मानमकर्तारं स पश्यति ॥२९॥

प्रकृतीकडुनी होती कर्मे आत्मा न त्यां करी। सर्वथा जाणतो जो हे तोच ज्ञानी खरा असे ॥२९॥

यदा भूतपृथग्भावमेकस्थमनुपश्यति। तत एव च विस्तारं ब्रह्म संपद्यते तदा ॥३०॥

वेगळेपण भूतांचे आत्म्याठायी असे स्थिर। तेच विस्तरते जाणे त्यास हो ब्रह्मप्राप्ति ही ॥३०॥

अनादित्वात् निर्गुणत्वात् परमात्मायमव्ययः। शरीरस्थोऽपि कौन्तेय न करोति न लिप्यते ॥३१॥

निर्गुणत्वे अनादित्वे परमात्मा होय अव्ययादेही स्थित तरी पार्था नसे कर्ता न लिप्तही ॥३१॥

यथा सर्वगतं सौक्ष्म्यादाकाशं नोपलिप्यते। सर्वत्रावस्थितो देहे तथात्मानोपलिप्यते ॥३२॥

नभ सर्वत्र राहून लिप्त ना सूक्ष्मतेमुळे। तसा आत्मा जरी देही स्थित ना लिप्त होतसे ॥३२॥

यथा प्रकाशयत्येकः कृत्स्नं लोकमिमं रविः। क्षेत्र क्षेत्री तथा कृत्स्नं प्रकाशयति भारत ॥३३॥

प्रकाशवि जगा सर्व असुनी सूर्य एकटा। क्षेत्रज्ञ एकटा तैसा सर्व क्षेत्रा प्रकाशवी ॥३३॥

क्षेत्रक्षेत्रज्ञयोरैवमन्तरं ज्ञानचक्षुषाभूतप्रकृतिमोक्षं च ये विदुर्यान्ति ते परं ॥३४॥

जाणती ज्ञानदृष्टीनेक्षेत्रक्षेत्रज्ञ भेद जे। भूतप्रकृति मोक्षास, पावती परमापदा ॥३४॥

॥इति श्रीमद्भगवद्गीतासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे श्रीकृष्णार्जुन संवादे
क्षेत्र क्षेत्रज्ञ विभाग योगो नाम त्रयोदशोऽध्यायः ॥

श्रीमद्भगवद्गीता

मराठी

श्याम कुलकर्णी

अध्याय १४ गुणत्रयविभाग योग

॥श्री भगवानुवाच ॥

परं भूयः प्रवक्ष्यामि ज्ञानानां ज्ञानमुत्तममयज्ञात्वा मुनयः सर्वे परां सिद्धिमितो गताः॥१॥

ज्ञानात् सर्वोत्तमं जे जाणुनी मुक्त ते मुनी। सिद्धी मिळविती श्रेष्ठ सांगतो ज्ञान ते तुला ॥१॥
 क्षेत्रक्षेत्रज्ञ हे मानवी सृष्टीशी संबंधित झाले पण स्थावर सृष्टि सुद्धा त्रिगुणात्मक प्रकृतीचाच पसारा
 असल्यामुळे हे विवेचन क्षराक्षर विचारात् समावेश होऊ शकतो म्हणून क्षेत्रक्षेत्रज्ञ विचार असे
 संकुचित नाव सोडून सातव्या अध्यायात जे ज्ञानविज्ञान सांगण्यास सुरवात केली तेच खुलासेवार
 आता सांगतो असा भावार्थ

इदं ज्ञानमुपाश्रित्य मम साधर्म्यमागतः। सर्गेऽपि नोपजायन्ते प्रलये न व्यथन्ति च ॥२॥

ज्ञानाच्या आश्रये होता मद्रूप सृष्टिउद्गमी---। नच जन्मति मरती वा होता प्रलयकाळही ॥२॥

मम योनिर्महद्ब्रह्म तस्मिन् गर्भं दधाम्यहमसंभवः सर्वभूतानां ततो भवति भारत ॥३॥

योनि माझी महद्ब्रह्म ठेवितो त्यात बीज मी। उत्पत्ति सर्व भूतांची होई त्यातून भारत ॥३॥

सर्वयोनिषु कौन्तेय मूर्तयः संभवन्ति याः। तासां ब्रह्ममहद्योनिरहं बीजप्रदः पिता ॥४॥

शरीरे सर्व योनीत होति उत्पन्न अर्जुनामहद्ब्रह्मयोनीत बीजदाताच मी पिता ॥४॥

सत्वं रजस्तम इति गुणः प्रकृतिसंभवाः। निबध्नन्ति महाबाहो देहे देहिनमव्ययम् ॥५॥

जन्मती प्रकृतीतून गुण सत्व रजस्तम। आत्म्यास अव्यया देही करिती बद्ध अर्जुना ॥५॥

तत्र सत्वं निर्मलत्वात् प्रकाशकमनामयं। सुखसंगेन बध्नाति ज्ञानसंगेन चानघ ॥६॥

सत्व निर्मलत्व गुणे प्रकाशक अनामय। सुखाने आणि ज्ञानाने अनघा, बद्ध ते करी ॥६॥

रजो रागात्मकं विद्धि तृष्णासङ्गसमुद्धवमतन्निबध्नाति कौन्तेय कर्मसङ्गेन देहिनम् ॥७॥

अभिलाषारूप तृष्णा आसक्ति निर्मितो रजा कर्मपाशे करी बद्ध प्राण्या कौन्तेय जाण हे ॥७॥

तमस्त्वज्ञानं विद्धि मोहनं सर्वदेहिनाम् प्रमादालस्य निद्राभिस्तन्निबध्नाति भारत ॥८॥

तम अज्ञानउत्पन्न प्राण्यांना सर्व मोहवी। प्रमादालस्य निद्रेत सर्व बांधत भारता ॥८॥

सत्त्व,रज,व तम हे नेहमी एकत्रच असतात .त्यामुळे पुढील श्लोक

सत्वं सुखे संजयति रजः कर्मणि भारताज्ञानमावृत्य तु तमः प्रमादे संजयत्युतः॥९॥

सुखासक्त करी सत्व कर्मासक्त करी रजाज्ञाना झाकुनि आसक्ती प्रमादात करी तम ॥९॥

रजस्तमश्चाभिभूय सत्वं भवति भारतारजः सत्वं तमश्वैवतमःसत्वं रजस्तथा ॥१०॥

बळावे अर्जुना सत्व जिंकूनीया रजस्तमा।तसे इतरां जिंकून बळावति रजस्तम ॥१०॥

सर्व द्वारेषु देहेऽस्मिन् प्रकाश उपजायते। ज्ञानं यदा तदा विद्यादिवृद्धे सत्त्वमित्युतः॥११॥

इंद्रियात शरीराच्या सर्वत्र प्रकाशते। ज्ञान ते जाण हो वृद्धी तेव्हां सत्त्वगुणांमधे ॥११॥

लोभः प्रकृतिरारंभः कर्मणामशमः स्पृहा। रजस्येतानि जायन्ते विवृद्धे भरतर्षभ ॥१२॥

लोभ, आरंभ कर्मचा, अशान्ती, प्रवृत्ती स्पृहा। उत्पन्न सर्व हे पार्था रजोगुण बळावता ॥१२॥

अप्रकाशोऽप्रवृत्तिश्च प्रमादो मोह एव च। तमस्येतानि जायन्ते विवृद्धे कुरुनन्दन ॥१३॥

अप्रकाश अप्रवृत्ती प्रमाद आणि मोहही। जन्मती अर्जुना त्यांना तमवृद्धीच कारण ॥१३॥

यदा सत्वे प्रवृद्धे तु प्रलयं याति देहभृत तदोत्तमविदां लोकान्मलान् प्रतिपद्यते ॥१४॥

सत्ववृद्धीमुळे जेव्हां जीव मृत्यूस पावतो। उत्तमज्ञास जो प्राप्त तया निर्मल लोक तो ॥१४॥

रजसि प्रलयं गत्वा कर्मसङ्गिषु जायते। तथा प्रलीनस्तमसि मूढयोनिषु जायते ॥१५॥

मरता रजवृद्धीत कर्मसक्तांत जन्मतो। तमवृद्धित ते होता मूढयोनीत जन्मतो ॥१५॥

कर्मणः सुकृतस्याहुः सात्त्विकं निर्मलं फलं। रजसस्तु फलं दुःखमज्ञानं तमसः फलं ॥१६॥

कर्म उत्तम केल्याने फल सात्त्विक निर्मळ। राजसा फल दुःखाचे, अज्ञान फल तामसा ॥१६॥

सत्वात्संजायते ज्ञानं रजसो लोभ एव चाप्रमादमोहो तमसो भवतोऽज्ञानमेवच ॥१७॥

रजोगुणातूनि लोभ ज्ञान सत्वातुनी स्फुरेतमोगुणातून मोह अज्ञान प्रमाद तसे ॥१७॥

ऊर्ध्वं गच्छन्ति सत्वस्था मध्ये तिष्ठन्ति राजसाः। जघन्यगुणवृत्तिस्था अधो गच्छन्ति तामसाः॥१८॥

सत्वस्थ वरती जाती मध्ये राजस राहती। निकृष्ट गुणवृत्तीचे जाती तामस खालती ॥१८॥

नान्यं गुणेभ्य कर्तारं यदा दृष्टाऽनुपश्यति। गुणेभ्यश्च परं वेत्ति मद्भावं सोऽधिगच्छति ॥१९॥

दृष्टजाणे नसे कर्ता गुणावाचुन अन्य ही। जाणतो जो गुणातीता मत्स्वरूपास पावतो ॥१९॥

गुणानेतानतीत्य त्रीन् देही देहसमुद्भवान् जन्ममृत्युजरादुःखैर्विमुक्तोऽमृतमश्रुते ॥२०॥

उल्लंघी त्रिगुणा देही देह उत्पत्तिकारण। जन्म मृत्यु जरा दुःखमुक्त मोक्षास पावतो ॥२०॥

अर्जुन उवाच

कैलिंगैस्त्रीन्गुणानेतानतीतो भवतिप्रभो। किमाचारः कथं चैतांस्त्रीन् गुणानतिवर्तते ॥२१॥

त्रिगुणाच्या पार जातो त्या लक्षणे कोणती प्रभो। तेथे जाइ कसा त्याचे कसे वर्तन राहते ॥२१।

श्रीभगवानुवाच

प्रकाशं च प्रवृत्तिं च मोहमेव च पांडवान् द्वेष्टि संप्रवृत्तानि न निवृत्तानि कांक्षति ॥२२॥

प्रकाश आणि प्रवृत्ती मोह हे होत पांडवा। तिरस्कारी न त्यां तैसे इच्छि ना संपल्यावरी ॥२२॥
उदासीनवदासीनो गुणैर्यो न विचाल्यते। गुणा वर्तन्त इत्येव योऽवतिष्ठति नेङ्गते ॥२३॥

उदासीन गुणांनी तो चाळवीला न जातसो। गुण राहोत तो राही तटस्थ नच तो ढळे ॥२३॥

समदुःखसुखःस्वस्थः समलोष्टाश्मकांचनः। तुल्यप्रियाप्रियो धीरस्तुल्यनिंदात्मसंस्तुतिः॥२४॥

अश्म कांचन मातीस सुख दुःख प्रियाप्रिया निंदा स्तुति या सर्वा विवेकी सम लेखतो ॥२४॥

मानापमानयोस्तुल्यस्तुल्यो मित्रारिपक्षयोः। सर्वारम्भपरित्यागी गुणातीतः स उच्यते ॥२५॥

तुल्य मानापमानास तुल्य शत्रु नि मित्रही। कर्मारम्भास जो त्यागी गुणातीत म्हणे तया ॥२५॥
प्रकृति सर्व काही करते याची कल्पना असल्यामुळे कर्म करण्याचे त्याला कारणच उरत नाही हा अर्थ
मां च योऽव्यभिचारेण भक्तियोगेन सेवते। सगुणान समतीत्यैतान ब्रह्मभूयाय कल्पते ॥२६॥

अभेद भक्तियोगाने मजला जो उपासतो। करी पार गुणां सर्व ब्रह्मत्वा प्राप्त होतसे ॥२६॥
ब्रह्मणो हि प्रतिष्ठाहममृतस्याव्ययस्य चाशाश्वतस्य च धर्मस्य सुखस्यैकान्तिकस्य च ॥२७॥

प्रतिष्ठा मीच ब्रह्माची अमृताव्यय जे असे। तैसी शाश्वत धर्माची एकान्तिक सुखाचि ही ॥२७॥

॥इति श्रीमद्भगवद्गीतासूपनिष्टसु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे श्रीकृष्णार्जुनसंवादे
“गुणत्रयविभागयोगो” नाम चतुर्दशोऽध्यायः॥

श्रीमद्भगवद्गीता

मराठी

श्याम कुलकर्णी

अध्याय १५ःपुरुषोत्तम योग

। श्रीभगवानुवाच।

ऊर्ध्वमूलमधः शाखमश्वत्थं प्राहुरव्ययम्। छन्दांसि यस्य पर्णानि यस्तं वेद स वेदवित्॥१॥

वर मूळ खाली शाखा अश्वत्था वदति अव्ययावेद पाने जयाची त्या वेदवेत्ताच जाणतो॥१॥

अधश्चोर्ध्वं प्रसृतास्तस्य शाखा गुणप्रवृद्धा विषयप्रवालाः।

अधश्च मूलान्यनुसंततानि कर्मनुबन्धीनि मनुष्यलोके ॥ २॥

शाखा जया विषयपल्लवयुक्त खाली। गुणामुळे वाढति त्या वरीही॥

मुळे तशी खालि मनुष्यलोकी। कर्मनुबंधेहि प्रसारलेली॥२॥

न रूपमस्येह तथोपलभ्यते नान्तो न चादिर्च संप्रतिष्ठा।
अश्वत्थमेनं सुविरुद्धमूल मसङ्गशस्त्रेण दृढेन छित्वा ॥ ३॥

न रूप त्याचे वर वर्णलेले न अंत आरंभ आणि स्थितीही॥
अश्वत्थ ज्याचे दृढ मूळ आहे असंगशस्त्रे खुडणे तयासी॥३॥

ततः पदं तत् परिमार्गितव्यं यस्मिन् गता न निवर्तन्ति भूयः।
तमेव चाद्यं पुरुषं प्रपद्ये यतः प्रवृत्तिः प्रसृता पुराणी ॥ ४॥

ज्या स्थानि गेले फिरूनी न येती।अशा पदा धुंडुनिया पहावे॥

प्रवृत्ति ज्यापासुन ही अनादित्या आद्य शोधी पुरुषा शरण्ये॥४॥

निर्मानमोहा जितसङ्गदोषा अध्यात्मनित्या विनिवृत्तकामाः।

द्वन्द्वैर्विमुक्ताः सुखदुःखसंज्ञैर्गच्छन्त्यमूढाः पदमव्ययं तत् ॥ ५॥

ज्या मानमोह नसतो जितसंगदोषा अध्यात्मज्ञानी स्थिर नित्य तेच॥

सुखदुःख द्वंदातुन जे विमुक्तात्या अव्ययपदा तेचि विवेकि जाती॥५॥

न तद्वासयते सूर्यो न शशाङ्को न पावकः। यद्गत्वा न निर्वर्तन्ते तद्वाम परमं मम॥६॥

सूर्य चंद्र नि अग्नी ज्या स्थानास न प्रकाशती। न मागे जेथुनी येणे ते श्रेष्ठ मम धाम रो॥६॥

ममैवांशो जीवलोके जीवभूतः सनातनः। मनःषष्ठानीन्द्रियाणि प्रकृतिस्थानि कर्षति ॥ ७॥

सनातन माझा अंश जीवलोकी जिवांमधे। प्रकृतीतिल आकर्षी मनादि इंद्रिये सहा॥७॥

शरीरं यदवाप्नोति यच्चाप्युत्क्रामतीश्वरः। गृहीत्वैतानि संयाति वायुर्गन्धानिवाशयात्॥८॥

सोडता करता व्याप्त शरीरा ईश्वरे जिवांगंध वायु फुलातून नेतसे तेवि इंद्रिया॥८॥

श्रोत्रं चक्षुः स्पर्शनं च रसनं घ्राणमेव च। अधिष्ठाय मनश्चायं विषयानुपसेवते ॥ ९॥

कान डोळे त्वचा जिव्हा मन घ्राणेंद्रियासवे। अंगिकारुन जीवात्मा विषयां उपभोगतो॥९॥

उत्क्रामतं स्थितं वापि भुज्जानं वा गुणान्वितम्। विमूढा नानुपश्यन्ति पश्यन्ति ज्ञानचक्षुषः॥१०॥

त्यागता असता देही विषयां उपभोगता। गुणयुक्त तया ज्ञानी पाहती अविवेकि ना॥१०॥

यतन्तो योगिनश्चैनं पश्यन्त्यात्मन्यवस्थितम्। यतन्तोऽप्यकृतात्मानो नैनं पश्यन्त्यचेतसः ॥ ११॥

प्रयत्ने योगि आत्म्याच्या ठिकाणी त्यास पाहती। अज्ञानी न प्रयत्नेही पहाया शकती तया॥११॥

यदादित्यगतं तेजो जगद्भासयतेऽखिलम्। यच्चन्द्रमसि यच्चाग्नौ तत्तेजो विद्धि मामकम् ॥ १२॥

प्रकाशित जगा सर्व सूर्याचे तेज जे असेऽदिसे चंद्र नि अग्नीत तेज ते मम जाण तू॥१२॥

गामाविश्य च भूतानि धारयाम्यहमोजसा। पुष्णामि चौषधीः सर्वाः सोमो भूत्वा रसात्मकः ॥ १३॥

पृथ्वीत प्रवेशी मी तेजे भूतांस धारणाकरी, औषधिना पोषी रसात्मक चंद्र होउन॥१३॥

अहं वैश्वानरो भूत्वा प्राणिनां देहमाश्रितः। प्राणापानसमायुक्तः पचाम्यनं चतुर्विधम् ॥१४॥

होऊन जठराग्नी मी प्राण्यांच्या देहि राहुनी। प्राणापानासवे अन्न पचवीत चतुर्विध ॥१४॥

सर्वस्य चाहं हृदि संनिविष्टो मत्तः स्मृतिज्ञनमपोहनं च।

वेदैश्च सर्वैरहमेव वेद्यो वेदान्तकृद्वेदविदेवचाहम् ॥ १५॥

प्रवेश माझा हृदयात सर्वाज्ञान स्मृतीही मजकारणेच।

मी जाणतो आणि तसाच कर्ता वेदांस ज्ञातव्यहि मीच आहे॥१५॥

द्वाविमौ पुरुषौ लोके क्षरश्वाक्षर एव चाक्षरः सर्वाणि भूतानि कूटस्थोऽक्षर उच्यते ॥ १६॥

क्षर अक्षर दोन्हीत संसारी पुरुषा पहा। भूते क्षर म्हणा सर्व चैतन्या मान अक्षर॥ १६॥

उत्तमः पुरुषस्त्वन्यः परमात्मेत्युदाहृतः। यो लोकत्रयमाविश्य बिभत्यव्यय ईश्वरः ॥ १७॥

त्रैलोक्यात प्रवेशून् धारि जो ईश अव्ययाम्हणती परमात्मा ज्या अन्य तो पुरुषोत्तम॥ १७॥

यस्मात्क्षरमतीतोऽहमक्षरादपि चोत्तमः। अतोऽस्मि लोके वेदे च प्रथितः पुरुषोत्तमः ॥ १८॥

वेगळा मी क्षराहून अक्षराहुन उत्तमाप्रसिद्ध म्हणुनी लोकी वेदात पुरुषोत्तम॥ १८॥

यो मामेवमसंमूढो जानाति पुरुषोत्तमम्। स सर्वविद्धजति मां सर्वभावेन भारत ॥ १९॥

भारता जाणतो ऐसा मजला पुरुषोत्तमा। भजतो सर्वभावाने सर्वज्ञ मज जाण तो॥ १९॥

इति गुह्यतमं शास्त्रमिदमुक्तं मयानघ ॥ एतद्बुद्ध्वा बुद्धिमान्स्यात् कृतकृत्यश्च भारत ॥ २०॥

निष्पापा कथिले तूते शास्त्र अत्यंत गुप्त जो जाणुनी बुद्धिमान् होती कृतकृत्यहि भारत ॥ २०॥

॥इति श्रीमद्भगवद्गीतासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे श्रीकृष्णार्जुनसंवादे
पुरुषोत्तमयोगो नाम पंचदशोऽध्यायः॥

श्रीमद्भगवद्गीता

मराठी

श्याम कुलकर्णी

अध्याय १६ दैवासुर संपद्विभाग योग

॥श्रीभगवानुवाच ॥

अभयं सत्वसंशुद्धिर्जनयोगव्यवस्थितिः। दानं दमश्च यज्ञश्च स्वाध्यायस्तपमार्जवम्॥१॥

मनशुद्धी निर्भयता ज्ञानयोगीं बळ स्थितीस्वाध्याय ऋजुता दान तप यज्ञ दमनही ॥१॥

अहिंसा सत्यमक्रोधस्त्यागः शान्तिरपैशुनमदया भूतेष्वलोलुप्तं मार्दवं न्हीर चापलम् ॥२॥

अहिंसा सत्य अक्रोध त्याग शान्ति उदारता। दयाभूती अवांछत्व दुष्कर्मी लाज,मार्दव ॥२॥

तेजः क्षमा धृतिः शौचमद्रोहो नातिमानिता। भवन्ति संपदं दैवीमभिजातस्य भारत ॥३॥

तेज क्षमा अमानित्व शौच अद्रोह धैर्य हे। गुणसंपत्ति त्या पार्थ दैवी जन्म असे जया ॥३॥

दम्भोदर्पेऽभिमानस्य क्रोधः पारुष्यमेव चाऽज्ञानं चाभिजातस्य पार्थ संपदमासुरीम् ॥४॥

दंभ ,दर्प,अभिमान, अज्ञान क्रोध क्रूरता। दोष हे असती पार्था आसुरी संपदेमध्ये ॥४॥

दैवी संपद्विमोक्षाय निबन्धायासुरी मता। मा शुचः संपदं दैवीमभिजातोऽसि पांडव ॥५॥

मोक्षास कारण दैवी, बंधना आसुरी तशी। दैवी संपत्ति जन्मा तू पार्था शोक न तू करी ॥५॥

द्वौ भूतसर्गो लोकेऽस्मिन्दैव आसुर एव चादैवो विस्तरशः प्रोक्तः आसुरं पार्थ मे शृणु ॥६॥

असती आसुरी दैवी लोक दोन प्रकारचे। विस्तारे कथिले दैवी आसुरी ऐक पार्थ तू ॥६॥

प्रवृत्तिं च निवृत्तिं च जना न विदुरा सुरान् शौर्यं नापि चाचारो न सत्यं तेषु विद्यते ॥७॥

प्रवृत्ति आणि निवृत्ती आसुरी नच जाणती। शौर्य, सत्य, सदाचार आसुरींच्यामधे नसे ॥७॥

असत्यमप्रतिष्ठं ते जगदाहुरनीश्वरम् अपरस्परसंभूतं किमन्यत्कामहैतुकम् ॥८॥

म्हणती असत्य, जग हे निराधार अनीश्वर। निर्मिले कामहेतुने न परस्पर संभवे ॥८॥

एतांदृष्टिमवष्टभ्यः नष्टात्मानोल्पबुद्धयः। प्रभवन्त्युग्रकर्माणः क्षयाय जगतोऽहिताः॥९॥

दृष्टि ही अंगिकारून नष्टात्मे अल्पबुद्धि जो। नाशण्या जग प्रवृत्त उग्रकर्मीच शत्रु ते॥९॥

काममाश्रित्य दुष्पूरं दम्भमानमदान्विताः। मोहादृहीत्वाऽसद्ग्राहान् प्रवर्तन्तेऽशुचिव्रताः॥१०॥

दुर्धर काम मिषाने दंभमानमदान्विता दुराग्रह धरुनी मोहे पापाचरणि राहती ॥१०॥

चिन्तामपरिमेयां च प्रलयान्तामुपाश्रिताः। कामोपभोगो परमा एतावदिति निश्चिताः॥११॥

चिन्ताग्रस्त अमर्याद संपे न मरताहि जी। कामोपभोगच साध्य खात्री त्यांची असे अशी ॥११॥

आशापाश शतैर्बद्धा कामक्रोध परायणाः। ईहन्ते कामभोगार्थमन्यायेनार्थसंचयान् ॥१२॥

बंधनी शत आशांच्या कामक्रोधपरायणाऽच्छिती कामभोगास अन्याये अर्थसंचया ॥१२॥

इदमद्यमया लब्धमिमं प्राप्स्ये मनोरथमऽदमस्तीदमपि मे भविष्यति पुनर्धनम् ॥१३॥

मिळविले मी हे आज उद्या मिळविन आणखी। आज हे माझे आहे उद्या आणखी होईल ॥१३॥

असौ मया हतः शत्रुहनिष्ये चापरानपि। ईश्वरोऽहमहं भोगी सिद्धोऽहं बलवान् सुखी ॥१४॥

मारिला मी शत्रु हा एक, दुसऱ्यासहि मारिन। मीच ईश्वर मी भोगी सिद्ध मी बलवान् सुखी ॥१४॥

आद्योऽभिजानवानस्मिकोन्योऽस्ति सदृशोमया। यक्ष्येदास्यामि मोदिष्य इत्यज्ञानविमोहिताः ॥१५॥

संपन्न मी कुलवान कोण मजसम अन्यही। यज्ञ दान करी चैन अज्ञाने जड हे वदे ॥१५॥

अनेकचित्त विभ्रान्ता मोहजालसमावृत्ताः। प्रसक्ताः कामभोगेषु पतन्ति नरकेऽशुचौ ॥१६॥

कल्पुनी भ्रान्तचित्ते ते मोहजालात् गुंतती। गर्कं ते कामभोगात् अशुद्धं नरकी गत ॥१६॥

आत्मसंभावितः स्तब्धाः धनमानमदान्विताः। यजन्ते नामयज्ञैस्ते दम्भेनाविधिपूर्वकम् ॥१७॥

धनमानगर्वयुक्तं अहंमन्यं न नम्रं जो। अविधीपूर्वकं करिती यज्ञं नावास केवल ॥१७॥

अहंकारं बलं दर्पं कामं क्रोधं च संश्रिताः। मामात्मपरदेहेषु प्रद्विशन्तोऽभ्यसूयकाः॥१८॥

कामा क्रोधा बला गर्व अहंकारास संश्रिता। आपुल्या परक्या देही माझा द्वेष करिति जे ॥१८॥

तानहं द्विषतः क्रूरान् संसारेषु नराधमानक्षिपाम्यजस्तमशुभानासुरीष्वेव योनिषु ॥१९॥

द्वेष माझा नि भक्तांचा करती ते नराधमाफेकतो आसुरी योनीमध्ये कायम नीच त्यां ॥१९॥

आसुरीं योनिमापना मूढा जन्मनि जन्मनि।मामप्राप्येव कौन्तेय ततो यान्त्यधमां गतिं ॥२०॥

जन्म आसुरि योनीत घेती मूर्ख पुन्हापुन्हा। तयां प्राप्त न मी जाती आणखी नीच योनित ॥२०॥

त्रिविधं नरकस्येदं द्वारं नाशनमात्मनः।कामक्रोधस्तथा लोभस्तमादेतत् त्रयं त्यजेत ॥२१॥

तीन ही नरकद्वारे काम क्रोध नि लोभ ही।आत्म्यास नाशती त्यांना त्यामुळे त्याज्य मानणे ॥२१॥

एतैर्विमुक्तः कौन्तेय तमोद्वारैस्त्रिभिर्नरः।आचारत्यात्मनः श्रेयस्ततो यांति परां गतिम्॥२२॥

तमोद्वारातुनी ऐसा पार्था मुक्त असे नरा साधुनी आत्मकल्याण श्रेष्ठ तो गति पावतो ॥२२॥

यः शास्त्रविधिमुत्सृज्य वर्तते कामकारतः।न स सिद्धिमवाप्नोति न सुखं न परां गतिम्॥२३॥

शास्त्रमार्ग न पाळून रत कामात होइ जो। नच सिद्धि मिळे त्याला न श्रेष्ठ गति वा सुख ॥२३॥

तस्मात शास्त्रं प्रमाणं ते कार्याकार्यं व्यवस्थितौ।ज्ञात्वा शास्त्रं विधानोक्तं कर्म कर्तुमिहार्हसि ॥२४॥

कार्याकार्यास जाणाया शास्त्रं मान प्रमाण तू शास्त्रात कथिले कर्म तसे या लोकि आचरी ॥२४॥

इति श्रीमद्भगवद्गीतासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे श्रीकृष्णार्जुनसंवादे
दैवासुरासंपद्विभागयोगो नाम षोडशोऽध्यायः ॥

श्रीमद्भगवद्गीता

मराठी

श्याम कुलकर्णी

अध्याय सतरावा श्रद्धात्रयविभागयोग

अर्जुन उवाच

ये शास्त्र विधिमुत्सृज्य यजन्ते श्रद्धयान्विताः। तेषां निष्ठा तु का कृष्ण सत्वमाहे रजस्तमः ॥१॥

श्रद्धायुक्त असूनीही पूजिती शास्त्र सोडुनी। मानावी कोणती निष्ठा त्यांची सत्त्व रज तम ॥१॥

श्रीभगवानुवाच

त्रिविधा भवति श्रद्धा देहिनां सा स्वभावजा। सात्त्विकी राजसी चैव तामसो चेति तां शृणु ॥२॥

सहजी श्रद्धा असते देही तीन प्रकारची। सात्त्विकी राजसी ऐक तशी तामसही असे ॥२॥

सत्त्वानुरूपा सर्वस्य श्रद्धा भवति भारता श्रद्धामयोऽयं पुरुषो यो यच्छ्रद्धः स एव सः ॥३॥

संस्कारासम सर्वाच्ची असे श्रद्धा च भारतामनुष्य श्रद्धामय तो ज्याची श्रद्धा जशी असे ॥३॥

यजन्ते सात्त्विका देवान् यक्षरक्षांसि राजसाः। प्रेतान् भूतगणांश्चान्ये यजन्ते तामसा जनाः ॥४॥

सात्त्विकां पूज्य ते देव राजसां यक्षराक्षसां प्रेतभूतगणांना ते तामसी अन्य पूजती ॥४॥

अशास्त्रविहितं घोरं तप्यन्ते ये तपोजनाः। दंभाहंकारसंयुक्ताः कामरागबलान्विताः ॥५॥

दंभाहंकार आसक्ति कामयुक्त तपोजना शास्त्रविरुद्ध करती घोर आचरणी तप ॥५॥

कर्षयन्तः शरीरस्थं भूतग्राममचेतसः। मां चैवान्तः शरीरस्थं तान् विद्ध्यासुरनिश्चयान् ॥६॥

भूतमात्रा शरीरस्थ आणि मजलाही त्यासवे। दुःख देतात जे मान आसुरी वृत्तिचे तयां ॥६॥

आहारस्त्वपि सर्वस्य त्रिविधो भवति प्रियः। यज्ञस्तपस्तथा दानं तेषां भेदमिमं शृणु ॥७॥

त्रिविध प्रिय आहार दान यज्ञ तसे तप। तेही त्रिविध त्यातील भेद सांगत ऐक ते ॥७॥

आयुःसत्वबलारोग्यसुखप्रीतिविवर्धनाः। रस्याः स्निग्धाः स्थिरा हृद्या आहाराः सात्त्विकप्रियाः॥८॥

वाढवी बल आरोग्य आयुष्य सुख प्रीति जे। रस्य स्निग्ध स्थिर हृद्य आहार सात्त्विकां प्रिय ॥८॥

कट्वम्ललवणात्युष्णतीक्ष्णरूक्षविदाहिनः। आहारः राजसस्येष्ट दुःखशोकामयप्रदाः॥१॥

कटु खारट अत्युष्ण रुक्ष दाहक आंबटातीक्ष्ण राजस आहार शोक दुःखद रोगट ॥१॥

कटु म्हणजे तिखट कडू नव्हे

यातयामं गतरसं पूति पर्युषितं च यतउत्तिष्ठमपि चामेध्यं भोजनं तामसप्रियं ॥१०॥

शिजलेले फार आधी आणखी कुजके शिळ्हे उष्टे अमेध्यही ऐसे तामसा भोजन प्रिय ॥१०॥

असे अन्न आवडीने खाणारे लोक जगात असतील असे लेखकास वाटत नाही.

आहाराप्रमाणे यज्ञाचेही तीन भेद

अफलाकांक्षिभिर्यजो विधिदृष्टे य इज्यते। यष्टव्यमेवेति मनः समाधाय स सात्त्विकः ॥११॥

फल इच्छा न ठेवून विधिपूर्वक होतसे। समाधानी मने केला जातो सात्त्विक यज्ञ तो ॥११॥

अभिसंधाय तु फलं दम्भार्थमपि चैव यत इज्यते भरतश्रेष्ठ तं यज्ञं विद्धि राजसम् ॥१२॥

फलाची ठेवुनी आस अथवा दांभिक मनोयज्ञ जो करतो पार्था जाण राजस यज्ञ तो ॥१२॥

विधीहीनमसृष्टान्नं मंत्रहीनमदक्षिणमश्रद्धाविरहितं यज्ञं तामसं परिचक्षते ॥१३॥

संतर्पण, विधि, मंत्र, दक्षिणेविन जो कृताश्रद्धाहि नसे ज्यात मान तामस यज्ञ तो ॥१३॥

आधी कायिक, वाचिक व मानसिक असे तपाचे प्रकार सांगितले आहेत
 देवद्विजगुरुप्राज्ञपूजनं शौचमार्जनं। ब्रह्मचर्यमहिंसांच शारीरं तप उच्यते ॥१४॥

देव प्राज्ञ गुरु पूजा शुचिता ऋजुता सवे। ब्रह्मचर्य अहिंसा या शारीर तप मानती ॥१४॥
 अनुद्वेगकरं वाक्यं सत्यं प्रियहितं च यतस्वाध्यायाभ्यसनं चैव वाङ्मयं तप उच्यते ॥१५॥

दुःखकारी नसे अन्या हितकर प्रिय सत्य जे। बोल अन स्वकर्माभ्यास तप वाङ्मय ते असे ॥१५॥
 मनःप्रसादःसौम्यत्वं मौनमात्मविनिग्रहः। भावसंशुद्धिरित्येतत्तपो मानसमुच्यते ॥१६॥

प्रसन्न मन सौम्यत्व आत्मसंयम मौनही। मनाचे अतिपावित्र्य तप मानस हे असे ॥१६॥

श्रद्धया परया तप्तं तपस्तत् त्रिविधं नैः। अफलाकाङ्क्षिभिर्युक्तैः सात्त्विकं परिचक्षते ॥१७॥

फलेच्छा नच ठेवून श्रद्धेने सत्त्वशुद्धिने। तप तिन्ही प्रकाराचे त्यास सात्त्विक बोलती ॥१७॥

सत्कारमानपूजार्थं तपो दम्भेन चैव यतक्रियते तदिहं प्रोक्तं राजसं चलमधुवम् ॥१८॥

सत्कार मान पूजार्थं दम्भे तैसे करीत जे। अश्या चल अस्थिर त्या तपा राजस बोलती ॥१८॥

मूढग्राहेणत्मनो यत पीडाय क्रियते तपः। परस्योत्सादनार्थं वा तत तामसमुदाहृतम् ॥१९॥

पीडा स्वतःस देऊन मूर्खत्वे वा दुराग्रहे। दुज्याचा करण्या नाश केलेले तप तामस ॥१९॥

दातव्यमिति यत् दानं दीयतेऽनुपकारिणे। देशो काले च पात्रे च तत् दानं सात्त्विकं स्मृतम् ॥२०॥

कृत कर्तव्यबुद्धीने दानं जे निरपेक्षही। पाहून पात्रता काल, स्थान सात्त्विक दान ते ॥२०॥

यत् तु प्रत्युपकारार्थं फलमुद्दिश्य वा पुनः। दीयते च परिक्लिष्टं तत् दानं राजसं स्मृतम् ॥२१॥

करी प्रत्युपकारार्थं फलेच्छा धरूनी मनी। संकटे दिधले खूप दान राजस ते म्हणा ॥२१॥

अदेशकाले यत् दानमपात्रेभ्यश्च दीयते। असत्कृतमवज्ञातं तत्तामसमुदाहृतम् ॥२२॥

अयोग्य स्थानी, समयी, अपात्रा, सत्काराविना। अवज्ञेसह जे दान होते तामस त्या म्हणा ॥२२॥

ॐ तत्सदिति निर्देशो ब्रह्मणः त्रिविधः स्मृतः। ब्राह्मणास्तेन वेदाश्च यज्ञाश्च विहिताः पुराः ॥२३॥

ॐ तत्सत् असे ब्रह्म त्रिविधा स्मृति बोलती। वेद, ब्राह्मण, निर्माण त्यातुनी पूर्वी यज्ञही ॥२३॥

तस्मादोमित्युदाहृत्य यज्ञदानतपः क्रियाः। प्रवर्तन्ते विधानोक्ताः सततं ब्रह्मवादिनम् ॥२४॥

करिती ब्रह्मवादी ते यज्ञदानतपक्रिया। ॐ अक्षर उच्चारी आरंभी शास्त्रयुक्तही ॥२४॥

तदित्यनभिसंधाय फलं यज्ञतपः क्रियाः। दानक्रियाश्च विविधाक्रियन्ते मोक्षकांक्षिभिः ॥२५॥

फलाशेविण तत् शब्द बोलुनी मोक्षकांक्षिणी। करिताति पहा तेथे यज्ञदानतपक्रिया ॥२५॥

सद्ब्रावे साधुभावे च सदित्येतत्प्रयुज्यते। प्रशस्ते कर्मणि तथा सच्छब्दः पार्थ युज्यते ॥२६॥

सद्ब्राव साधुभावार्थ सत शब्दाचे प्रयोजन। प्रशस्त कर्म अर्थी या पार्था सत शब्द बोलती ॥२६॥

यज्ञे तपसि दाने च स्थितिः सदिति चोच्यते। कर्म चैव तदर्थीयं सदित्येवाभिधीयते ॥२७॥

यज्ञ दान तपातील स्थिती सद् इति बोलती। कर्म त्यास्तव केलेले त्यासही सत असे वदा ॥२७॥

यज्ञ, तप, दान ही प्रमुख धार्मिक कृत्ये यासाठी केलेले कम यज्ञार्थ कर्म करताना फलाशा असली तरी ती धर्माला अनुकूल असल्यामुळे ही कर्मे सत या वर्गात पडून सर्व निष्काम कर्मे "तत" म्हणजे पलिकडले या वर्गात येते. यापमाणे कर्मार्थी "ॐ तत्सत" असा संकल्प करतात, त्यात ही दोन्ही

प्रकारची कर्म येतात. त्यामुळे दोन्ही ब्रह्मानुकूलच असली पाहिजेत. बाकी राहिले असत त्याची वाट काय हे शेवटी सांगतात.

अश्रद्धया हुतं दत्तं तपस्तसं कृतं च यत्त्र असदित्युच्यते पार्थ न च तत्प्रेत्य नो इह ॥२८॥

तपदान हवन केले श्रद्धेविण ते असत वदे पार्थ असे होते इहपरलोकि निष्फळ ॥२८॥२८॥

इति श्रीमद्भगवद्गीतासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे श्रीकृष्णार्जुनसंवादे
श्रद्धात्रयविभागयोगोनाम सप्तदशोऽध्यायः ॥

अध्याय अठरावा :मोक्ष संन्यास योग

अर्जुन उवाच :

संन्यासस्य महाबाहो तत्त्वमिच्छामि वेदितुम्‌त्यागस्य च हृषीकेश पृथक् केशनिषूदना॥१॥

संन्यास आणि त्यागाचे तत्त्व जे वेगवेगळो जाणण्या मी हृषीकेशा इच्छी केशनिषूदना॥१॥

श्रीभगवानुवाच :

काम्यानां कर्मणां न्यासं संन्यासं कवयो विदुः। सर्वकर्मफलत्यागं प्राहुस्त्यागं विचक्षणा॥२॥

त्यागास काम्य कर्माच्या विद्वान् संन्यास बोलती। सर्वकर्म फलत्यागा म्हणती त्याग पंडिता॥२॥

त्याज्यं दोषवदित्येके कर्म प्राहुर्मनीषिणा। यज्ञदानतपः कर्म न त्याज्यमिति चापरे॥३॥

दोषवत् म्हणुनी त्याज्य कर्म पंडित सांगती। नसे यज्ञ तप त्याज्य दानही काहि सांगती॥३॥

निश्चयं शृणु मे तत्र त्यागे भरतसत्तमा। त्यागो हि पुरुषव्याघ्र त्रिविधः संप्रकीर्तिः॥४॥

त्यागासंबंधि तू माझा पार्था ऐकसि निर्णय। सांगती नरव्याघ्रा की त्याग तीन प्रकारचा॥४॥

यज्ञदान तपः कर्म न त्याज्यं कार्यमेवतत्। यज्ञोदानं तपश्चैव पावनानि मनीषिणाम्॥५॥

यज्ञदान नसे त्याज्य तपही केलेचि पाहिजो। होण्या पावन मोक्षार्थी असती तेच कारण॥५॥

एतान्यपि तु कर्मणि सङ्गं त्यक्त्वा फलानिच। कर्तव्यानीति मे पार्थ निश्चितं मतमुत्तमम्॥६॥

सोङ्ग फल आसक्ति ही कर्मेही धनंजया। करावीत असे माझे मत निश्चित उत्तम॥६॥

नियतस्य तु संन्यासः कर्मणो नोपपद्यते। मोहात्तस्य परित्यागस्तामसः परिकीर्तिः॥७॥

त्यागणे विहिता कर्मा नसे योग्य धनंजया। मोहाने जर केलाच त्याग तामस होय तो॥७॥

दुःखमित्येव यत्कर्म कायकलेशभयात् त्यजेत्। स कृत्वा राजसं त्यागं नैव त्यागफलं लभेत्॥८॥

कर्मास दुःख मानून देहकलेशभयामुळे। करता राजस त्याग त्याचे फळ न त्या मिळे॥८॥

कार्यमित्येव यत्कर्म नियतं क्रियतेर्जुन। सङ्गं त्यक्त्वा फलं चैव स त्यागः सात्त्विको मतः ॥ ९॥

अर्जुना कर्म केलेले नियत कृत्य मानुनी। सोडुनी फल आसक्ती त्याग सात्त्विक त्या म्हणा ॥९॥
न द्वेष्ट्यकुशलं कर्म कुशले नानुषज्जते। त्यागी सत्त्वसमाविष्टो मेधावी छिन्संशयः ॥ १०॥

अकुशल कर्मी नसे द्वेष आसक्त कुशलात ना। असे जो म्हणे त्याला बुद्धिवान असंशयी ॥१०॥
न हि देहभूता शक्यं त्यक्तुं कर्माण्यशेषतः। यस्तु कर्मफलत्यागी स त्यागीत्यभिधीयते ॥ ११॥

कर्मत्याग नसे पूर्ण शक्य जो देहधारि त्यासोडी कर्मफलासी जो त्यागी म्हणुन जाण त्या ॥११॥

अनिष्टमिष्टं मिश्रं च त्रिविधं कर्मणः फलम्। भवत्यत्यागिनां प्रेत्य न तु संन्यासिनां कवचित् ॥ १२॥

फळ त्रिविध कर्माचे इष्टानिष्ट नि मिश्रही। मरता अत्यागींना संन्याशा न कधी मिळेः॥ १२॥

पञ्चैतानि महाबाहो कारणानि निबोध मे। सांख्ये कृतान्ते प्रोक्तानि सिद्धये सर्वकर्मणाम् ॥ १३॥

कारणे पाच कार्याच्या सिद्धिला सांख्य बोलती। आवश्यक महाबाहो जाण तू मजपासुनी ॥ १३॥

अधिष्ठानं तथा कर्ता करणं च पृथग्विधम्। विविधाश्च पृथक्क्वेष्टा दैवं चैवात्र पञ्चमम् ॥ १४॥

शरीर, इंद्रिये, कर्ता, त्यांचे उद्योग वेगळे। तैसेच पाचवे दैव कर्म होण्यास कारण ॥ १४॥

शरीरवाङ्नोभिर्यत्कर्म प्रारभते नरः।न्यायं वा विपरीतं वा पञ्चैते तस्य हेतवः ॥ १५॥

शरीर मन वाचेने न्याय्य वा विपरीतही।कर्मे नर करी जी जी असती हेतु पाच त्यां ॥१५॥

तत्रैवं सति कर्तारमात्मानं केवलं तु यः।पश्यत्यकृतबुद्धित्वान् स पश्यति दुर्मतिः ॥ १६॥

संस्कारहीन बुद्धीने कर्ता आपण केवळ।मानतो तो असे मूर्ख कळे अर्थ न त्या खरा ॥१६॥

यस्य नाहंकृतो भावो बुद्धिर्यस्य न लिप्यते।हत्वाऽपि स इमान् लोकान् हन्ति न निबध्यते ॥ १७॥

बुद्धि लिप्स अहंभावे नसता मारुनि जो जगा।न मारी तरिही तैसा बंधनीही न सापडे ॥१७॥

ज्ञानं ज्ञेयं परिज्ञाता त्रिविधा कर्मचोदनाकरणं कर्म कर्तेति त्रिविधः कर्मसंग्रहः ॥ १८॥

ज्ञान ,ज्ञेय,परिज्ञाता कर्मच्या तीन प्रेरणा।इंद्रिये कर्म कर्ता हे कर्माचे तीन संचय ॥१८॥

उदाःप्रत्यक्ष मडके करण्यापूर्वी मला अमुक करावयाचे (ज्ञेय),ते अश्या रीतीने (ज्ञान) होईल असे कुंभार (ज्ञाता) ठरवतो ही कर्मचोदना,याप्रमाणे मनाचा निश्चय झाल्यावर तो कुंभार (कर्ता) माती,चाक वगैरे साधने (करण) मिळवून प्रत्यक्ष मडके तयार करतो (कर्म),हा कर्मसंग्रह,कर्मचोदना मानसिक,तर कर्मसंग्रह मानसिक क्रियेच्या तोडीच्या बाह्य क्रिया.

ज्ञानं कर्म च कर्ताच त्रिधैव गुणभेदतः। प्रोच्यते गुणसङ्ख्याने यथावच्छृणु तान्यपि ॥१९॥

कर्ता कर्म आणि ज्ञान गुणभेदामुळे त्रिधा। सांख्यशास्त्र वदे तीन यथावत् ऐक सांगतो ॥१९॥

ज्ञान, कर्म व कर्ता (प्रत्येकी सत्त्व, रज व तम या) गुणभेदामुळे तीन तीन प्रकारची आहेत.

सर्वभूतेषु येनैकं भावमव्ययमीक्षतो। अविभक्तं विभक्तेषु तज्ञानं विद्धि सात्त्विकम् ॥२०॥

सर्व भूतांमधे भाव तत्त्व अव्यय एकची। समजे ज्यामुळे ज्ञान तेच सात्त्विक जाण हे ॥२०॥

पृथकत्वेन तु यत् ज्ञानं नाना भावान् पृथग्विधान्। वेत्ति सर्वेषु भूतेषु तत् ज्ञानं विद्धि राजसम् ॥२१॥

सर्व भूतांमध्ये भिन्न नाना भावहि वेगळो। भेदी बोध असा देई राजस ज्ञान ते असे ॥२१॥

यत् तु कृत्स्नवदेकस्मिन् कार्यसक्तमहैतुकम्। अतत्वार्थवदल्पं च तत् तामसमुदाहृतम् ॥२२॥

आसक्त पूर्ण कार्याति अल्प तत्वार्थशून्य जो। प्रमाणरहित ज्ञान तसे तामस ते असे ॥२२॥

आपली बायकामुळे हाच काय तो संसार हे ज्ञान तामस, यापेक्षा जरा वर चढले म्हणजे दृष्टि अधिक व्यापक होऊन गावातला अगर देशातला मनुष्य आपला वाटणे पण निरनिराळ्या देशांची विभक्तता मनात वागते ते ज्ञान राजस, पण याही पुढे जाऊन सर्वाभूती एकच आत्मा हे ओळखणे हे ज्ञान सात्त्विक॥

नियतं सङ्गारहितमरागद्वेषतः कृतम्। अफलप्रेप्सुना कर्म यत्तसात्त्विकमुच्यते॥२३॥

आसक्तिविन केलेले द्वेष प्रीति न ठेवता। फलाशा नच ठेवून कार्य सात्त्विक होतसे ॥२३॥

यत्तु कामेप्सुना कर्म साहंकारेण वा पुनः। क्रियते बहुलायासं तद्राजसमुदाहृतम्॥२४॥

अहंकारासवे कर्म फलेच्छा धरूनी मनी। प्रयासे होइ जे फार त्यास राजस बोलती ॥२४॥

अनुबन्धं क्षयं हिंसामनपेक्ष्य च पौरुषम्। मोहादारभ्यते कर्म यत्तत्तामसमुच्यते॥२५॥

नेणता स्वबळा, हानी, हिंसा नि परिणामही। मोहाने कार्य होते जे तया तामस बोलती ॥२५॥

निष्काम कर्म हेच सात्त्विक आणि हेच अकर्मही होय पण फलाशा सुटली म्हणजे काहीही विचार
न करता वाटेल ते करावे असे नाही.याप्रमाणे कत्याचे जे भेद होतात ते पुढे

मुक्तसङ्गोऽनहंवादी धृत्युत्साहसमन्वितः। सिद्ध्यसिद्ध्योर्निर्विकारः कर्ता सात्त्विक उच्यते ॥ २६॥

अहंकार न आसक्ती धैर्य उत्साहयुक्त जो। सिद्धि असिद्धि ना मानी कर्ता सात्त्विक तो असे ॥ २६॥

रागी कर्मफलप्रेप्सुर्लुब्धो हिंसात्मकोऽशुचिः। हर्षशोकान्वितः कर्ता राजसः परिकीर्तिः ॥ २७॥

धरी कर्मफलेच्छेस अभिलाषी परपीडक। हर्षशोक करी कर्ता जाण तो शुद्ध राजस ॥ २७॥

अयुक्तः प्राकृतः स्तब्धः शठो नैष्कृतिकोऽलसः। विषादी दीर्घसूत्री च कर्ता तामस उच्यते ॥ २८॥

धूर्त नैष्कृतिक स्तब्ध आळशी खिन्न जो सदा। अयुक्त दीर्घसूत्री जो कर्ता तामस होय तो ॥ २८॥

बुद्धेर्भेदं धृतेश्वैव गुणतस्त्रिविधं शृणु। प्रोच्यमानमशेषेण पृथक्त्वेन धनंजय ॥ २९॥

गुणानुसार होती जे भेद धैर्य नि बुद्धितातीन ते सांगतो ऐक पूर्ण अन्वेगवेगळे ॥ २९॥

प्रवृत्तिं च निवृत्तिं च कार्यकार्ये भयाभये। बन्धं मोक्षं च या वेत्ति बुद्धिः सा पार्थ सात्त्विकी ॥ ३०॥

निवृत्तिस प्रवृत्तीस कार्यकार्या भयाभया। बन्धमोक्षास जी जाणे पार्था ती बुद्धी सात्त्विक ॥ ३०॥

यया धर्मधर्मं च कार्यं चाकार्यमेव च। अयथावत् प्रजानाति बुद्धिः सा पार्थ राजसी ॥३१॥

निर्णय धर्माधर्मचा कार्यकार्यातही तसा। नसे समर्थ करण्या जी पार्था ती बुद्धि राजस ॥३१॥

अधर्म धर्ममिति या मन्यते तमसाऽऽवृत्ता। सर्वार्थान् विपरीतांश्च बुद्धिः सा पार्थ तामसी ॥३२॥

तमाच्छादित जी बुद्धी अधर्मा धर्म मानतो। विपरीत सर्वार्थाने पार्था तामस जाण ती ॥३२॥

धृत्या यया धारयते मनः प्राणेन्द्रियक्रियाः। योगेनाव्यभिचारिण्या धृतिः सा पार्थ सात्त्विकी ॥३३॥

एकनिष्ठ धृतीने ज्या मन प्राणेंद्रिये क्रिया। करी धारण योगाने पार्था ती धृति सात्त्विक ॥३३॥

यया तु धर्मकामार्थन् धृत्या धारयतेऽर्जुन। प्रसंगे न फलाकांक्षी धृतिः सा पार्थ राजसी ॥ ३४॥

धर्म अर्थ नि कामाचे जे करी अवलंबन। प्रसंगी फल आकांक्षी पार्था ते धैर्य राजस ॥ ३४॥

यया स्वप्नं भयं शोकं विषादं मदमेव चान विमुच्चति दुर्मेधा धृतिः सा पार्थ तामसी॥ ३५॥

दुर्बुद्ध होउनी ज्याने सोडे भय न शोकही। विषाद निद्रा मदही पार्था ते धैर्य तामस ॥ ३५॥

धृति या शब्दाचा अर्थ धैर्य, पण ते शारीरिक धैर्य नसून मनाचा दृढनिश्चय असा अर्थ. मानसिक धैर्य हे मन व बुद्धि यांच्या सहाय्याने होते पण अव्यभिचारी धैर्याने मन, प्राण, इंद्रिये यांचे व्यापार चालले पाहिजेत असे म्हणून पुरेसे नाही, हे व्यापार कश्यावर घडावयाचे किंवा त्यांचे कर्म काय हेही महत्त्वाचे

सुखं त्विदानीं त्रिविधं शृणु मे भरतर्षभा अभ्यासाद्रमते यत्र दुःखान्तं च निगच्छति ॥३६॥

त्रिविधं सुखं तू ऐक अर्जुना मजपासुना रमता जीव ज्याच्यात दुःखाचा अंत होतसे ॥३६॥

यत्तदग्रे विषमिव परिणामेऽमृतोपमम्। तत् सुखं सात्त्विकं प्रोक्तमात्मबुद्धिप्रसादजम् ॥३७॥

विषासम आरंभी जे परिणामात अमृता आत्मबुद्धिप्रसादाने उत्पन्न सुखं सात्त्विक ॥३७॥

विषयेन्द्रियसंयोगाद्यत्तदग्रे अमृतोपमम्। परिणामे विषमिव तत्सुखं राजसं स्मृतम् ॥३८॥

विषयेन्द्रिय संयोगे आरंभी अमृतापरी। विषारी जे परिणामी सुखा म्हणति राजस ॥३८॥

यदग्रे चानुबन्धे च सुखं मोहनमात्मनः। निद्रालस्य प्रमादोत्थं तत्तामसमुदाहृतम् ॥ ३९॥

प्रारंभी परिणामीही पाडी मोहात मानसा। निद्रालस्य प्रमादात सुख जे तेच तामस ॥ ३९॥

न तदस्ति पृथिव्यां वा दिवि देवेषु वा पुनः। सत्त्वं प्रकृतिजैर्मुक्तं यदेभिः स्यात्रिभिर्गुणैः ॥ ४०॥

स्वर्गात पृथ्वीवर वा तसा देवांतही नसे। गुणांपासुन या तीन प्रकृतीजन्य मुक्त जो ॥ ४०॥

ब्राह्मणक्षत्रियविशां शूद्राणां च परंतपाकर्माणि प्रविभक्तानि स्वभावप्रभवैर्गुणैः ॥ ४१॥

ब्राह्मण क्षत्रिय शूद्रांची कर्तव्ये हे परंतपास्वभावसिद्ध गुणांनी विभिन्न असतात ती ॥ ४१॥

शमो दमस्तपः शौचं क्षान्तिरार्जवमेव चाज्ञानं विज्ञानमास्तिक्यं ब्रह्मकर्म स्वभावजम् ॥ ४२॥

अनुभवयुक्त ज्ञान शम शुद्धि क्षमा तपाक्रजुता दम आस्तिक्य ब्रह्मकर्म स्वभावतां ॥४२॥

शौर्यं तेजो धृतिर्दाक्ष्यं युद्धे चाप्यपलायनम्।दानमीश्वरभावश्च क्षात्रं कर्म स्वभावजम् ॥४३॥

दातृत्वं ईश्वरभाव शौर्यं तेज नि दक्षता।पराङ्गमुख नसे युद्धा क्षात्रकर्म स्वभावतः ॥४३॥

कृषिगौरक्ष्यवाणिज्यं वैश्यकर्म स्वभावजम्।परिचर्यात्मकं कर्म शूद्रस्यापि स्वभावजम् ॥ ४४॥

कृषि,गोरक्षा वाणिज्य वैश्यकर्म स्वभावतां। कर्म सेवा करण्याचे शूद्रांचेही स्वभावता ॥४४॥

स्वे स्वे कर्मण्यभिरतः संसिद्धिं लभते नरः। स्वकर्मनिरतः सिद्धिं यथा विन्दन्ति तत्त्वृणु ॥४५॥

नरा वैराग्य हो प्राप्त स्वकर्मी रत जो असे। एक मोक्षा कसा पात्र कार्यो जो आपुल्या रत ॥४५॥

यतः प्रवृत्तिर्भूतानां येन सर्वमिदं ततम्। स्वकर्मणा तमभ्यर्थं सिद्धिं विन्दन्ति मानवः ॥४६॥

भूते ज्यातुन उत्पन्न विश्व व्यापुन जो असे। आराधून स्वकर्मे त्या पावे वैराग्य मानव ॥४६॥

श्रेयान् स्वधर्मो विगुणः परधर्मात्स्वनुष्ठितात्। स्वभावनियतं कर्म कुर्वन्नाप्नोति किल्विषम् ॥४७॥

स्वधर्मकर्मी न लागे पाप दोष जरी तिथे। बरा परधर्महून जर उत्तम आचरी ॥४७॥

सहजं कर्म कौन्तेय सदोषमपि न त्यजेत्। सर्वारम्भा हि दोषेण धूमेनाग्निरिवावृताः ॥ ४८॥

सदोष तरि ना सोड आपले कर्म अर्जुनाऽधूम्रलिस जसा अग्नी दोषाने युक्त कर्मही ॥४८॥

लोकसंग्रहार्थ म्हणजे समाजाचे भरण पोषण होण्यासाठी ज्ञानविज्ञानयुक्त पुरुष, रणांगणात लढणारा क्षत्रिय यांच्याप्रमाणेच शेतकरी, वाणी, सुतार, लोहार सर्वांची जरुरी आहेत त्यामुळे आपापले व्यवसाय त्यानी संभाळायला हवेत तसेच आपल्या व्यवसायापेक्षा दुसरा चांगला म्हणून आपला सोडून तो करणे योग्य नव्हे कारण प्रत्येक व्यवसायात काहीतरी दोष असणारच.

असक्तबुद्धिः सर्वत्र जितात्मा विगतस्पृहः। नैष्कर्म्यसिद्धिं परमां संन्यासेनाधिगच्छति ॥ ४९॥

जितात्मा नि अनासक्त बुद्धी सर्वत्र निस्पृहा होई संन्यासयोगाने प्राप्त नैष्कर्म्यबुद्धि त्या ॥४९॥

सिद्धिं प्राप्तो यथा ब्रह्म तथाप्नोति निबोध मे। समासेनैव कौन्तेय निष्ठा ज्ञानस्य या परा ॥५०॥

ज्ञानाचे ध्येय जे ब्रह्म ते तया मिळते कसो। सिद्धी प्राप्त जया ऐक संक्षेपे मजपासुनी ॥५०॥

बुद्ध्या विशुद्धया युक्तो धृत्यात्मानं नियम्य च। शब्दादीन्विषयांस्त्यक्त्वा रागद्वेषौ व्युदस्य च ॥ ५१॥

विशुद्ध बुद्धि होऊन धैर्ये आत्म्यास जिंकुना। शब्दादि विषय त्यागी रागद्वेषास सोडुनी ॥५१॥

विविक्तसेवी लघ्वाशी यतवाककायमानसः।ध्यानयोगपरो नित्यं वैराग्यं समुपाश्रितः ॥५२॥

कायावाचामना जिंकी ध्यानयोगपरायण।वैराग्याश्रित एकांती मिताहारी सदा असे ॥५२॥

अहंकारं बलं दर्पं कामं क्रोधं परिग्रहम्।विमुच्य निर्ममः शान्तो ब्रह्मभूयाय कल्पते॥५३॥

बलदर्पं अहंकार कामक्रोधं परिग्रहा ममत्वं सोडुनी शांतं योग्यं तो ब्रह्म व्हावया ॥५३॥

ब्रह्मभूतः प्रसन्नात्मा न शोचति न काङ्क्षति।समः सर्वेषु भूतेषु मद्भक्तिं लभते पराम्॥५४॥

आकांक्षा न करी शोक ब्रह्मीभूतं प्रसन्नं जो।लेखी सर्वा सम, प्राप्तं पराभक्तीं तया मम ॥५४॥

भक्त्या मामभिजानाति यावान्यश्चास्मि तत्त्वतः। ततो मां तत्त्वतो ज्ञात्वा विशते तदनन्तरम्॥५५॥

भक्तिने मज जाणून कोण मी केवढा खरातत्त्वतां मज जाणून मजमध्ये प्रवेशतो ॥५५॥

सर्वकर्मण्यपि सदा कुर्वाणो मद्व्यपाश्रयः। मत्प्रसादादवाप्नोति शाश्वतं पदमव्ययम्॥५६॥

करिताही सदा कर्मे सर्व आश्रयि जो मला। प्रसादे मिळवी माझ्या पदा शाश्वत अव्यय ॥५६॥

चेतसा सर्वकर्माणि मयि संन्यस्य मत्परः। बुद्धियोगमुपाश्रित्य मच्चित्तः सततं भवा॥५७॥

मनाने मज कर्मे तू अर्प हो मत्परायण। चित्त माझ्यामधे राखी बुद्धियोगास आश्रयी ॥५७॥

मच्चितः सर्वदुर्गाणि मत्प्रसादात्तरिष्यसि। अथ चेत्वमहंकारान् श्रोष्यसि विनद्धक्ष्यसि॥५८॥

मच्चित मत्प्रसादे तू तरसी सर्व संकटेऽएकसी न अहंकारे तरी नाशास पावसी ॥५८॥

यदहंकारमाश्रित्य न योत्स्य इति मन्यसे। मिथ्यैष व्यवसायस्ते प्रकृतिस्त्वां नियोक्ष्यति॥५९॥

आश्रयून् अहंकारा न करी युद्ध चिंतसी। व्यर्थ निश्चय होईल स्वभावे क्षात्र कारण ॥५९॥

स्वभावजेन कौन्तेय निबद्धः स्वेन कर्मणा। कर्तुं नेच्छसि यन्मोहात्करिष्यस्यवशोपि तत्॥६०॥

टाळसी कर्म जे मोहे अर्जुना करशील तू। स्वभावजन्य कर्माने बद्ध रे परतंत्र तू ॥६०॥

ईश्वरः सर्वभूतानां हृदेशोऽर्जुन तिष्ठति। भ्रामयन्सर्वभूतानि यन्त्रारूढानि मायया॥६१॥

अर्जुना सर्व भूतांच्या हृदयी राहि ईश्वरामायेने भारुनी यन्त्रारूढ मानव वागती ॥६१॥

तमेव शरणं गच्छ सर्वभावेन भारतात्प्रसादात्परां शान्तिं स्थानं प्राप्स्यसि शाश्वतम्॥६२॥

भारता सर्वभावाने जाता शरण श्रेष्ठ त्याशांतिस्थान प्रसादाने त्याच्या शाश्वत पावसी ॥६२॥

इति ते ज्ञानमाख्यातं गुह्याद्गुह्यतरं मया विमृश्यैतदशेषेण यथेच्छसि तथा कुरु॥६३॥

ज्ञान गूढाहुनी गूढ अति मी कथिले तुला विचार करुनी पूर्ण इच्छा जैसी तसे करी ॥६३॥

सर्वगुह्यतमं भूयः शृणु मे परमं वचः। इष्टोऽसि मे दृढमिति ततो वक्ष्यामि ते हितम्॥६४॥

अतिगुह्य नि उत्कृष्ट ऐक माझे पुन्हा वचाकारण प्रिय तू फार सांगे तव हितास्तव ॥६४॥

मन्मना भव मद्भक्तो मद्याजी मां नमस्कुरुमामेवैष्यसि सत्यं ते प्रतिजाने प्रियोऽसि मे॥६५॥

बन मन्मन मद्भक्त यज वंद मलाचही। येसी मजप्रती सत्य सांगी मी तुजला प्रिया ॥६५॥

सर्वधर्मान्परित्यज्य मामेकं शरणं व्रज। अहं त्वां सर्वपापेभ्यो मोक्षयिष्यामि मा शुचः॥६६॥

सोडून सर्व धर्मासि मज हो शरणागता। सोडवी तुज मी सर्व पापातुन भिऊ नको ॥६६॥

इदं ते नातपस्काय नाभक्ताय कदाचनान चाशुश्रूषवे वाच्यं न च मां योऽभ्यसूयति॥६७॥

सांगूनको तपोहीना ऐकण्या न तयार जो।न करता गुरुभक्ति जो माझी निंदा करीतसे ॥६७॥

य इदं परमं गुह्यं मद्भक्तेष्वभिधास्यति। भक्तिं मयि परां कृत्वा मामेवैष्वत्यसंशयः॥६८॥

गुप्त हे परमज्ञान मद्भक्ता देइ ठेउनी। करी मजवरी भक्ति निः संशय मिळे मला ॥६८॥

न च तस्मान्मनुष्येषु कश्चिन्मे प्रियकृत्तमः। भविता न च मे तस्मादन्यः प्रियतरो भुविः॥६९॥

मनुष्यात तयाहून प्रिय कोणी नसे मला।पुढेही नच होणार त्याहुनी प्रिय या जगी ॥६९॥

अध्येष्यते च य इमं धर्म्यं संवादमावयोः। ज्ञानयज्ञेन तेनाहमिष्टः स्यामिति मे मतिः॥७०॥

या धर्मयुक्त संवादा अभ्यासी आमुच्या भजो। पूजतो ज्ञान यज्ञे तो मला माझे असे मत ॥७०॥

श्रद्धावाननसूयश्च शृणुयादपि यो नरः। सोऽपि मुक्तः शुभाँल्लोकान्प्राप्नुयात्पुण्यकर्मणाम्॥७१॥

ऐके केवळ श्रद्धेने असूयेविण त्या नरा। मुक्ति अन् पुण्यकर्म्याचा शुभलोकही लाभतो ॥७१॥

कच्चिदेतच्छ्रुतं पार्थ त्वयैकाग्रेण चेतसा। कच्चिदज्ञानसम्मोहः प्रनष्टस्ते धनञ्जया॥७२॥

पार्था श्रवण केले का एकाग्र करुनी मन। अज्ञानोत्पन्न झाला का मोह नष्ट धनंजया ॥७२॥

अर्जुन उवाच।

नष्टे मोहः स्मृतिर्लब्धा त्वत्प्रसादान्मयाच्युता स्थितोऽस्मि गतसन्देहः करिष्ये वचनं तव॥७३॥

नष्ट मोह स्मृति प्राप्त प्रसादे तव अच्युता। फिटे संदेह वागेन वचनापरि रे तुझ्या ॥७३॥

सञ्जय उवाच।

इत्यहं वासुदेवस्य पार्थस्य च महात्मनः। संवादमिममश्रौषमङ्गुतं रोमहर्षणम्॥७४॥

असा मी वासुदेवाचा महात्म्या अर्जुनासवे। रोमहर्षक संवाद ऐकला तोचि अङ्गुत ॥७४॥

व्यासप्रसादाच्छ्रुतवानेतद्गृह्यमहं परम्। योगं योगेश्वरात्कृष्णात्साक्षात्कथयतः स्वयम्॥७५॥

योगा योगेश्वरकृष्ण स्वये परमगृह्य या सांगे व्यासप्रसादे ते मिळे प्रत्यक्ष ऐकण्या ॥७५॥

राजन्संस्मृत्य संस्मृत्य संवादमिममद्भुतम्। केशवार्जुनयोः पुण्यं हृष्यामि च मुहुर्मुहुः॥७६॥

पार्थ श्रीकृष्ण दोघांचा पुण्यसंवाद अद्भुता स्मरूनी पुनःपुन्हा राजा हर्षतो मी पुनः पुन्हा ॥७६॥

तच्च संस्मृत्य संस्मृत्य रूपमत्यद्भुतं हरेः। विस्मयो मे महान् राजन्हृष्यामि च पुनः पुनः॥७७॥

रूपा अद्भुत स्मरूनी त्या हरिच्या मी पुनः पुन्हा। वाटे आश्र्वय अत्यंत हर्षतो मी पुनः पुन्हा ॥७७॥

यत्र योगेश्वरः कृष्णो यत्र पार्थो धनुर्धरः। तत्र श्रीर्विजयो भूतिर्धुवा नीतिर्मतिर्मम॥७८॥

जेथ योगेश्वर कृष्ण आणि पार्थ धनंजय। तेथ माझ्या मते नीति जय ऐश्वर्य निश्चित ॥७८॥

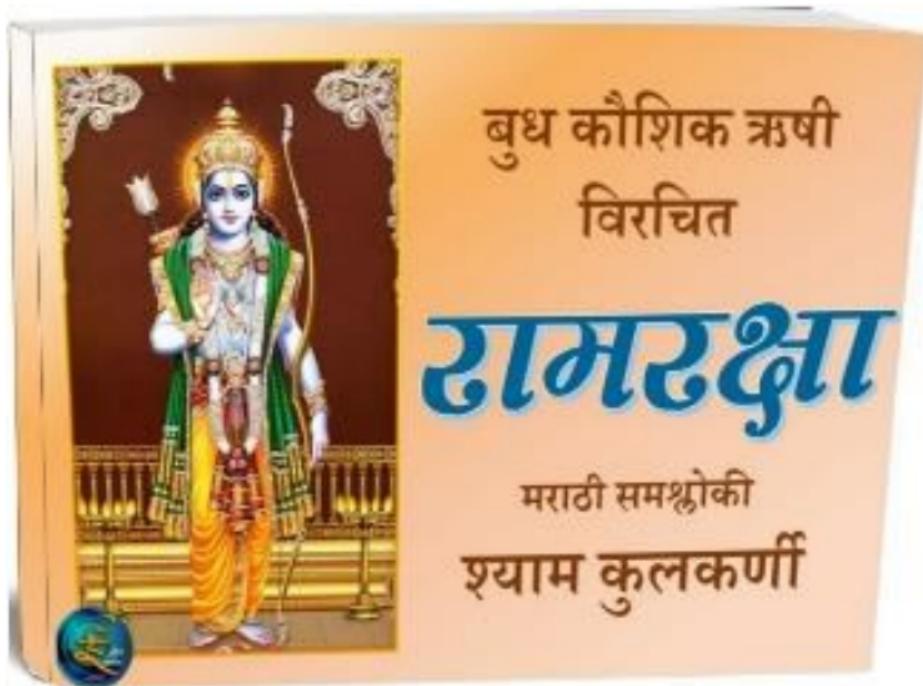
इति श्रीमद्भगवद्गीतासूपनिषेत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे श्रीकृष्णार्जुनसंवादे
मोक्षसंन्यासयोगो नाम अष्टादशोध्यायः श्रीकृष्णार्पणम्स्तु।

श्रीमद्भगवद्गीता हे तत्वज्ञान असले तरी त्याच बरोबर श्रीकृष्ण व अर्जुन या दोन व्यक्तींचा संवादही आहे.त्यात निवेदक म्हणून संजयाची योजना असल्यामुळे त्याचा वाचकाशीही संवाद मधून मधून चालू आहे त्यामुळे या संवादाचा आपल्यावर काय परिणाम होतो ते शेवटी सांगितल्याशिवाय त्याला बरे वाटत नाही.पण एवढे भरभरून संजय शेवटीच बोलतो आणि तेही श्रीकृष्णानी उपदेश पूर्ण केला आणि अर्जुनाचा संशय दूर झाला याची खात्री पटल्यावर.मात्र ज्ञानेश्वरमाउलींनी या संवादास अगदीच हा प्रश्न आणि हे उत्तर हे स्वरूप न ठेवता त्यात अनेक इतर पात्रांचेही संवाद घालून आणि पार्थ आणि भगवान यांच्या संवादाला जागोजागी फोडणी देऊन

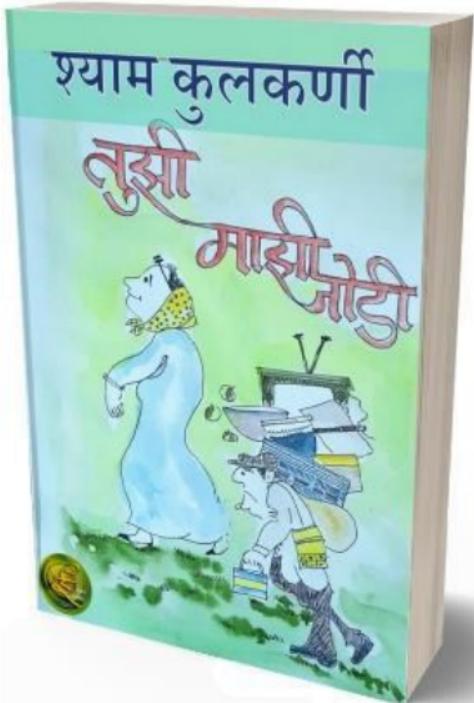
त्याला एकदम वेगळीच खुमारी आणली आहे. त्यामध्ये ज्ञानदेवांचा श्रोत्यांशीही संवाद कधी लडिवाळ तर कधी विनोदी अंगाने जाणारा आहे.

अर्जुन व श्रीकृष्ण हे अगदी जीवश्च कंठश्च मित्र असल्यामुळे अर्जुन कधी कधी श्रीकृष्णाच्या फिरक्याही घेतो ही त्याची भावना अकराव्या अध्यायात विश्वरूप दर्शन झाल्यावर जरा मावळली असावी कारण त्याच अध्यायात तो अश्या जगद्वंद्य विभूतीला मित्रा म्हणून बन्याच वेळा त्याची चेष्टामस्करी केल्याचा पश्चाताप व्यक्त करतो.

श्री. श्याम कुलकर्णी यांची ई साहित्यवरची पुस्तकं.
यांवर टॅप किंवा किलक करा. थोडं थांबा. ते उघडेल. वाचा.

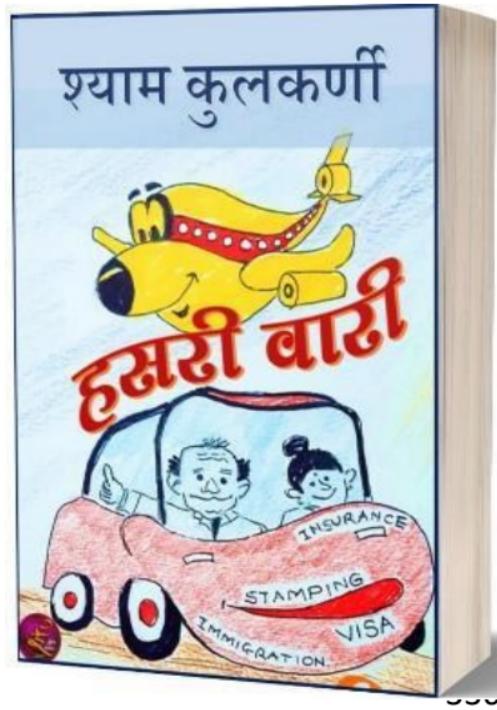
श्रीमद्भगवद्गीता

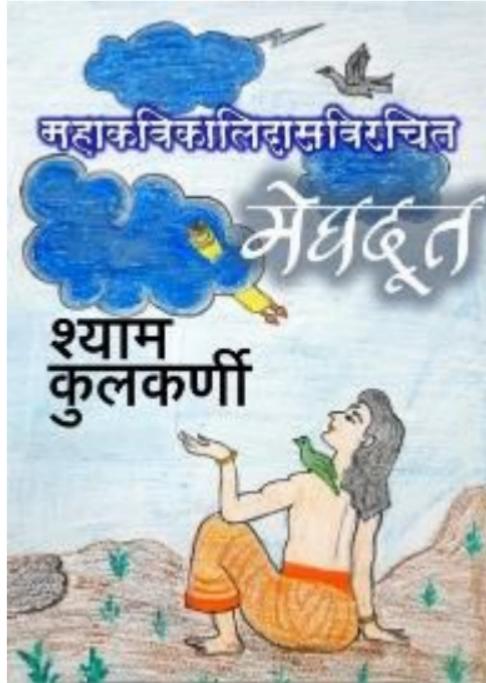
मराठी

श्याम कुलकर्णी

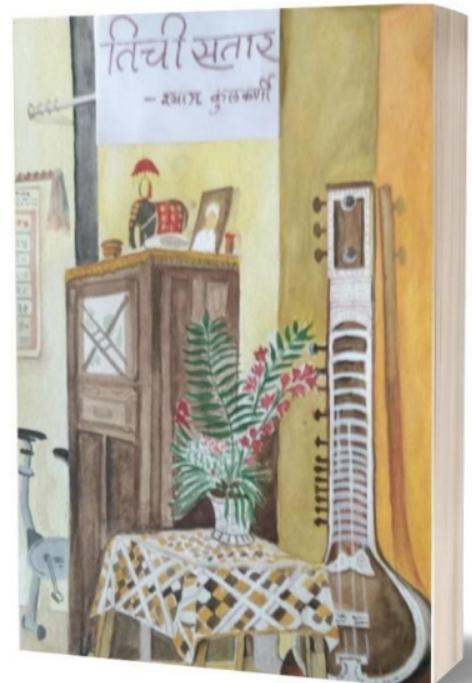
श्रीमद्भगवद्गीता

मराठी

श्याम कुलकर्णी

लवकरच येत आहे.
श्री श्याम कुलकर्णी अनुवादित
मूळ वाल्मीकी रामायण मराठी श्लोकमय